

श्रीनारायणपण्डिताचार्यप्रणीतः
श्रीसुमध्वविजयः

पञ्चमसर्गः

व्याख्याचतुष्टयसहितः

सम्पादकः

सि. आर् प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम्

नवदेहलीस्थमानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीन केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयेन मानितम्

वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्

वसन्तकुञ्ज- नवदेहली

2025

विश्वविद्याग्रन्थमाला -32

वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्

(नवदेहलीस्थमानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीनराष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानेन सम्मानितम्)

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितः

सुमध्वविजयः पञ्चमसर्गः

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितभावप्रकाशिका(स्वोपज्ञ)टीका-

श्रीवेदाङ्गतीर्थविरचितपदार्थदीपिकाटीका-

श्रीविश्वपतितीर्थविरचितपदार्थदीपिकोद्भोधिकाटीका-

श्रीछलारीशेषाचार्यविरचित-मन्दोपकारिणीटीकासंवलितः

श्रीविश्वनन्दनतीर्थविरचित-सुमध्वविजयसंस्कृतसंस्थानेन सम्मानितम्

सम्पादकः

सि. आर्. प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम्

वेद-वेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्,

वसन्तकुञ्ज, नवदेहली.

2025

विश्वविद्याग्रन्थमाला- 32

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितः -सुमध्वविजयः पञ्चमसर्गः- भाग-5

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितभावप्रकाशिका(स्वोपज्ञ)टीका-

श्रीवेदाङ्गतीर्थविरचितपदार्थदीपिकाटीका-

श्रीविश्वपतितीर्थविरचितपदार्थदीपिकोद्बोधिकाटीका-

श्रीछलारीशेषाचार्यविरचित-मन्दोपकारिणीटीकासंवलितः

ಶ್ರೀವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಗ್ರಂಥಮಾಲಾ- 32

सम्पादकः : सि. आर्. प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम् : वेद-वेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्,
वसन्तकुञ्ज, नवदेहली.

© सर्वे अधिकाराः स्वायत्तीकृताः

प्रथममुद्रणम् : 2025

ISBN : 978-81-998716-3-2

पृष्ठसङ्ख्या : 8 + 154

प्रतयः : 250

मूल्यम् : 120 रूप्यकाणि

मुखचित्रविन्यासः: रघुनन्दनः

मुद्रणालयः : वागर्थ. बेङ्गलूरु

Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Recognised by Rashtriya Sanskrit Samsthan, Deemed University,
Ministry of H.R.D., Govt. of India, New Delhi)

Sumadhvavijayaḥ

(Pañcamasargaḥ – Bhāga-5)

Composed by Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya"

Commentaries of:

Bhāvaprakāśikā (Svopajña) of Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya

Padārthadīpikā of Śrī Vedāṅga Tīrtha

Padārthadīpikodbodhikā of Śrī Viśvapati Tīrtha

Mandopakāriṇī of Śrī Chalāri Śeṣācārya

**Accompanied by the Sumadhvavijayāmbudhitararaṅgiṇī of
Śrī Viśvanandana Tīrtha**

Edited by:

C. R. Pradeepa simha acharya, chaturveda.

Published by:

Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Established under SRI RAMA VITTALA SHIKSHANA SEVA SAMITI New Delhi)

Sri Krishna Dhama, Plot No-3, Phase-II, Institutional Area,
vasant Kunj, New Delhi-110070

2025

IV

Vishvavidyagranthamala -32

Sumadhvavijayaḥ - (Pañcamasargaḥ – Bhāga-5)

Bhāvaprakāśikā (Svopajña) of Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya

Padārthadīpikā of Śrī Vedāṅga Tīrtha

Padārthadīpikodbodhikā of Śrī Viśvapati Tīrtha

Mandopakāriṇī of Śrī Chalāri Śeṣācārya

Sumadhvavijayāmbudhitararaṅgiṇī of Śrī Viśvanandana Tīrtha

Edited by: C. R. vd. Pradeepa simha achaya, chaturveda.

Published by: Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Established under SRI RAMA VITTALA SHIKSHANA SEVA SAMITI New Delhi)

Sri Krishna Dhama, Plot No-3, Phase-II, Institutional Area,

ISBN : 978-81-998716-3-2

Edition: 2025

copies : 250

©: Publishers

Price: 120

pages 12+154

printed by: vagartha.Bangalore

जगद्गुरुश्रीमन्मध्वाचार्यमूलमहासंस्थानम्
पेजावरअधोक्षजमठः, उडुपि
अनुग्रहसन्देशः

श्रीमन्नारायणपण्डिताचार्यविरचितस्य 'सुमध्वविजय' महाकाव्यस्य पञ्चमे सर्गे श्रीमन्मध्वाचार्याणां लोकोत्तरं वैदुष्यं, कुवादिगर्वभञ्जनं, तथा च सुज्ञानप्रसाराय आरब्धा दिग्विजययात्रा अतीव हृदयस्पर्धिरूपेण वर्णिता अस्ति । अद्य 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' पञ्चमसर्गः विदुषां पुरतः समुपस्थाप्यते इति भृशं मोदामहे ।

अस्मिन् सर्गे पूर्णप्रज्ञाचार्याणां वेदान्तसाम्राज्ये पट्टाभिषेकस्य, ज्ञानप्रसारस्य च आरम्भः विस्तरेण वर्णितः । सन्न्यासस्वीकारानन्तरं पूर्णप्रज्ञाचार्याणाम् अगाधं पाण्डित्यं, शास्त्रार्थनैपुण्यं च दृष्ट्वा अच्युतप्रेक्षतीर्थैः वेदान्तपीठे पट्टाभिषेकः कृतः । तथा 'आनन्दतीर्थः' इति अन्वर्थनाम प्रदत्तम् । तस्मिन् एव समये वादाय आगतान् 'बुद्धिसागर-वादिसिंह'प्रभृतीन् प्रतिवादिनः तर्कबलेन, वाक्प्रवाहेण च आचार्याः यत् पराजयं कुर्वन्ति, तत् तेषाम् अलौकिकं प्रज्ञाबलं सूचयति ।

तदनन्तरं स्वसिद्धान्तप्रचाराय, सज्जनानां उद्धाराय च आनन्दतीर्थभगवत्पादाः 'दक्षिणयात्रां' आरभन्ते । मार्गे अनन्तशयनं (तिरुवनन्तपुरम्), कन्याकुमारी, रामेश्वरं, श्रीरङ्गम् इत्यादि-पुण्यक्षेत्राणां दर्शनं कुर्वन्ति । तत्र तत्र नदीषु स्नानं, देवानां दर्शनं च कुर्वन्तः, जनानां अज्ञानं दूरीकुर्वन्ति इत्यादिरोमाञ्चकारिणः विषयाः अत्र सविस्तरं निरूपिताः ।

व्याख्याचतुष्टयसहितस्यैतत्काव्यस्य श्रीविश्वनन्दनतीर्थविरचितसुमध्वविजयाम्बुधितरङ्गिणी- (कन्नड-भाषानुवाद) सहितस्य पञ्चमसर्गस्य संस्करणं विद्वान् श्रीप्रदीपसिंहाचार्यः शास्त्रनिष्ठया सुन्दरतया सम्पादितवान् । 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानस्य' एषः ज्ञानयज्ञः वस्तुतः श्लाघनीयः ।

अस्य ग्रन्थस्य पठनपारायणश्रवणमननादिना सर्वेषां भक्तानां ज्ञानेन्द्रोः विकासः भवतु । अस्य सम्पादकाय, प्रकाशकाय, अध्येतृभ्यः च अस्मदुपास्यौ श्रीरामविट्ठलौ मध्ववल्लभश्रीकृष्णश्च ज्ञान-भक्ति-वैराग्य-सम्पदं, सन्मङ्गलं च ददातु इति प्रार्थयामहे ।

इति नारायणस्मृतयः
 श्रीश्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीपादाः

निदेशकवचांसि

अस्माकं 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' प्रकाश्यमाने श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितस्य 'श्रीमत्-सुमध्वविजय-महाकाव्यस्य' अस्मिन् पञ्चमसर्गे वेदान्तपीठे पट्टाभिषेकसमये पूर्णप्रज्ञेभ्यः दत्तं 'आनन्दतीर्थः' इति नाम अतीव अर्थगर्भितम् । 'आनन्दं' (परब्रह्म) प्रति नयति इति 'तीर्थम्' (शास्त्रम्); यः आनन्ददायकं शास्त्रं रचयति सः एव आनन्दतीर्थः इति अस्य अन्वर्थनाम्नः तात्त्विकं रहस्यम् । तथैव, बुद्धिसागर-वादिसिंहप्रभृतीनां तार्किकदिग्गजानां यः पराजयः आचार्याणां सहजप्रज्ञया अभवत्, सः तेषाम् 'अमानवीय-वैदुष्यं' प्रमाणीकरोति । तदनन्तरं प्रवृत्ता 'दक्षिणभारतयात्रा' केवलं क्षेत्राटनं न आसीत्, सा तु समग्रस्य भारतवर्षस्य 'सांस्कृतिकाध्यात्मिक-जागृतिः' आसीत् । एतादृशान् नूतनान्, गम्भीरान् विचारान् अयं सर्गः अस्माकं पुरतः स्थापयति ।

अद्य 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' अस्य ज्ञानवैराग्यपूर्णसर्गस्य प्रकाशनं क्रियते इति अस्माकं महत् पुण्यम् । अस्य कृते स्वकीयम् 'अनुग्रहसन्देशं' प्रदाय अस्मान् अनुगृहीतवद्भ्यः, अस्माकं मार्गदर्शकेभ्यः, श्रीपेजावरमठाधीश्वरेभ्यः परमपूज्यश्रीश्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीचरणेभ्यः सविनयं साष्टाङ्गप्रणामान्, कृतज्ञतां च निवेदयामि । पूज्यपादानाम् अनुग्रहसन्देशः एव अस्य ग्रन्थस्य मङ्गलकरम् आभूषणम्, अस्माकं च स्फूर्तिस्त्रोतः ।

तथैव, अस्य ग्रन्थस्य सम्पादनकार्यं महता परिश्रमेण कृतवद्भ्यः प्रधानसम्पादकेभ्यः विद्वद्भ्यः श्रीप्रदीपसिंहाचार्येभ्यः अभिनन्दनानि । आचार्याणां दिग्विजयसमये उत्पन्नं वादिनां कोलाहलं, आचार्याणां प्रशान्तं तत्त्वविवेचनं च वर्णयितुं नारायणपण्डिताचार्यस्य यः भावः अस्ति, तं भावं स्फुटतया प्रकाशयितुं श्रीविश्वनन्दनतीर्थविरचितः कर्नाटकभावानुवादः अतीव उपकारकः । तेषां इयं निस्वार्थ-शास्त्रसेवा सर्वथा श्लाघनीया ।

डा । विठोबाचार्यः

सम्पादकीयम्

श्रीमन्नारायणपण्डिताचार्यविरचितः 'सुमध्वविजयः' श्रीमन्मध्वाचार्याणां जीवनचरितं, लोकोत्तरं तत्त्वज्ञानं च प्रतिपादयन् अद्वितीयः महाकाव्यग्रन्थः वर्तते । अस्य ग्रन्थस्य 'पञ्चमः सर्गः' पूर्णप्रज्ञानां लोकोत्तरवैदुष्यं, 'आनन्दतीर्थ' इति नामप्राप्तिं, तथा च प्रथमां दक्षिणभारतयात्रां वर्णयन् अतीव महत्त्वपूर्णः अस्ति । अद्य 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' अस्य पञ्चमसर्गस्य सुष्ठु सम्पादनं कृत्वा विदुषां पुरतः समुपस्थाप्यते ।

अस्मिन् पञ्चमसर्गे आचार्याणां ज्ञानप्रसारस्य, दिग्विजयस्य च आरम्भः विस्तरेण वर्णितः अस्ति ।

१. आनन्दतीर्थनामकरणं, वादिपराजयश्च:

सन्न्यासस्वीकारानन्तरं पूर्णप्रज्ञानाम् अगाधं पाण्डित्यं, शास्त्रार्थनैपुण्यं च दृष्ट्वा गुरुभिः अच्युतप्रेक्षतीर्थैः तेभ्यः वेदान्तसाम्राज्ये पट्टाभिषेकः कृतः । तथा 'आनन्दतीर्थः' इति सार्थकारख्या च प्रदत्ता । तस्मिन् समये 'बुद्धिसागर-वादिर्सिंह'प्रभृतीन् प्रतिवादिनः भेदानुमानेन पराजितान् कुर्वन्त्याचार्याः । अयमाचार्याणां प्रथमो वादिनिग्रहः ।

२. दक्षिणयात्रा आरम्भः, क्षेत्रदर्शनं च:

स्वसिद्धान्तप्रचाराय, आनन्दतीर्थभगवत्पादाः 'दक्षिणदिक्क्षेत्रयात्राम्' आरभन्ते । मार्गे अनन्तशयनं (तिरुवनन्तपुरम्), कन्याकुमारी, रामेश्वरं, श्रीरङ्गम् इत्यादिपुण्यक्षेत्राणां दर्शनं कुर्वन्ति । तत्र तत्र नदीषु स्नानं, देवानां दर्शनं च कुर्वन्तः, जनानां अज्ञानं दूरीकुर्वन्ति ।

३. मायावादिभिः सह सङ्घर्षः, उडुपीं प्रति प्रत्यागमनं च:

दक्षिणक्षेत्रतीर्थयात्राप्रसङ्गे अनन्तशयनादिक्षेत्रेषु च मायावादिभिः अन्यमतीयैः च सह शास्त्रार्थविचारो भवति । कुतर्कान् खण्डयित्वा, श्रुति-स्मृतीनां यथार्थमर्थं संस्थाप्य आचार्याः सर्वान् वादिनः निरुत्तरान् कुर्वन्ति । अन्ते चन्द्रिकया चन्द्र इव स्वकीर्त्या सर्वत्र व्यापी श्रीमदानन्दतीर्थाचार्यः पुनः उडुपीक्षेत्रं प्रत्यागच्छन्ति । इत्येते विषयाः अत्र विस्तरेण निरूपिताः ।

अस्मिन् संस्करणे पेजावरमठस्य पूर्वाचार्याणां, श्रीमद्विश्वपतितीर्थश्रीमच्चरणानां व्याख्या योजिता । एषा व्याख्या निगूढप्रमेयान् सरलतया प्रकाशयति । अन्यव्याख्याः अपि छात्राणां कृते

VIII

अत्यन्तं उपकारिकाः सन्ति । अपि च, श्रीमद्विश्वनन्दनतीर्थानां संक्षिप्ता अपूर्वा च कन्नडटीका सामान्यजिज्ञासूनां कृते प्रदीपप्रायः वर्तते ।

एतादृशस्य महार्हग्रन्थस्य सम्पादनं मम परमं सद्भाग्यम् । अस्य महाकार्यस्य प्रेरणास्रोतोभूताः परमपूज्याः, श्रीपेजावरमठाधीश्वराः, श्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीचरणाः । तेषां सततप्रोत्साहनेन, आशीर्वादेन च इदं सम्पादनकार्यं सिद्धम् । पूज्यपादानां चरणकमलयोः सश्रद्धं साष्टाङ्गप्रणामान् समर्पयामि ।

तथैव, अस्मिन् कार्ये वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानस्य निदेशकेभ्यः, डा आर् विठोबाचार्येभ्यः कृतज्ञतां निवेदयामि । तेषां शास्त्रप्रेम, संस्थायाः अभिवृद्धौ तेषां श्रद्धा च अस्माकं स्फूर्तिः ।

अस्य सत्कार्यस्य सम्पादनसेवावसरं दत्तवद्भ्यः शोधसंस्थानस्य अधिकारिभ्यः, आशिषं दत्तवद्भ्यः यतिवरेभ्यः श्रीश्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीचरणेभ्यश्च कार्तज्यं निवेदयन् अस्य ग्रन्थराजस्य अध्ययनादिना सर्वेषां ज्ञानवृद्धिः, श्रीहरिवायुगुरुचरणानाम् अनुग्रहश्च भवेत् इति प्रार्थये ।

इति सज्जनविधेयः,

सि. आर् प्रदीपसिंहाचार्यः.चतुर्वेदः

सुमध्वविजये पञ्चमः सर्गः

वेदान्तविद्यानिजराज्यपालने सङ्कल्प्यमानो गुरुणा गरीयसि ।

अदभ्रचेता अभिषिच्यते पुरा स वारिभिर्वारिजपूरितैरथ ॥ १ ॥

पदार्थदीपिका

वेदान्तेति । अथ सः अदभ्रचेताः, दभ्रमल्पम्, अदभ्रमनल्पं परिपूर्णं चेतो यस्य सोऽदभ्रचेताः, गुरुणा वारिजपूरितैः शङ्खपूरितैः वारिभिः जलैः अभिषिच्यते पुरा अभिषिक्तः । 'यावत्पुरानिपातयोर्लट्' इत्यतीतार्थे(?) लट् । कथम्भूतः? गरीयसि अतिमहति वेदान्तविद्यानिजराज्यपालने , वेदान्तविद्या ब्रह्ममीमांसाशास्त्रम्, तदेव निजराज्यम्, तस्य पालने व्याख्यानेन शिष्यादिषु सम्प्रदायप्रवर्तनाख्यरक्षणे तत्प्रतिकूलादिनिवारणे च सङ्कल्प्यमानः । वेदान्तव्याख्यानादिष्वयं समर्थस्तत्र प्रवर्ततामिति मनसा सङ्कल्प्य गुरुणा योगराज्येऽभिषिक्तोऽभूदिति भावः ॥ १ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

वेदान्तेति ॥ अथ पूर्णप्रज्ञाचार्यस्य भागवतव्याख्यानानन्तरं गरीयसि अतिमहति वेदान्तविद्यानिजराज्यपालने वेदानामन्तो निर्णयो यस्मात्तद्वेदान्तं ब्रह्ममीमांसाशास्त्रं तद्रूपा या विद्या वेदान्तविद्या सैव निजराज्यं आत्मीयराज्यं तस्य पालनं व्याख्यानेन शिष्यादिषु सम्प्रदायप्रवर्तनाख्यरक्षणं तस्मिन् सङ्कल्प्यमानो वेदान्तशास्त्र-प्रतिकूलवादिनिराकरणपूर्वकं वेदान्तव्याख्यादिष्वयं समर्थः सन् सम्यक् प्रवर्ततामिति मनसा सङ्कल्प्यमान इत्यर्थः । अदभ्रचेताः दभ्रमल्पं न भवतीति अदभ्रं परिपूर्णं तादृशं चेतो यस्य सोऽदभ्रचेताः पूर्णप्रज्ञाचार्यः । गुरुणाच्युतप्रेक्षाचार्येण वारिजपूरितैः शङ्खपूरितैः वारिभिः जलैः अभिषिच्यते पुरा अभिषिक्तः । 'षिच्छृ आसेचने' 'यावत्पुरानिपातयोर्लडि'ति अतीतार्थे कर्मणि लट् । गुरुणा योगराज्येऽभिषिक्तोऽभूदिति भावः । अत्र वृत्तन्तु इन्द्रवंशेति । यथोक्तम् "स्यादिन्द्रवंशा गदिता ततौ जरौ" इति ॥ १ ॥

मन्दोपकारिणी

वेदान्तेति ॥ अथ किञ्चित् कालानन्तरं सः अदभ्रचेताः अदभ्रं बहुलम् पूर्णमिति

यावत् । ‘अदभ्रं बहुलं बहु’ इत्यमरः, चेतः मनः यस्य सः अदभ्रचेताः पूर्णप्रज्ञाचार्यः । गुरुणा अच्युतप्रेक्षेण वारिजपूरितैः वारिणि उदके जायत इति वारिजः शङ्खः ‘लवणाम्बुजयोरब्जं क्लीबे शङ्खे तु पुंसि च’ इति भास्करः, तस्मिन् पूरितैः पूर्णैः वारिभिः जलैः अभिषिच्यते पुरा अभिषिक्तः । “यावत्पुरानिपातयोर्लट्” इति अतीतार्थे लट् । कथंभूतः गरीयसि अतिशयेन गुरु महद्गरीयः तस्मिन् गरीयसि अत्युत्तमे वेदान्तविद्यानिजराज्यपालने वेदानां अन्तः निर्णयः यथा सा वेदान्ता, सा च सा विद्या च ब्रह्ममीमांसा च वेदान्तविद्या । निजं च तत् राज्यं च निजराज्यं वेदान्तविद्यैव निजराज्यं तस्य पालने व्याख्यानेन शिष्यादिषु सत्संप्रदायप्रवर्तनलक्षणे तत्प्रतिकूलवादिनिराकरणे च । सङ्कल्प्यमानः वेदान्तविद्याव्याख्यानादिषु ‘अयं पूर्णप्रज्ञः समर्थः तत्र प्रवर्ततां’ इति योजितस्सन् गुरुणा यौवराज्ये अभिषिक्तोऽभूत् इति भावः । इन्द्रवंशवृत्तं ‘तच्चेन्द्रवंशा गदिता ततौ जरौ’ इति तल्लक्षणात् ॥ १ ॥

आनन्दरूपस्य परस्य पात्रधीरानन्दसन्दायिसुशास्त्रकृत्स यत् ।

आनन्दतीर्थेति पदं गुरूदितं बभूव तस्यात्यनुरूपरूपकम् ॥ २ ॥

भावप्रकाशिका

आनन्दाय तीर्थं शास्त्रमस्येत्यानन्दतीर्थः । आनन्देन विष्णुना शुद्ध इति वा ॥ २ ॥

पदार्थदीपिका

आनन्देति । आनन्दतीर्थ इति गुरूदितं गुरुणाऽभिहितं पदं नाम तस्य श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यस्य अत्यनुरूपरूपकम् अतिशयेन अनुकूलस्वरूपं बभूव । कुतः? सः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यः आनन्दरूपस्य परस्य सर्वोत्तमस्य हरेः पात्रधीः पात्रभूतबुद्धिः यत् यस्मात् । आनन्दाव्यस्य हरेरावासभूतबुद्धित्वादानन्दतीर्थ इत्यर्थः । अत्र तीर्थशब्देन पात्रमुच्यते । आनन्दस्य तीर्थभूतः आनन्दतीर्थ इति विग्रहः । इतोऽप्यानन्दतीर्थनामान्वर्थकमित्याह - आनन्दसन्दायीत्यादिना । सः आनन्दसन्दायिसुशास्त्रकृत्, आनन्दसन्दायि आनन्दसन्दानशीलं सुशास्त्रं शोभनं शास्त्रं कृतवानिति आनन्दसन्दायिसुशास्त्रकृत्, [यत्] यस्मात् तस्मान् आनन्दतीर्थ नामान्वर्थकमित्यर्थः । अत्र तीर्थशब्देन शास्त्रमुच्यते । अस्मिन्नर्थे आनन्दप्रदं तीर्थं शास्त्रं यस्य स

आनन्दतीर्थ इति विग्रहः । शङ्खोदकैरभिषिच्य आनन्दतीर्थेति गुरुदितं नामात्यर्थमन्वर्थकमासीदित्यभिप्रायः ॥ २ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

आनन्देति ॥ यत् यस्मात् स पूर्णप्रज्ञाचार्यः । आनन्दरूपस्य आनन्दः रूपं यस्य तस्य । परस्य सर्वोत्तमस्य हरेः । पात्रधीः पात्रभूता धीर्यस्य सः । तस्मादानन्दारूपस्य हरेरावासभूतबुद्धित्वादित्यर्थः । यस्माच्च स पूर्णप्रज्ञाचार्यः आनन्दसन्दायिसुशास्त्रकृत् आनन्दं सन्दातुं शीलमस्यास्तीति आनन्दसन्दायि तादृशञ्च तत् सुशास्त्रञ्च तत्करोतीति तथोक्तः । तस्माच्च आनन्दतीर्थ इति गुरुदितं गुरुणाभिहितं पदं नाम तस्य श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यस्य अत्यनुरूपरूपकं अत्यनुरूपं अत्यनुकूलं रूपं स्वरूपं यस्य तादृशं बभूव आनन्दरूपस्य हरेः पात्रभूतत्वादानन्दतीर्थ इति आनन्दकरशास्त्रकृत्वाच्च आनन्दतीर्थ इति च व्युत्पत्तिरुक्ता भवति । 'तीर्थं मन्त्राद्युपाध्यायशास्त्रे त्वंभसि पावने । पात्रे चाचार्यतीर्थेषु' इति यादवः । तथा च आनन्दतीर्थ इति गुरुदत्तं नाम अन्वर्थमभूदिति भावः ॥ २ ॥

मन्दोपकारिणी

आनन्देति ॥ गुरुदितं गुरुणा अच्युतप्रेक्षेण उदितं आनन्दतीर्थेति पदं नाम 'पदं शब्दे च वाक्ये च' इति विश्वः तस्य श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यस्य अत्यनुरूपरूपकं अतिशयेन 'प्रकर्षे लङ्घनेऽप्यति' इत्यमरः अनुरूपस्य योग्यस्य अर्थस्य रूपकं निरूपकं प्रतिपादकं बभूव अन्वर्थकमभूदिति भावः । कुतः यत् यस्मात् 'यत्तद्य-तस्ततो हेतौ' इत्यमरः सः पूर्णप्रज्ञाचार्यः । आनन्दरूपस्य सुखरूपस्य परस्य परमात्मनः 'परोरिः परमात्मा च' इति भास्करः पात्रधीः पात्रं वासयोग्यं धीः अन्तःकरणं यस्य स तथोक्तः । 'योग्यभाजनयोः पात्रं' इत्यमरः । अनेन अत्र तीर्थशब्देन क्षेत्रमुच्यते 'तीर्थं शास्त्रेऽध्वरे क्षेत्रे' इति धनञ्जयः । क्षेत्रं नाम सिद्धस्थानपुण्यभूमिः । ततश्च आनन्दरूपस्य हरेः तीर्थं निवासयोग्यक्षेत्रभूतं मनः यस्य सः आनन्दतीर्थ इत्यर्थः । आनन्दस्य तीर्थं यस्य सः आनन्दतीर्थ इति विग्रहः उक्तो भवति । यस्माच्च

स पूर्णप्रज्ञः आनन्दसन्दायिसुशास्त्रकृत् आनन्दस्य सुखस्य सन्दायि आधिक्येन दातुं सुशास्त्रं शोभनं शास्त्रं हरिसर्वोत्तमत्वप्रतिपादकं करोतीति कृत् कर्ता इत्यर्थः । आनन्दप्रदं तीर्थः शास्त्रं यस्मात् स आनन्दतीर्थः इति विग्रहः । पूर्णप्रज्ञस्य शङ्खोदकैः अभिषेकानन्तरं आनन्दतीर्थ इति अन्वर्थकं नाम चकार गुरुः इति भावः । अयं श्लोकः 'उपजाति'वृत्तम् ॥ २ ॥

कदाचिदत्रोपययौ यतिः सखा गोविन्दबुद्धेर्बहुशिष्यसंवृतः ।

अमुष्य शिष्या अनुमानशिक्षितास्तदाऽजिगीषन् गुरुबुद्धिमुद्धताः ॥ ३ ॥

पदार्थदीपिका

कदाचिदिति । कदाचित् कस्मिंश्चित् काले बहुशिष्यसंवृतः गोविन्दबुद्धेः अच्युतप्रज्ञाचार्यस्य सखा यतिः अत्र उपययौ । तदा अमुष्य आगतस्य यतेः शिष्याः अनुमानशिक्षिताः तर्कशास्त्रचतुराः अत एव उद्धताः अहङ्कारिणः सन्तः गुरुबुद्धिं श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यम् अजिगीषन् जेतुमैच्छन् ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

कदाचिदिति ॥ कदाचित् कस्मिंश्चित्काले । बहुशिष्यसंवृतः बहुभिः शिष्यैर्युक्तः गोविन्दबुद्धेः गोविन्दे बुद्धिर्यस्य तस्याच्युतप्रेक्षस्य सखा यतिः अत्रोपययौ । तदा अनुमानशिक्षिताः अनुमाने तर्कशास्त्रे शिक्षिताश्चतुरा अत एव उद्धताः अहङ्कारिणः अमुष्य आगतस्य यतेः शिष्याः गुरुबुद्धिं गुरुः पूर्णा बुद्धिर्यस्य तं पूर्णप्रज्ञाचार्यं अजिगीषन् जेतुमैच्छन् । 'जी जये' सन्नन्ताल्लङ् ॥ ३ ॥

मन्दोपकारिणी

कदाचिदिति ॥ कदाचित् कस्मिंश्चित् काले बहुशिष्यसंवृतः बहवश्च ते शिष्याश्च तैः संवृतः गोविन्दबुद्धेः गोविन्दे अच्युते बुद्धिः प्रेक्षा यस्य स तथोक्तः तस्य अच्युतप्रेक्षस्य सखा मित्रं यतिः सन्यासी अत्र रजतपीठपुरे उपययौ उप अच्युतप्रेक्षस्य समीपं 'उपोऽधिके

समीपे च' इत्यमरः ययौ प्राप । तदा यत्यागमनकाले अमुष्य शिष्याः अमुष्य आगतस्य यतेः शिष्याः, अनुमानशिक्षिताः अनुमानशास्त्रे तर्कशास्त्र इत्यर्थः शिक्षिताः प्रवीणाः 'प्रवीणे निपुणा भिज्ञविज्ञनिष्णातशिक्षिताः' इत्यमरः अत एव उद्धृताः अहङ्कारिणः सन्तः । गुरुबुद्धिं गुर्वी महती पूर्णा इति यावत् बुद्धिः प्रज्ञा यस्य स तथोक्तः तं पूर्णप्रज्ञाचार्यं अजिगीषन् जेतुं ऐच्छन् । 'जि जये' इत्यस्मात् धातोर्लङ् परस्मैपदं अजिगीषत् अजिगीषतां अजिगीषन् ॥ ३ ॥

भिदा सुसाध्येत्यनुमानमत्र तैः प्रायुज्यताशु प्रतिपक्षभीषणम् ।

अखण्डयद्व्यक्तमखण्डधीरिदं स पक्षदक्षः फणिनं विराडिव ॥ ४ ॥

भावप्रकाशिका

भिदेति ॥ अत्र भिदायां अनुमानम् 'विमतौ भिन्नौ नियमनियामकत्वात् राजपुरुषवदि'ति । किमिदं विशेषणं पक्षाद्धिन्नमाहोस्विदभिन्नमुत भिन्नाभिन्नम् । नादिमः । संबन्धापेक्षयाऽनवस्थानात् । न मध्यमः । पक्षमात्रस्य विशेषणमात्रस्य वाऽभिप्रेतत्वप्रसङ्गात् । न चान्तिमः । उभयदोषापातात् । व्यवस्थाया अपरिदृश्यमानत्वादित्यखण्डयत् । इदं च विशेषविनिर्मुक्तानां विशेषणनिग्राहकम् ॥ ४ ॥

पदार्थदीपिका

भिदेति । तैः शिष्यैः भिदा भेदः सुसाध्या सुखेन साधयितुं शक्या इति एवमुक्त्वा अत्र भेदसाधने प्रतिपक्षभीषणं प्रतिवादिभयङ्करम् अनुमानम् आशु प्रायुज्यत प्रयुक्तम् । तदनुमानं किमिति चेदुच्यते - विमतौ जीवपरमात्मानौ भिन्नौ नियमनियामकत्वात्, राजपुरुषवदिति । सः अखण्डधीः इदम् अनुमानं व्यक्तं सम्यक् अखण्डयत् । कथम्भूतः? पक्षदक्षः अभ्युपगतपक्षसमर्थने तद्दूषणपरिहारे च समर्थः चतुरः । कः कमिव? विराट् पक्षिराजः फणिनं सर्पम् इव । विराडपि पक्षाभ्यां दक्षः । खण्डनप्रकारश्चोच्यते । किमिदं विशेषणं भिन्नत्वलक्षणं पक्षाद् भिन्नमाहोस्विदभिन्नमुत भिन्नाभिन्नम्? न प्रथमः । तथाहि - भिन्नयोर्विशेषणपक्षयोः सम्बद्धयोर्विशेषणविशेष्यभावोऽसम्बद्धयोर्वा? तत्र द्वितीयेऽतिप्रसङ्गात् सम्बद्धयोरेव विशेषणविशेष्यभावो वाच्यः । सम्बन्धश्च भिन्नयोरेव न चाभिन्नयोः ।

सम्बन्धस्य द्विष्टत्वात् । तथा च विशेषणस्य भेदस्य विशेष्ययोर्भेदिनोश्च परस्परसम्बद्धयोरेव विशेषणविशेष्यभावो वक्तव्यः । तत्रापि सम्बन्धान्तरविवक्षायां तत्रापि भेदापेक्षया भवितव्यम् । एवं भेदपरम्परापेक्षयाऽनवस्था स्यात् । न द्वितीयः । विशेषणमात्रस्य वा विशेष्यमात्रस्य वाऽभ्युपगमेन द्वयाभावप्रसङ्गात् । न तृतीयः । प्राचीनपक्षद्वयोक्तदोषद्वयापातात् । व्याहृतेश्च । तस्मात् प्रतिज्ञाया एवासम्भवाद् भेदसाधनमशक्यमेवेत्यखण्डयत् ॥ ४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

भिदेति ॥ तैः शिष्यैर् भिदा भेदः सुसाध्या सुखेन साधयितुं शक्येत्येवमुक्त्वा, अत्र भेदसाधने प्रतिपक्षभीषणं प्रतिपक्षस्य प्रतिवादिनो भीषणं भयङ्करं अनुमानम् आशु प्रायुज्यत प्रयुक्तं, 'विमतौ जीवपरमात्मानौ भिन्नौ नियम्यनियामकत्वात्, राजभृत्यराजवत्, इत्यनुमानमित्यर्थः । पक्षदक्षः पक्षेऽभ्युपगतपक्षसमर्थने दक्षः समर्थः सः अखण्डधीः पूर्णप्रज्ञाचार्यः । विराट् वीनां पक्षिणां राजा विराट् गरुडः सोऽपि पक्षाभ्यां दक्षः, फणोऽस्यास्तीति फणी तं फणिनम् इव अखण्डयत् । "खडि भेदे" लङ् । खण्डन-प्रकारश्चेत्थं । किमिदं विशेषणं भिन्नत्वलक्षणं पक्षाभ्यां भिन्नं? अहोस्विदभिन्नं? उत भिन्नाभिन्नं?, न प्रथमः । भिन्नयोर्विशेषणपक्षयोः सम्बद्धयोर्वा विशेषणविशेष्यभावः असम्बद्धयोर्वा । तत्र द्वितीयेऽतिप्रसङ्गात्सम्बद्धयोरेव विशेषणविशेष्यभावो वाच्यः । सम्बन्धश्च भिन्नयोरेव न चाभिन्नयोः । सम्बन्धस्य द्विष्टत्वात् । तथा च विशेषणस्य भेदस्य विशेष्ययोर्भेदिनोश्च परस्परं सम्बद्धयोरेव विशेषणविशेष्यभावो वक्तव्यः । तत्रापि सम्बन्धान्तरविवक्षायां, तत्रापि भेदापेक्षया भवितव्यम् । एवं भेदपरम्परापेक्षयानवस्था स्यात् । न द्वितीयः । विशेषणमात्रस्य वा विशेष्यमात्रस्य वा अभ्युपगमे उभयाभावप्रसङ्गात् । न तृतीयः । प्राचीनपक्षद्वयोक्तादोषापातात् व्याहृतेश्च तस्मात् प्रतिज्ञाया एवासम्भवा-दुक्तानुमानेन भेदसाधनमशक्यमेवेति ॥ ४ ॥

मन्दोपकारिणी

भिदेति ॥ तैः शिष्यैः भिदा भेदः सुसाध्या सुखेन साधयितुं शक्या इति एवमुक्त्वा । अत्र भेदसाधने । प्रतिपक्षभीषणं प्रतिपक्षस्य प्रतिवादिनः भीषणं भयङ्करं 'दारुणं भीषणं भीष्म' इत्यमरः अनुमानं पञ्चावयवादिवाक्यं आशु शीघ्रं प्रायुज्यत प्रयोजितम् । 'युजिर्

योग' इत्यतः कर्मणि लडात्मनेपदं अयुज्यत अयुज्येतां अयुज्यन्त । अनुमानं तु “विमतौ जीवपरमात्मानौ भिन्नौ नियम्यनियामकत्वात् राजपुरुषवदि”ति । अखण्डधीः अखण्डा पूर्णा धीः प्रज्ञा यस्य स तथोक्तः सः पूर्णप्रज्ञः इदं अनुमानं व्यक्तं सम्यक् अखण्डयत् दूषितवान् । ‘खडि भेदन’ इत्यस्मात् लङ् परस्मैपदम् । कथंभूतः पक्षदक्षः पक्षे सिद्धान्ते तत्समर्थने तद्दूषणपरिहारे च दक्षः चतुरः । कः कमिव विराट् वीनां पक्षिणां ‘विः पक्षि परमात्मनोः’ इत्यमरः राट् राजा विराट् गरुडः ‘राज्ञिराट् पार्थिवक्षमाभृत्’ इत्यमरः । फणिनमिव सर्पमिव ‘कुण्डली गूढपाञ्चक्षुःश्रवाः काकोदरः फणी’ इत्यमरः । गरुडोऽपि पक्षाभ्यां पत्राभ्यां दक्षः । खण्डनप्रकारस्तु भिन्नत्वलक्षणं विशेषणं पक्षाद्भिन्नं अभिन्नं वा उत भिन्नाभिन्नम् । न प्रथमः । भेदपरंपरया अनवस्थानात् । न द्वितीयः । विशेषणविशेष्ययोः अन्यतरमात्राविशेषापत्तेः । न तृतीयः । पूर्वोक्तदोषद्वयापातात् व्याहृतेश्च । तस्मात्प्रतिज्ञायाः एवासंभवाद्भेदसाधनमशक्यमेव इत्येवंप्रकारेणेति ज्ञेयः ॥४ ॥

अथापि मिथ्या विमतं मतत्वतो विवादिनिर्मुक्तवदित्यवादि तैः ।

अनेन सत्यं विमतं मतत्वतो यथा घटादीत्यनुमा न्यगद्यत ॥ ५ ॥

पदार्थदीपिका

अथापि । अथ भेदसाधनखण्डनानन्तरम् अपि तैः इत्यवादि । विमतं सत्यत्वमिथ्यात्वाभ्यां विप्रतिपत्तिविषयभूतं वियदादिकं मिथ्या , मतत्वतः दृश्यत्वात् । विवादिनिर्मुक्तवत् विप्रतिपत्तिरहितवत् । मतत्वमिथ्यात्वाभ्यां सम्प्रतिपन्नशुक्तिरजतादिवदिति यावत् । अनेन श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्येण इत्यनुमा अनुमानं न्यगद्यत निगदिता । कथम्? विमतं सत्यत्वमिथ्यात्वाभ्यां विमतिविषयभूतं वियदादिकम् सत्यम् अबाध्यम्, मतत्वतः दृश्यत्वात् । यथा घटादि । घटादिवस्तु यथा दृश्यत्वात् सत्यं तद्वदिति ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अथेति ॥ अथापि प्रागुक्तभेदसाधकानुमानखण्डनानन्तर-मपि विमतं सत्यत्वमिथ्यात्वाभ्यां

विप्रतिपत्तिविषयभूतं वियदादिकं, मिथ्या अनिर्वचनीयं, मतत्वतः मतस्य दृश्यस्य भावो मतत्वं तस्मात् दृश्यत्वादित्यर्थः । विवादिनिर्मुक्तवत्, विवादान्निर्मुक्तं रहितं तद्विप्रतिपत्तिरहितवदित्यर्थः । दृश्यत्वमिथ्यात्वाभ्यां सम्प्रतिपन्न-शुक्तिरजतादिवादिति यावत् । इत्यानुमानं तैः अवादि प्रोक्तम् । अथ अनेन पूर्णप्रज्ञाचार्येण, विमतं सत्यं मतत्वतः यथा घटादि इति अनुमा अनुमानं न्यगद्यत निगदिता ॥ ५ ॥

मन्दोपकारिणी

अथेति ॥ अथापि भेदसाधनानुमानखण्डनानन्तरमपि तैः शिष्यैः इत्यवादि गदितम् । कथं । विमतं सत्यत्वमिथ्यात्वाभ्यां विप्रतिपत्तिविषयीभूतं आकाशादि-जगत् मिथ्या, मतत्वतः दृश्यत्वात्, विवादिनिर्मुक्तवत्, विवादेन विप्रतिपत्तिना निर्मुक्तं रहितं मिथ्यात्वेन सम्प्रतिपन्नमित्यर्थः । तादृशशुक्तिरजतवत् इत्यवादि इत्यन्वयः । 'वद व्यक्तायां वाची'त्यतो कर्मणि लुङ् आत्मनेपदं 'अवादि अवदिषातां अवदिषत' । तदनन्तरं अनेन पूर्णप्रज्ञाचार्येण इत्येवम् अनुमा न्यगद्यत निगदिता । 'गद व्यक्तायां वाचि' कर्मणि लुङ् आत्मनेपदं 'अगद्यत अगद्येतां अगद्यन्त' । कथं विमतं पूवरोक्तप्रकारेण विवादविषयीभूतं वियदादिविश्वं सत्यं अबाध्यं मतत्वतः दृश्यत्वात् घटादि घटः कुम्भः आदिः यस्य तत् तथोक्तं वस्तु यथा यथावत् सत्यं तद्वदिति ॥ ५ ॥

हेतोरतिव्याप्तिरवादि तैर्यदा सकौतुकैस्तूर्णमसावविस्मयः ।

न शुक्तिरूप्यादि मतं यदन्यथा मतं तदित्यादि वदन् जिगाय तान् ॥ ६ ॥

भावप्रकाशिका

घटादिदर्शनमसम्प्रतिपन्नमिति चेत् शुक्तिकारजतादि च बाध्यत्वाद-सत्त्वेनानुभूयमानं सदसद्विलक्षणतया न सम्प्रतिपन्नम् । तत्साधयिष्यते चेदिदं प्रत्यक्षेण साधितमित्युत्तरमित्यादिशब्दादभिप्रेतम् ॥ ६ ॥

पदार्थदीपिका

हेतोः । सकौतुकैः ससम्भ्रमैः तैः यदा तूर्णं हेतोः दृश्यत्वापरपर्यायस्य

मतत्वहेतोः अतिव्याप्तिः अनैकान्तिकता अवादि उक्ता । प्रपञ्चसत्यत्वसाधने प्रयुक्तस्य दृश्यत्वापरपर्यायस्य मतत्वहेतोः मिथ्याभूते शुक्तिरजतादौ विपक्षेऽपि वर्तमानत्वादनैकान्तिकत्वेन न तेन प्रपञ्चसत्यत्वसाधनं शक्यमिति तैरुक्तमिति भावः । तदा अविस्मयः असौ श्रीमध्वाचार्यः इत्यादि वदन् तान् जिगाय । कथम्? भवेदिदं मतत्वहेतोरनैकान्तिकत्ववर्णनं यदि शुक्तिकादौ प्रतीतस्य रजतादेर्मतत्वं दृश्यत्वं स्यात् । न चैतदस्ति । तदाह - नेति । शुक्तिरूप्यादि शुक्तिरजतादि सत्यत्वेन प्रतीताकारात् अन्यथा असत्यत्वेन मतम् अनुभवसिद्धं यत् यस्मात् तस्मात् [तत्] न मतम् । विपक्षे शुक्तिरजतादौ न मतत्वं वर्तते इति न तस्यानैकान्तिकत्वमिति । अयं भावः । दृश्यत्वं नाम दृग्दृश्ययोः सम्बन्धः । तत्र च शुक्तिकादौ प्रतीतस्य रजतादेः 'असदेवेदं रजतं प्रत्यभात्' इत्यादिना बाधोत्तरकालमसत्त्वानुभवादसता च सम्बन्धायोगाच्च शुक्तिरूप्यादिना दृक्सम्बन्धः । किन्तु शुक्तिकादिसन्निकृष्टमेवेन्द्रियं दोषवशा दत्यन्तासद्रजताद्याकारेणावगाहत इति शुक्तिकादेरेव दृश्यत्वाभ्युपगमाच्च मिथ्याभूतरजतादेः दृश्यत्वमिति नानैकान्तिकता हेतोरिति ।

ननु सत्यत्वसाधनानुमाने घटादिनिदर्शनमसम्प्रतिपन्नम् । घटादेरस्माभिर्मिथ्यात्वाभ्युपगमात् । तथा च दृष्टान्तः साध्यविकल इति चेत्, तर्हि मिथ्यात्वसाधनानुमाने शुक्तिरजतादिनिदर्शनमस्माकमसम्प्रतिपन्नम् । तथा हि - विमतं मिथ्या मतत्वादित्यत्र मिथ्याशब्देन न तावदसत्त्वं विवक्षितम् । तथात्वे मायिनामपसिद्धान्तप्रसङ्गात् । तस्मात् मिथ्याशब्देन सदसद्विलक्षणत्वमेव विवक्षितम् । एवं च सदसद्विलक्षणसाधने शुक्तिरजतादिकं निदर्शनत्वेनोपात्तम् । न च तत् सदसद्विलक्षणत्वेनास्माकं सम्प्रतिपन्नम् । असदेव रजतं प्रत्यभादिति बाधोत्तरकालं तस्यासत्त्वानुभवात् । तथा च शुक्तिरजतादौ सदसद्विलक्षणत्वाभावात् मिथ्यात्वसाधनानुमानेऽपि निदर्शनं साध्यरहितमिति भावः । ननु शुक्तिरजतादिकं सदसद्विलक्षणमेवावगन्तव्यमित्यत्रारथापत्तिरस्ति । तथा हि - सच्चेन्न बाध्येत, असच्चेन्न प्रतीयेत, बाध्यते प्रतीयते चेदम्, अतः ख्यातिबाधान्यथानुपपत्त्या सदसद्विलक्षणमिति चेन्न । सत्त्वेन ख्यातिरसत्त्वेन बाध इति सदसदात्मकत्वेनाप्युपपत्तेः । नन्वेतद् विरुद्धमिति चेत् । हन्त तर्हि सदसद्विलक्षणत्वमपि किमिति न विरुद्धम् ? विमतमनिर्वचनीयं बाध्यत्वात्, यन्नानिर्वचनीयं न तद् बाध्यम्, यथाऽऽत्मेत् यनुमानेनानिर्वचनीयत्वं शुक्तिरजतादेः साधयाम इति चेत् तर्हि घटादेरपि सत्यत्वं 'सन् घटः सन्

पटः' इत्यादिप्रत्यक्षेण सिद्धमित्युत्तरमित्यादिकमादिशब्देनोक्तम् ॥ ६ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

हेतोरिति ॥ सकौतुकैः कौतुकेन सम्भ्रमेण सहितैः । यदा हेतोः दृश्यत्वापरनामकमतत्वहेतोः अतिव्याप्तिः अनैकान्तिकता अवादि उक्ता । प्रपञ्चसत्यत्वसाधने प्रयुक्तस्य मतत्वहेतोः मिथ्याभूते शुक्तिरजतादौ विपक्षेऽपि वर्तमानत्वादनैकान्तिकत्वान्न तेन प्रपञ्चसत्यत्वसाधनं शक्यमिति तैः उक्तमिति भावः । तदा अविस्मयः न विद्यते विस्मयो यस्यासौ श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यो यत् यस्मात् तत् शुक्तिरूप्यादिकम् अन्यथा सत्यत्वेनप्रमिताकारा-दन्यथाऽन्येनप्रकारेणासत्यत्वेनेत्यर्थः । मतम् अनुभवसिद्धम् । तस्मात् शुक्तिरूप्यमादिर्यस्य तत् शुक्तिरूप्यादि शुक्तिरजतनभोनैल्यादिकं, मतं दृश्यं न । विपक्षे शुक्तिरूप्यादौ न दृश्यत्वं वर्तत इति न तस्यानैकान्तिकत्वमित्यर्थः । इति एवमादिर्यस्य वाक्यस्य तत्, इत्यादि वाक्यं 'इति हेतुप्रकरणप्रकारादिसमाप्तिषु' इत्यमरः वदन् सन् तान् वादिनो जिगाय ।

अयं भावः । भवेदिदं मतत्वहेतोरनैकान्तिकत्ववर्णनं, यदि शुक्तिकादौ प्रतीतस्य रजतादेः दृश्यत्वं स्यात् । न चैतदस्ति । तथा हि दृश्यत्वं नाम दृग्दृश्ययोः सम्बन्धः । तत्र च शुक्तिकादौ प्रतीतस्य रजतादेः 'असदेव रजतं प्रत्यभादि'त्यादिना बाधोत्तरकाल-मसत्वानुभवादसता च सम्बन्धयोगाच्च शुक्तिरूप्यादिना दृग्सम्बन्धः । किन्तु शुक्तिकादि-सन्निकृष्टमेवेन्द्रियं दोषवशादत्यन् तासद्रजताद्याकारेणावगाहत इति शुक्तिकादेरेव दृश्यत्वाभ्यु-पगमाच्च मिथ्याभूतरजतादेर्दृश्यत्वमिति नानैकान्तिकता हेतोरिति । ननु सत्यत्वसाधनानुमाने घटादिनिदर्शनमसम्मतं, घटादेरस्माभिर्मिथ्यात्वाभ्युपगमात् । तथा च दृष्टान्तस्साध्यविकल इति चेत्तर्हि मिथ्यात्वसाधनानुमाने शुक्तिरजतादिनिदर्शनमस्माकमसम्प्रतिपन्नम् । मिथ्या-शब्देन न तावदसत्त्वं विवक्षितं तथात्वे मायिनामपसिद्धान्तप्रसङ्गात् । तस्मान्मिथ्याशब्देन सदसद्विलक्षणत्वमेव विवक्षितम् । एवञ्च सदसद्विलक्षणत्वसाधने शुक्तिरजतादिकं निदर्शनत्वेनोपात्तम् । न च तत्सदसद्विलक्षणत्वमस्माकं सम्प्रतिपन्नम्, असदेव रजतं प्रत्यभादिति बाधोत्तरकालं तस्यासत्वानुभवात् । तथा च शुक्तिरजतादौ सदसद्विलक्षण-त्वाभावान्मिथ्यात्वसाधनानुमानेऽपि निदर्शनं साध्यरहितमिति भावः । ननु शुक्तिरजतादिकं सदसद्विलक्षणमेवावगन्तव्यमित्यत्रार्थापत्तिरस्ति । तथा हि । "सच्चेन्न बाध्यते, असच्चेन्न प्रतीयते", बाध्यते प्रतीयते चेदं, अतः ख्यातिबाधान्यथानुपपत्त्या सदसद्विलक्षणमिति

चेन्न । “सत्वेन ख्यातिरसत्वेन बाध” इति सदसदात्मकत्वेनाऽप्युपपत्तेः । नन्वेतद्विरुद्धमिति चेद्धन्त तर्हि सदसद्विलक्षणत्वमपि कथं न विरुद्धम् । विमतमनिर्वचनीयं बाध्यत्वात् यन्नानिर्वचनीयं न तद्बाध्यं यथात्मेत्यनुमानेनानिर्वचनीयत्वं शुक्तिरजतादेस्साधयाम इति चेत्तर्हि घटादेरपि सत्यत्वं “सन् घटः, सन् पट” इत्यादिप्रत्यक्षेण सिद्धमित्युत्तर-मित्याद्यादिशब्देनोक्तम् ॥ ६ ॥

मन्दोपकारिणी

हेतोरिति ॥ सकौतुकैः कौतुकेन कुतूहलेन सहितैः । ‘कौतूहलं कौतुकं च कुतुकं च कुतूहलं’ इत्यमरः । तैः शिष्यैः यदा तूर्णं आशु । ‘सत्वरं चपलं तूर्णमविलम्बितमाशु च’ इत्यमरः । हेतोः मतत्वहेतोः अतिव्याप्तिः अनैकान्तिकता । अवादि उक्ता । प्रपञ्चसत्यत्वसाधकत्वेन प्रयुक्तस्य दृश्यत्वापरपर्यायस्य मतत्वहेतोः मिथ्याभूते शुक्तिरूप्यादौ विपक्षे वर्तमानत्वेन अनैकान्तिकत्वात् । तेन प्रपञ्चसत्यत्वसाधनं अयुक्तमिति तैः उक्तमिति भावः । तदा अविस्मयः न विद्यते विस्मयः आश्चर्यं यस्य सः तथोक्तः । असौ पूर्णप्रज्ञाचार्यः इत्यादि वदन् तान् यतिशिष्यान् जिगाय जितवान् । ‘जि जय’ इत्यतो लिट् परस्मैपदं जिगाय जिग्यतुः जिग्युः । कथं यत् यस्मात् शुक्तिरूप्यादि शुक्तिरजतादिकं, अन्यथा सत्वेन प्रतीताकारात् अन्यथा असत्वेन मतं संमतं अनुभव-सिद्धमित्यर्थः तस्मात् तत् शुक्तिरूप्यादि मतं दृश्यं न इत्यादि वदन् इत्यन्वयः । अयं भावः दृश्यत्वं नाम दृग्विषययोः संबन्धः । तत्र शुक्तिकादौ प्रतीतस्य रजतादेः असदेव इदं रजतं प्रत्यभादित्यादिना बाधोत्तरकालं असत्वानुभवात् असता च सम्बन्धायोगात् न शुक्तिरूप्यादिना दृक् संबन्धः किन्तु शुक्तिकादिसन्निकृष्टमेव इन्द्रियं दोषवशात् शुक्तिं अत्यन्तासद्रजतात्मनावगाहत इत्यभ्युपगमात् शुक्तिकायाः एव दृश्यत्वाभ्युपगमात् न मिथ्याभूतरजतादौ विपक्षे दृश्यत्वं इति न अनैकान्त्यं हेतोरिति ।

ननु घटादौ मिथ्याभूते दृष्टान्ते सत्यत्वाभावात् साध्यविकलो दृष्टान्तः इति चेन्न, सन् घट इत्यादिप्रत्यक्षेण सत्यत्वस्य सिद्धत्वादिति आदिशब्देन ग्राह्यम् ॥ ६ ॥

तत्त्वेऽप्यतत्त्वे विमतेऽनुमां वदंस्तदप्रतिष्ठां प्रतिपादुकः स्वयम् ।

विजित्य विश्वान्विदुषः सभास्वसौ जगाम नाम्नाप्यनुमानतीर्थताम् ॥ ७ ॥

भावप्रकाशिका

तदप्रतिष्ठां प्रतिपादुकः 'लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृभ्य उकञ्' इत्युक्ञ् प्रत्ययः ॥

७ ॥

पदार्थदीपिका

तत्त्वे । असौ श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यः विदुषां सभासु विमते तत्रतत्र प्रस्तुते तत्तत्प्रमेये विप्रतिपन्ने सति, तत्तत्प्रमेयमेवमनेवमिति च विवादे सतीति यावत् । तत्त्वे तस्य प्रमेयस्य तत् स्वरूपमुपपन्नमित्येतस्मिन्नर्थे, अतत्त्वेऽपि तस्य तत्स्वरूपत्वमनुपपन्नमित्येतस्मिन्नर्थे च अनुमां वदन् विश्वान् सर्वान् विजित्य नाम्नाऽपि अनुमानतीर्थतां जगाम । तस्य भावस्तत्त्वमिति चात्र विग्रहः । नन्वेवं परस्परविरुद्धार्थद्वयसाधनेऽप्यनुमानोपन्यासे सत्यनुमानयोः परस्परविरुद्धत्वेन अप्रतिष्ठत्वं स्यादिति चेन्नेदमनिष्टमित्याह - तदिति । स्वयं तदप्रतिष्ठां तस्यानुमानस्याप्रतिष्ठां प्रतिष्ठाभावं प्रतिपादुकः प्रतिपादनशीलः । प्रतिष्ठा नाम नियतप्रामाण्यम् । तदभावानुमानस्य साधयन्निति भावः । तर्ह्यनुमानप्रामाण्याभ्युपगमविरोध इति चेन्न । प्रत्यक्षाद्यनुरूपस्यैव प्रामाण्याभ्युपगमात् । केवलस्य तदनभ्युपगमात् । तथा च स्वयमेवोक्तम् - 'न चानुमानस्य नियतप्रामाण्यम् । सर्वत्र शक्यते कर्तुमागमं हि विनाऽनुमा । तस्मान्न सा शक्तिमती विनाऽऽगममुदीक्षितुम् । प्रत्यक्षागममाहात्म्यादनुमानं प्रमाणताम् । याति नैवान्यथा तस्य नियतत्वं क्वचिद् भवेत्' इति । प्रतिपादुक इति, 'लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृभ्य उकञ्' इति उक्ञ्प्रत्यायः । अत एव तदप्रतिष्ठामित्यत्र 'न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्' इत्यनेन सूत्रेण षष्ठीप्रतिषेधः ॥ ७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

तत्त्व इति ॥ तस्यानुमानस्याप्रतिष्ठां प्रामाण्यलक्षणप्रतिष्ठाभावं प्रतिपादुकः प्रतिपादनशीलः । 'लषपते'त्यादिना उक्ञ् प्रत्ययः । अत एव तदप्रतिष्ठाम् इत्यत्र 'न लोके'त्यादिना षष्ठीप्रतिषेधात् न 'कर्तृकर्मणोः कृति' इति षष्ठी । असौ श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यो विदुषां पण्डितानां सभासु तत्र तत्र प्रस्तुततत्तत्प्रमेये विमते विप्रतिपन्ने सति, तत्तत्प्रमेयमेवमनेवमिति च विवादे सतीति यावत् । तत्त्वे तस्य भावस्तत्त्वं तस्मिन् । तस्य प्रमेयस्य तत्स्वरूपमुपपन्नमित्येतस्मिन्

नर्थ इत्यर्थः । अतत्त्वे तत्त्वं न भवतीत्यतत्त्वं तस्मिन् । तस्य तत्स्वरूपमनुपपन्नमित्येतस्मिन् नर्थे च अनुमाम् अनुमानं यथा शब्दस्यानित्यत्वानित्यत्वविवादे 'शब्दोऽनित्यः कृतकत्वाद्धटवत्' इत्यनित्यत्वेऽनुमान-मभिधाय, तत्र प्रतिपक्षतयाक्षिपतो वादिनो विजित्य । अनित्यत्वमेव व्यवस्थाप्य पुनस्तेषामसामर्थ्यप्रकटनाय शब्दः नित्योऽस्पर्शद्रव्यत्वाद्गगनवदित्याद्यनुमानेऽभिहिते, तदप्या-क्षिपतः समस्तवादिनो विजित्य, शब्दस्य नित्यत्वमनित्यत्वं वा अनुपपन्नमित्यादिरूपेण अनुमां वदन् सन्, विश्वान् समस्तवादिनो विजित्य, नाम्ना अपि अनुमानतीर्थतां जगाम । अस्यानुमानो-पन्यसनचातुरीं दृष्ट्वा न अयमानन्दतीर्थः किञ्चाम अनुमानतीर्थ इति वादिमण्डले प्रसिद्धोऽभूदिति भावः । नन्वेवं परस्परविरुद्धार्थद्वयसाधनेऽप्यनुमानोपन्यासे सत्यनुमानयोः परस्परविरुद्धत्वेनाप्रतिष्ठत्वं स्यादिति चेन्न । तस्येष्टत्वात् । न च प्रमाणत्रित्वाभ्युपगमविरोधः । प्रत्यक्षागमानुसारिण एव तस्य प्रमाण्याभ्युपगमात् । यथोक्तं स्वयम् एव 'न चानुमानस्य नियतप्रामाण्यम्' । 'सर्वत्र शक्यते कर्तुमागमं हि विनानुमा । तस्मान्नसा शक्तिमती विनाऽऽगममुदीक्षितुम्' । 'प्रत्यक्षागममाहात्म्यादनुमानं प्रमाणताम् । याति नैवान्यथा तस्य नियतत्वं क्वचिद्भवेदि'ति । एतदभिप्रायेणैव तदप्रतिष्ठां प्रतिपादुक इत्युक्तम् ॥ ७ ॥

मन्दोपकारिणी

तत्त्वे इति ॥ असौ पूर्णप्रज्ञाचार्यः स्वयं विमते विवादविषयीभूते प्रमेये । यत् विप्रतिपन्नं प्रमेयं तत्र सर्वत्रेत्यर्थः । तत्त्वे तस्य वस्तुनः तत्स्वरूपत्वं उपपन्नमित्यस्मिन्नर्थे । अतत्त्वे तत्स्वरूपत्वं अनुपपन्नमित्यस्मिन्नर्थेऽपि अनुमां अनुमानं वदन् प्रयुञ्जानः विश्वान् सर्वान् विदुषः पण्डितान् सभासु विजित्य पराभवं प्रापयित्वा नाम्ना अनुमानतीर्थतां अनुमानतीर्थशब्दवाच्यतां जगाम प्राप । "गम्ल गतौ" इत्यस्माल्लिट् परस्मैपदं जगाम जग्मतुः जग्मुः । कथंभूतः तदप्रतिष्ठां तस्य अनुमानस्य अप्रतिष्ठां अप्रामाण्यं प्रतिपादुकः प्रतिपादनशीलः प्रत्यक्षागमानुगृहीतस्य अनुमानस्य प्रामाण्याभावं साधयन्नित्यर्थः । यद्यत्प्रमेयं विप्रतिपन्नं तस्य सर्वस्यापि तत्तत्स्वरूपत्वस्योपपत्तौ अनुपपत्तौ च केवलानुमानस्याप्रामाण्यात् प्रत्यक्षादिसहितं अनुमानं प्रयुञ्जन् अनुमानतीर्थ इति नाम्ना प्रसिद्धोऽभूदिति भावः । 'प्रति पूर्वात् पद' धातोरुक्तञ्च प्रतिपादुक इति रूपं तेन उक्तञ्च प्रत्ययान्तस्य प्रतिपादुक इत्यस्य "न

लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्' इत्यनेन सूत्रेण षष्ठीप्रतिषेधात् द्वितीयेति ज्ञेयम् ॥ ७ ॥

समस्तवादीन्द्रगजप्रभङ्गदश्वरन्नवन्यां प्रतिपक्षकाङ्क्षया ।

वेदद्विषां यः प्रथमः समाययौ सवादिसिंहोऽत्र स बुद्धिसागरः ॥ ८ ॥

भावप्रकाशिका

वैशेषिकविशेषज्ञो वादिसिंहाभिधो द्विजः । महीं विजित्य सम्प्राप्तो बौद्धाग्र्यं बुद्धिसागरम् ॥ खण्डितस्तेन पाण्डित्यत्तपक्षापेक्षकोऽभवत् । तौ श्रुत्वा मध्ववैदग्धीं प्राप्तौ तदुरुमूचतुः ॥ वादिनौ वादकामौ द्वौ भगवंस्त्वामिताविति । बुद्ध्यब्धिबुद्धिमाश्रित्य परो वादी कथां व्यधात् ॥ ८ ॥

पदार्थदीपिका

समस्तेति । समस्तवादीन्द्रगजप्रभङ्गदः सर्ववादिश्रेष्ठाख्यगजानां पराजयप्रदः । अवन्यां भुवि प्रतिपक्षकाङ्क्षया प्रतिवादीच्छया चरन् , क्वास्ति प्रतिवादीत्यन्विष्यावन्यां पर्यटन्, वेदद्विषां बौद्धानां प्रथमः अग्रणीः यः बुद्धिसागरः बुद्धिसागरनामा बौद्धः सः अत्र अच्युतप्रज्ञसमीपं प्रति सवादिसिंहः आत्मना वादे विजित्य स्वपक्षे निक्षिप्तेन वादिसिंहाख्येन द्विजेन सहितः समाययौ । तच्चोक्तम् - 'वैशेषिकविशेषज्ञो वादिसिंहाभिधो द्विजः । महीं विजित्य सम्प्राप्तो बौद्धाग्र्यं बुद्धिसागरम् । खण्डितस्तेन पाण्डित्यात् तपक्षापेक्षकोऽभवत् । तौ श्रुत्वा मध्ववैदग्धीं प्राप्तौ तदुरुमूचतुः । वादिनौ वादकामौ द्वौ भगवंस्त्वामिताविति । बुद्ध्यब्धिबुद्धिमाश्रित्य परो वादी कथां व्यधात् इति ॥ ८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

समस्तेति ॥ समस्तवादीन्द्रगजप्रभङ्गदः समस्ता ये वादीन्द्रा वादिश्रेष्ठास्त एव गजास्तेषां यः प्रभङ्गः पराजयस्तं ददातीति तादृशः । अवन्यां भुवि प्रतिपक्षकाङ्क्षया प्रति विरुद्धः पक्षः परिग्रहो यस्य सः प्रतिपक्षः प्रतिवादी तस्य काङ्क्षया इच्छया चरन् क्वास्ति प्रतिवादीत्यन्विष्य तत्र तत्र पर्यटन् वेदद्विषां वेदान् द्विषन्तीति तेषां वेदाप्रमाण्यवादिनां बौद्धानामित्यर्थः प्रथमः अग्रणीः 'प्रथमः स्यात्प्रधानाद्योः' इति हेमचन्द्रः । यः बुद्धिसागरः तन्नामको बौद्धः

सः अत्र अच्युतप्रेक्षसमीपं प्रति, सवादिसिंहः स्वेन वादे विजित्य स्वपक्षे निक्षिप्तेन वादिसिंहाख्यद्विजेन सहितः सन् समाययौ । तच्चोक्तं- 'वैशेषिकविशेषज्ञो वादिसिंहाभिधो द्विजः । महीं विजित्य सम्प्राप्तौ बौद्धाग्र्यं बुद्धिसागरम् । खण्डितस्तेन पाण्डित्यात्तत्पक्षापेक्षको ऽभवत् । तौ श्रुत्वा मध्ववैदग्धीं प्राप्तौ तद्गुरुमूचतुः । वादिनौ वादकामौ द्वौ भगवंस्त्वामिताविति । बुद्ध्यब्धिबुद्धिमाश्रित्य परो वादी कथां व्यधात्' इति ॥ ८ ॥

मन्दोपकारिणी

समस्तेति ॥ समस्तवादीन्द्रगजप्रभङ्गदः वादीनां इन्द्राः श्रेष्ठाः वादीन्द्राः समस्ताश्च ते वादीन्द्राश्च त एव गजाः कुञ्जराः तेषां प्रभङ्गं पराजयं ददातीति समस्तवादीन्द्रगजप्रभङ्गदः 'भङ्गः खण्डपराजयः' इति रत्नमाला । अवन्यां मह्यां प्रतिपक्षकाङ्क्षया प्रतिपक्षिणः प्रतिवादिनः तेषां कांक्षया इच्छया 'इच्छा काङ्क्षा स्पृहेहा तृङ्गाञ्छा लिप्सा मनोरथः' इत्यमरः । कास्ति प्रतिवादीति अन्विष्य भूम्यां चरन् पर्यटन्, वेदद्विषां वेदं द्विषन्तीति वेदद्विषः बौद्धाः तेषां प्रथमः अग्रणीः यः बुद्धिसागरः बुद्धिसागरनामा बौद्धः अभूत् सः अत्र अच्युतप्रेक्षसमीपं प्रति सवादिसिंहः वादिसिंहाख्येन पण्डितेन द्विजेन सहितस्सन् समाययौ । स बुद्धिसागरः इत्यत्र बुद्धिसागरेण सहितः सः वादिसिंह इति योजना न संभवति वेदद्विषां प्रथमः इत्येतद्विशेषणं वादिसिंहे नोपपद्यते वादिसिंहस्य वैशेषिकत्वेन वेदप्रामाण्यवादित्वात् बुद्धिसागरस्य च बौद्धत्वात् तत्र तद्विशेषणं उपपद्यते । अतः पूर्वोक्तैव योजना संभवति । तच्चोक्तं "वैशेषिकविशेषज्ञो वादिसिंहाभिधो द्विजः । महीं विजित्य सम्प्राप्तौ बौद्धाग्र्यं बुद्धिसागरम् ॥ खण्डितस्तेन पाण्डित्यात्तत्पक्षापेक्षकोऽभवत् । श्रुत्वा मध्वस्य वैदग्धीं प्राज्ञो तद्गुरुमूचतुः ॥ वादिनौ वादकामौ द्वौ भगवंस्त्वाऽऽगताविति । बुद्ध्यब्धिबुद्धिमाश्रित्य परो वाग्मी कथां व्यधात् ॥" इति ॥ ८ ॥

तस्योरुदुर्गवतो जिगीषया निशातमादत्त मुकुन्दधीर्द्रुतम् ।

स्वशिष्यहस्तेन मठान्तरेषुधेः सुपक्षदक्षं सुखतीर्थमार्गणम् ॥ ९ ॥

पदार्थदीपिका

तस्येति । मुकुन्दधीः अच्युतप्रज्ञः उरुदुर्गवतः अहमेव विद्वदग्रणीः, मत्समः कोऽस्तीति दुरहङ्कारवतः तस्य बुद्धिसागरस्य जिगीषया निशातम् अतितीक्ष्णबुद्धिं सुपक्षदक्षं शोभनस्वसिद्धान्ते चतुरं सुखतीर्थमार्गणं श्रीमदानन्दतीर्थाख्यशरं मठान्तरेषुधेः मठान्तराख्यनिषङ्गात् स्वशिष्यहस्तेन द्रुतम् आदत्त । प्राप्तप्रतिवादिनिराकराणाय सुखतीर्थाचार्यमन्यमठगतं स्वशिष्येणाऽह्वयामास, प्रतिभटनिरासाय निषङ्गाद् बाणमिवेति भावः ॥ ९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

तस्येति ॥ मुकुन्दधीः अच्युतप्रेक्षः । उरुदुर्गवतः उरुरुत्कृष्टो यो दुर्गवो दुष्टहङ्कारः सोऽस्यास्तीति तस्य । अहमेव विद्वदग्रणीर्मत्समः कोऽस्तीति दुरहङ्कारवत इत्यर्थः तस्य बुद्धिसागरस्य जिगीषया जेतुमिच्छया निशातं अतितीक्ष्णं सुपक्षदक्षं सुपक्षे शोभनसिद्धान्ते दक्षं चतुरं सुखतीर्थमार्गणं सुखतीर्थ एव आनन्दतीर्थ एव मार्गणो बाणस्तं मठान्तरेषुधेः अन्यो मठो मठान्तरं तदेव इषुधिनिषङ्ग-स्तस्मात्, स्वशिष्यहस्तेन स्वशिष्य एव हस्तस्तेन, द्रुतं यथा भवति तथा आदत्त । प्राप्तप्रति-वादिनिराकरणाय आनन्दतीर्थाचार्यं अन्यमठगतं स्वशिष्येणाह्वयामास प्रतिभटनिरासाय निषङ्गाद्बाणमिवेति भावः ॥ ९ ॥

मन्दोपकारिणी

तस्येति ॥ मुकुन्दधीः मुकुन्दस्य धीः प्रेक्षा यस्य स तथोक्तः अच्युतप्रेक्षः । उरुदुर्गवतः उरुः महान् बहुलः दुर्गवः अहमेव विद्वदग्रणीः मत्समः कोऽस्ति भुवि इति दुरहङ्कारः अस्यास्तीति उरुदुर्गववान् तस्य बुद्धिसागरस्य जिगीषया जेतुमिच्छया निशातं तेजितं अतितीक्ष्णं 'रुग्णं भुग्नेऽथ निशितक्ष्णुतशातानितेजिते' इत्यमरः । सुपक्षदक्षं शोभनश्चासौ पक्षः स्वसिद्धान्तश्च सुपक्षः सुपक्षे दक्षः चतुरस्तम् । बाणपक्षे सुपक्षैः गुरुद्धिः दक्षं वेगयुतम् । सुखतीर्थमार्गणं सुखतीर्थः आनन्दतीर्थ एव मार्गणः शरः तम् । 'कलम्बमार्गणशराः पत्री रोप इषुर्द्वयोः' इत्यमरः । मठान्तरेषुधेः अन्यः मठः मठान्तरं तदेव इषुधिः तूणीरः तस्मात् 'तूणीरनिषङ्गाइषुधिर्द्वयोः' इत्यमरः । स्वशिष्यहस्तेन स्वस्य आत्मनः शिष्य एव हस्तः करः तेन द्रुतं क्षिप्रं आदत्त गृहीतवान् 'दद दान' इत्यतो लडात्मनेपदं आदत्त आददातां आददत । प्राप्तप्रतिवादिनिराकराणाय

आनन्दतीर्थं अन्यमठस्थितं स्वशिष्येण समाह्वयत् प्रतिभटनिरासाय निषङ्गात् बाणं यथा गृह्णाति तथेति भावः ॥ ९ ॥

जैत्रं प्रजिज्ञासु कुतूहलाकुलं नृणां कुलं प्रत्वरितं निशामयन् ।

अवन्दतोपेत्य गुरुं गरिष्ठधीः स रूष्यपीठायतनोत्तमस्थितम् ॥१०॥

पदार्थदीपिका

जैत्रमिति । जैत्रं वादे जयशीलम्, तत्सामर्थ्ययुक्तमिति यावत्, प्रजिज्ञासु ज्ञातुमिच्छत् कुतूहलाकुलं सम्भ्रमविवशम्, प्रत्वरितम् अतिवेगयुक्तम्, नृणां पुरुषाणां कुलं समूहं निशामयन् पश्यन् सः गरिष्ठधीः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यः रूष्यपीठायतनोत्तमस्थितं गुरुम् उपेत्य अवन्दत ॥ १० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

जैत्रमिति ॥ जैत्रं जयशीलं, जये सामर्थ्ययुक्तमिति यावत् । प्रजिज्ञासु प्रज्ञातुमिच्छत् । कुतूहलाकुलं कुतूहलेन सम्भ्रमेणाकुलं विवशं, पूर्णमिति वा 'आकुलं भरितं पूर्णं' इति हलः । प्रत्वरितं अतिवेगयुक्तं नृणां पुरुषाणां कुलं समूहं निशामयन्, स गरिष्ठधीः गरिष्ठा श्रेष्ठा धीर्यस्य स पूर्णप्रज्ञाचार्यः । रूष्यपीठायतनोत्तमस्थितं, रूष्यात्मकं यत्पीठं तस्मिन्दायतनोत्तमं तस्मिन् स्थितं गुरुम् उपेत्य अवन्दत ॥ १० ॥

मन्दोपकारिणी

जैत्रमिति ॥ गरिष्ठधीः अतिशयेन गुर्वी गरिष्ठा पूर्णा धीः प्रज्ञा यस्य सः गरिष्ठधीः सः पूर्णप्रज्ञाचार्यः । गुरुणा आकारितः सन् मठान्तरादागत्य, रूष्यपीठायतनोत्तमस्थितम् रूष्यपीठे रजतपीठपुरे आयतनोत्तमे मठश्रेष्ठे स्थितं विद्यमानं गुरुं अच्युतप्रेक्षं उपेत्य प्राप्य अवन्दत नमस्कृतवान् । किं कुर्वन् सन् जैत्रं वादे जयशीलं जयसामर्थ्योपेतमिति यावत् । प्रजिज्ञासु ज्ञातुमिच्छत् कुतूहलाकुलं कुतूहलेन सन्तोषेण आकुलं समन्वितम् । प्रत्वरितं अतिवेगयुक्तं नृणां पुरुषाणां कुलं समूहं निशामयन् पश्यन् सन्, प्राप्तवादिपूर्णप्रज्ञाचार्ययोः मध्ये कः जयवान् भविष्यतीति ज्ञातुं सन्तोषेण तत्र मिलितं जनसमूहं निरीक्षमाण इति भावः ॥ १० ॥

स वादिसिंहस्य गिरं गरीयसीमखण्डयत्पण्डितमण्डलान्तरे ।

तीक्ष्णेन वाक्येन मितेन वेगिना गदां शरेणेव विशारदो मुहुः ॥ ११ ॥

पदार्थदीपिका

सः । विशारदः परनिराकरणचतुरः सः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यः तीक्ष्णेन प्रतिवादिना सोढुमशक्येन मितेन शब्दापेक्षयाऽल्पेन वेगिना वक्तुमुचितं कालमनतिक्रम्योक्तेन वाक्येन गरीयसीं वादिसिंहस्य गिरं पण्डितमण्डलान्तरे विद्वत्समूहमध्ये मुहुः अखण्डयत् । केन कामिव? विशारदः युद्धपण्डितः तीक्ष्णेन निशितेन मितेन वेगिना शरेण गदाम् इव ॥ ११ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

स इति ॥ विशारदः परवादिनिराकरणचतुरः सः पूर्णप्रज्ञाचार्यः तीक्ष्णेन प्रतिवादिना सोढुमशक्येन । मितेन शब्दापेक्षयाऽल्पेन, वेगोऽस्या-स्तीति वेगिना तेन वक्तुमुचितं कालमनतिक्रम्योक्तेनेत्यर्थः वाक्येन गरीयसीं युक्तियुक्तत्वेन श्रेष्ठां वादिसिंहस्य गिरं पण्डितमण्डलान्तरे पण्डितसमूहमध्ये, विशारदो युद्धपण्डितभटः तीक्ष्णेन निशितेन मितेन परिमितेन वेगिना वेगवता शरेण, गदाम् इव मुहुः अखण्डयत् । 'खडि भेदे' लङ् ॥ ११ ॥

मन्दोपकारिणी

स इति ॥ विशारदः निराकरणे चतुरः सः पूर्णप्रज्ञाचार्यः तीक्ष्णेन प्रतिवादिना सोढुमशक्येन, मितेन शब्दापेक्षया स्वल्पेन, वेगिना वाद्युत्त्यनन्तरमेव अविलम्बेनोक्तेन वाक्येन प्रत्युत्तररूपेण गरीयसीं महतीं स्वान्येन परिहतुमशक्यामिति यावत् । वादिसिंहस्य गिरं वचनं पण्डितमण्डलान्तरे पण्डितानां विदुषां मण्डलं समूहः तस्य अन्तरे मध्ये मुहुः भृशं अखण्डयत् निराकरोत् । 'खडि भेदन' इत्यस्मात् लङ् परस्मैपदम् । केन कामिव, विशारदः युद्धचतुरः पुरुषः तीक्ष्णेन निशितेन मितेन अणुपरिमाणेन वेगिना वेगवता शरेण इषुणा गदां गदायुधमिव । बुद्धिसागरवादिसिंहयोः मध्ये बुद्धिसागरमतेन प्रथमं कथां कुर्वतः वादिसिंहस्य

पक्षमखण्डयदिति भावः ॥ ११ ॥

असावसूयन् द्विनवप्रकारतो व्यचीकृपत्कञ्चिदथार्थमुच्चकैः ।

जगद्विजेतुश्च जये ससंशयस्तावज्जनोऽजायत पूर्णचेतसः ॥ १२ ॥

पदार्थदीपिका

असौ । अथ श्रीमध्वेन स्ववाक्यखण्डनानन्तरमपि असूयन् असूयां कुर्वन् असौ वादिसिंहः कञ्चिद् अर्थं पदार्थं उच्चकैः उच्चैः ध्वनिना द्विनवप्रकारतः अष्टादशप्रकारेण व्यचीकृपत् कल्पयामास । तावत् तदा जनः तत्र मिळितो जनः जगद्विजेतुः पूर्णचेतसः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यस्य च जये जयविषये ससंशयः श्रीमध्वो विजेष्यति नवेति संशययुक्तः अजायत अभूत् ॥ १२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

असाविति ॥ अथ श्रीमध्वाचार्येण स्ववाक्यखण्डना-नन्तरम् असूयन् असूयां कुर्वन् असौ वादिसिंहः कञ्चित् अर्थं कञ्चित्पदार्थम् उच्चकैः उच्चैर्ध्वनिना द्विनवप्रकारतः नव च ते प्रकाराश्च, द्वौ च ते नवप्रकाराश्च तैरिति ततः अष्टादशप्रकारैरित्यर्थः व्यचीकृपत् कल्पयामास तावत् तदा जनः तत्र मिलितो जनः जगद्विजेतुः जगतो विजयशीलस्य पूर्णचेतसः पूर्णं चेतो यस्य तस्य श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यस्य जये जयविषये ससंशयः विजयते न वा इति संशयसहितो अजायत अभूत् । 'जनि प्रादुर्भावे' लङ् ॥ १२ ॥

मन्दोपकारिणी

असाविति ॥ अथ श्रीमध्वेन स्ववाक्यखण्डनानन्तरमपि असूयन् असूयां कुर्वन् मध्वाधिक्यमसहमान इति भावः । असौ वादिसिंहः कञ्चित् अर्थं अभिधेयं 'अर्थोऽभिधेयैरैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु' इत्यमरः । उच्चकैः उच्चध्वनिवाक्यैः द्विनवप्रकारतः द्वौ च ते नव च नवसङ्ख्या च द्विनवाः द्विनवाश्च ते प्रकाराः पक्षाश्च द्विनवप्रकाराः अष्टादश-विधा इति यावत् । तेभ्यः द्विनवप्रकारतः पञ्चम्यर्थे तसिः व्यचीकृपत् विकल्पयामास । 'कृपू सामर्थ्य' इत्यतो लुङ् परस्मैपदं अचीकृपत् अचीकृपतां अचीकृपन् । तावत् तदा असूयया उच्चस्वरेण बहुप्रकारेण विकल्पकाले जनः तत्र मिलितो जनः जगद्विजेतुः जगतः विजेता जयशीलः

तस्य पूर्णचेतसः पूर्णं बह्वर्थविषयकं चेतो मनो यस्य तस्य पूर्णचेतसः पूर्णप्रज्ञस्य जये
वादिसिंहपराभवविषये संशयः वादिसिंहं विजेष्यते न वा इति संशयसहितः अजायत अभूत्
। 'जनि प्रादुर्भाव' इत्यस्माद्वातोर्लडात्मनेपदं अजायत अजायेतां अजायन्त ॥ १२ ॥

विकल्पकोटीरथ खण्डयन् द्रुतं रेजेऽधिकं स्मेरमुखो बृहन्मतिः ।

तमस्ततीर्वा द्युमणिर्विशुद्धया गवाश्रितो विष्णुपदं सदास्पदम् ॥ १३ ॥

भावप्रकाशिका

सदा स्पदम् नक्षत्रास्पदं च ॥ १३ ॥

पदार्थदीपिका

विकल्पेति । अथ विकल्पकोटीः वादिसिंहकृतविकल्पपक्षान् द्रुतम् अविलम्बितं
विशुद्धया गवा वाचा खण्डयन् । विष्णुपदं श्रीहरिचरणं श्रितः आश्रितः । स्मेरमुखः
स्मितवक्रः । अनेनाऽयासाभावः सूचितः । बृहन्मतिः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यः अधिकं रेजे अशोभत
। क इव? सदास्पदं सतामाश्रयभूतं प्राणिनामाश्रयं वा विष्णुपदम् आकाशमाश्रितः द्युमणिः
सूर्यः विशुद्धया गवा स्वतेजसा तमस्ततीर्वा तमोनिकरमिव । 'वा विकल्पोपमानयोः' ॥
१३ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

विकल्पेति ॥ अथ सदास्पदं सतामाश्रयभूतं विष्णुपदं श्रीहरिचरणं श्रितः
आश्रितः । स्मेरमुखः स्मेरं स्मितयुक्तं मुखं यस्य तादृशः । अनेन परनिराकरणे आयासाभावः
सूचितः । बृहन्मतिः बृहती बह्वर्थविषयिणी मतिः बुद्धिः यस्य तादृशः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यः ।
विकल्पकोटीः वादिसिंहकृतविकल्पपक्षान् द्रुतम् अविलम्बितं यथा भवति तथा विशुद्धया
शब्दार्थदोषशून्यया गवा वाचा, सदास्पदं नक्षत्राश्रयभूतं प्राणिनामाश्रयं वा 'तारा भं रात्रिजं
धिष्ण्यं सन्नक्षत्रं' इति वैजयन्ती, विष्णुपदं आकाशं श्रितः द्युमणिः सूर्यो विशुद्धया गवा
स्वतेजसा तमस्ततीर्वा, तमसां निकरमिव । 'वा विकल्पोपमानयोः' इत्यमरः । खण्डयन्
सन् अधिकं यथा भवति तथा रेजे अशोभत ॥ १३ ॥

मंदोपकारिणी - विकल्पेति ।। अथ विकल्पान्तरम् । बृहन्मतिः बृहती पूर्णा मतिः प्रज्ञा यस्य स तथोक्तः पूर्णप्रज्ञः । स्मेरमुखः स्मेरं मन्दहासयुक्तं मुखं वक्रं यस्य सः तथोक्तस्सन्, अनेन तन्निराकरणे आयासाभावः सूचितः । विकल्पकोटीः विकल्पानां कोटीः पक्षान् वादि सिंहकृताष्टादशविकल्पप्रकारान् द्रुतं अविलम्बेन विशुद्धया दूषणरहितया निराकर्तुमशक्यया गवा वाचा खण्डयन् निराकुर्वन्, सदास्पदं सतां आस्पदं आश्रयं विष्णुपदं विष्णोः श्रीहरेः पदं चरणं श्रितः सन् अधिकं अत्यन्तं रेजे शुशुभे । 'राजृ दीप्तौ' इत्यतो लिडात्मनेपदं रेजे रेजाते रेजिरे । क इव? सदास्पदं सतां प्राणिनां आश्रयं विष्णुपदं आकाशं 'वियद्विष्णुपदं वा तु पुंस्याकाशविहायसी' इत्यमरः श्रितः आश्रितः विशुद्धया निर्मलया गवा स्वतेजसा 'गौर्नाके वृषभे चन्द्रे वाक् भूदिग्धेषु स्त्रियाम् । द्वयोऽस्तुरश्मिदृग्बाणस्वर्गवज्राम्बुलोमसु' इति रत्नमाला । तमस्ततीः तमसां अन्धकाराणां ततीः समुदायान् खण्डयन् द्युमणिः वा सूर्य इव । 'द्युमणिस्तरणिर्मित्रः' इत्यमरः । 'वा विकल्पोपमानयोः' इति च ।। १३ ।।

अगाधमात्मन्यतिवेलमुद्धतं तिरस्कृताशेषसरस्वतीततिम् ।

कामं महामानसकुम्भसम्भवो लघूचकारेत्यपि बुद्धिसागरम् ।।१४ ।।

भावप्रकाशिका

सरस्वत्यो वाण्यो नद्यश्च ।। १४ ।।

पदार्थदीपिका

अगाधम् । महामानसकुम्भसम्भवः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यागस्त्यः अगाधं गम्भीरबुद्धिम् आत्मनि आत्मविषये अतिवेलम् अतितराम् उद्धतम् अविनीतम्, तिरस्कृताशेषसरस्वतीततिं निराकृताशेषविद्वज्जनवाग्जालं बुद्धिसागरम् अपि, न केवलं वादिसिंहमेव किन्तु वादिसिंह निराकरणान्तरमत्तिसंरम्भात् प्रत्यवतिष्ठमानं बुद्धिसागरमपि इति वादिसिंहनिराकरणप्रकारेण कामं यथेच्छम्, अनायासेनेति यावत्, लघूचकार खण्डिताहङ्कारं चकार । प्रागगस्त्यः अगाधम् अतलस्पर्शं आत्मनि स्वस्मिन् अतिवेलं वेलामतिक्रम्य उद्धतं तिरस्कृताशेषसरस्वतीततिं निराकृताशेषसरित्समूहं सागरमिवेति इलेषाभिप्रायः ।। १४ ।।

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अगाधमिति ।। महामानसकुम्भसम्भवः , महत् मानसं यस्य पूर्णप्रज्ञाचार्यः स एव कुम्भसम्भवोऽगस्त्यः 'अगस्त्यः कुम्भसम्भवः' इत्यमरः अगाधं गम्भीरबुद्धिं आत्मनि आत्मविषये अतिवेलम् अत्यन्तं यथा भवति तथा 'अतिवेलभृशात्यर्थानि-मात्रोद्गाढनिर्भरम्' इत्यमरः । उद्धतम् अविनीतं तिरस्कृताशेषसरस्वतीततिं तिरस्कृता निराकृता अशेषसरस्वतीततिः समस्तवादिवाक्सन्ततिर्येन तं 'सरस्वती ह्यापगायां गो वाग्देवतयोरपि' इति हेमचन्द्रः । बुद्धिसागरम् अपि, न केवलं वादिसिंहमेव वादिसिंहनिराकरणानन्तरं अतिसंरम्भात्प्रत्यवतिष्ठमानं बुद्धिसागरमपि इति वादिसिंहनिराकरणप्रकारेण कामं यथेच्छं यथा भवति तथाऽनायासेनेति यावत् लघूचकार खण्डिताहङ्कारं चकार । प्रागगस्त्योऽगा-धमतलस्पर्शमात्मनि स्वस्मिन्नतिवेलं वेलातिक्रम्योद्धतं प्रवृद्धं, तिरस्कृता स्वतरङ्गैर्निरा-कृताशेषसरस्वतीततिरशेषनदीसमूहो येन तं सागरमिवेति श्लेषाभिप्रायः ।। १४ ।।

मन्दोपकारिणी

अगाधमिति ।। महामानसकुम्भसम्भवः महत् पूर्णं मानसं मनो यस्य स तथोक्तः पूर्णप्रज्ञः । 'स्वान्तं हन्मानसं मनः' इत्यमरः । स एव कुम्भसम्भवः अगस्त्यमुनिः 'अगस्त्यः कुम्भसम्भवः' इत्यमरः । अगाधं गम्भीरं आत्मनि स्वविषये अतिवेलं अत्यन्तं 'अतिवेलभृशात्यर्थं' इत्यमरः उद्धतं अविनीतं, 'अविनीतः समुद्धतः' इत्यमरः, मत्समः कोऽपि नास्तीति दृप्तमिति यावत् । तिरस्कृताशेषसरस्वतीततिं अशेषाणां समस्तानां पण्डितानां सरस्वत्यः वाचः 'गीर्वाग्वाणी सरस्वती' इत्यमरः, तासां ततिः समूहः तिरस्कृता निराकृता अशेषसरस्वतीततिः येन स तथोक्तस्तम् । बुद्धिसागरम् अपि इति वादिसिंहनिराकरणप्रकारेण कामं यथेष्टं अनायासेनेति यावत् । लघूचकार खण्डिताहङ्कारं चकार । जिगाय इति यावत् । प्राक् अगस्त्यर्षिः अगाधं अतलस्पर्शं अतिनिम्नमित्यर्थः । 'अगाधमतलस्पर्शं' इत्यमरः । आत्मनि स्वस्मिन् अतिवेलं अब्धितीरं अतिक्रम्य उद्धतं 'वेलाब्धितीरवृध्योऽस्तु' इति भास्करः । तिरस्कृताशेषसरस्वतीततिं अशेषाश्च ताः सरस्वत्यः नद्यश्च तासां ततिः समूहः अशेषसरस्वतीततिः तिरस्कृता निराकृता

अशेषसरस्वतीततिः येन स तथोक्तस्तम् । सागरं यथा पीत्वा लघूचकार तथेति श्लेषाभिप्रायः ।
'कूलङ्कषा निर्वरिणी रोधो वक्रा सरस्वती' इत्यमरः ॥ १४ ॥

श्व एव वादोऽस्त्विति वादिनौ खलावद्योत्तरं भाति यदीर्यतामिति ।

मध्ये ब्रुवाणेऽमत तौ जितौ जनः स निश्चिकायाथ निशापलायनात् ॥ १५ ॥

पदार्थदीपिका

श्व इति । वादः श्व एव अस्तु इति वादिनौ वदन्तौ खलौ दुष्टौ वादिसिंहं बुद्धिसागरं च मध्ये श्रीमध्वाचार्ये यदि उत्तरम् अस्मद्युक्तिखण्डनोत्तरं भाति प्रतीयते तर्हि अद्य इदानीम् ईर्यताम् उच्यताम् । अन्यथा 'प्रत्युत्तराप्रतिपत्तिरप्रतिभा' इति अप्रतिभानाम निग्रहस्थानं युवयोः इति ब्रुवाणे सति जनः तूष्णीं स्थितौ तौ दृष्ट्वा जितौ पराजितौ अमत मेने । सः जनः निशापलायनात् निशायामेव पलायनात् निश्चिकायापि । तौ निशायामेव पलायितौ श्रुत्वा पराजिताविति निश्चयमकरोच्च ॥ १५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

श्व इति ॥ " वादः श्व एव अस्तु " इति वादिनौ वदन्तौ खलौ दुष्टौ तौ वादिसिंहबुद्धिसागरौ प्रति मध्ये श्रीमध्वाचार्ये, ' यदि उत्तरम् अस्मद्युक्तिखण्डनोत्तरं भाति प्रतिभाति तर्हि अद्य इदानीम् ईर्यताम् उच्यतां अन्यथा प्रत्युत्तराप्रतिपत्तिरप्रतिभानामनिग्रह-स्थानापरपर्यायं पराभवकारणं युवयोः प्राप्तम् इति ब्रुवाणे सति जनः तूष्णीं स्थितौ दृष्ट्वा जितौ पराजितौ अमत मेने । स जनः निशापलायनात् रात्रावेव गमनात् निश्चिकाय अपि तौ निशायामेव पलायितौ श्रुत्वा पराजिताविति निश्चयमकरोच्च ॥ १५ ॥

मन्दोपकारिणी

श्व एवेति ॥ वादः कथा श्व एव परेद्युरेव अस्तु भवतु इति वादिनौ वदन्तौ खलौ दुर्जनौ वादिसिंहबुद्धिसागरौ प्रति मध्ये पूर्णप्रज्ञाचार्ये यदि उत्तरं अस्मद्युक्तिखण्डने प्रतिवाक्यं

‘प्रतिवाक्योत्तरे समे’ इत्यमरः भाति प्रतीयेत तर्हि अद्य इदानीं ईर्यतां उच्यतां ‘ईर प्रेरणे’ इत्यस्मात् कर्मणि लोडात्मनेपदं ईर्यतां ईर्यतां ईर्यन्ताम् । अन्यथा प्रत्युत्तरापत्तिः अप्रतिभेति अप्रतिभानामकनिग्रहस्थानं युवयोः प्राप्तं, इति एवं ब्रुवाणे सति वदति सति, तूष्णीं स्थितौ दृष्ट्वा जनः जयशीलजिज्ञासया मिलितो जनः जितौ पराजितौ अमत मेने । ‘मनु अवबोधने’ इत्यस्मात् लुडात्मनेपदं अमत अमनिष्ट, अमनिषाताम् अमनिषत । सः जनः निशापलायनात् निशायां रात्रौ पलायनात् ग्रामं परित्यज्य निर्गमनात् ‘निशा निशाथिनी रात्रिः’ इत्यमरः । जितौ निश्चिकाय अपि तौ निशायामेव पलायितौ श्रुत्वा पराजिताविति निश्चयमकरोच्च । ‘निस् पूर्वकात् चिञ् चयने’ इत्यस्माल्लिट् परस्मैपदं चिकाय चिक्यतुः चिक्युः ॥ १५ ॥

बुद्धयब्धिना वादिवरेण चार्जितां जयश्रियं भूपरिवर्तिना चिरात् ।

अहो मुहूर्तादयमप्रयत्नवानवाप्तवानित्यतिविस्मितं जनैः ॥ १६ ॥

पदार्थदीपिका

बुद्धीति । अयं श्रीमध्वाचार्यः भूपरिवर्तिना भुवं पर्यटता बुद्धयब्धिना बुद्धिसागरेण वादिवरेण च वादिसिंहेन च चिरात् आर्जितां जयश्रियं मुहूर्तात् मुहूर्तमात्रेण अप्रयत्नवान् आयासरहितः अवाप्तवान् प्राप । अपहृतवानिति भावः । अहो इति जनैः अतिविस्मितम् ॥ १६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

बुद्धयब्धिनेति ॥ अयं श्रीमध्वाचार्यो भूपरिवर्तिना भुवं परिवर्तितुं प्रतिवाद्यपेक्षया पर्यटनं कर्तुं शीलमस्यास्तीति, तेन बुद्धयब्धिना बुद्ध्याब्धिरिव, तेन बुद्धिसागरेणेत्यर्थः । वादिवरेण वादिसिंहेन चेत्यर्थः । ‘स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभ-कुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थवाचका’ इत्युक्तेः सिंहशब्दस्य श्रेष्ठार्थत्वाद्वादि-सिंहेनेति वक्तव्ये वादिवरेणेत्युक्तम् । चिरात् आर्जितां जयश्रियं मुहूर्तात् मुहूर्तमात्रेण । प्रयत्नवान्न भवतीत्य् अप्रयत्नवान् सन्, आयासरहितः सन्नित्यर्थः । अवाप्तवान् प्राप अपहृतवानिति भावः । अहो इति जनैः अतिविस्मितम् ॥ १६ ॥

मन्दोपकारिणी

बुद्धीति ॥ अयं श्रीमध्वाचार्यः । भूपरिवर्तिना भुवं भूमिं परिवर्तिना पर्यटता बुद्धिभिना बुद्धिसागरेण अब्धिशब्दस्य सागरशब्दपर्यायित्वात् बुद्ध्याब्धिनेत्युक्तम् । वादिवरेण वादिसिंहेन च । 'सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थवाचकाः' इत्यमरकोशोक्तेः । वरशब्दस्य श्रेष्ठार्थकसिंहशब्देन समानार्थकत्वात् वादिवरेणेत्युक्तम् । चिरात् बहुकाल आर्जितां संपादितां जयश्रियं जयाख्यसम्पदं मुहूर्तात् घटिकाद्वय-मितकालादेव, अप्रयत्नवान् प्रयत्नो अस्यास्तीति प्रयत्नवान् तादृशो न भवतीति अप्रयत्न-वान् आयासरहितस्सन् अवाप्तवान् अपहृतवानिति भावः । अहो आश्चर्यम् । 'अहोहीति च विस्मये' इत्यमरः । इत्येवंप्रकारेण जनैः ग्रामस्थजनैः अतिविस्मितं आश्चर्यं प्राप्तम् ॥ १६ ॥

व्याख्यन् कदाचिन्मणिमद्विनिर्मितं भाष्यं जनैस्तर्कविशारदैर्वृतः ।

उवाच वाचं परिहासहासवान्सम्मोदतीर्थः सुरमोददायिनीम् ॥ १७ ॥

पदार्थदीपिका

व्याख्यानिति । कदाचित् मणिमद्विनिर्मितं सङ्करनाम्ना भुव्युत्पन्नेन मणिमता विरचितं भाष्यं ब्रह्मसूत्रभाष्यं व्याख्यान् व्याकुर्वन् तर्कविशारदैः तर्कशास्त्रचतुरैः जनैः वृतः सम्मोदतीर्थः श्रीमदानन्दतीर्थाचार्यः परिहासहासवान् परिहासरूपहासयुक्तः सुरमोददायिनीं सुराणां सन्तोषदायिनीं वाचम् उवाच ॥ १७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

व्याख्यान्निति ॥ मणिमद्विनिर्मितं सङ्करनाम्ना भुव्युत्पन्नेन मणिमताख्याविरचितं भाष्यं ब्रह्मसूत्रभाष्यं व्याख्यान् व्याकुर्वन्, तर्कविशारदैः तर्के तर्कशास्त्रे विशारदैश्चतुरैर्जनैः वृतः सहितः, सम्मोदतीर्थः सम्यङ्मोदः सम्मोदः, सम्मोदकरं तीर्थं शास्त्रं यस्मात् स आनन्दतीर्थाचार्यः । परिहासहासवान् परिहासरूपो हासः, परिहासयुक्तो हास इति वा, सोऽस्यास्तीति

तादृशस्सन् 'परिहासश्च नर्मणि' इति हलः । सुरमोददायिनीं सुराणां मोदः सन्तोषः, तं दातुं शीलमस्यास्तीति तादृशीं वाचम् उवाच ॥ १७ ॥

मन्दोपकारिणी

व्याख्यत्रिति ॥ कदाचित् कस्मिंश्चित्काले । मणिमद्विनिर्मितं मणिमता सङ्करनाम्ना भुव्युत्पन्नेन मणिमन्नामकदैत्येन विनिर्मितं विरचितं भाष्यं ब्रह्मसूत्रभाष्यं व्याख्यन् व्याख्यानं कुर्वन्, तर्कविशारदैः तर्के तर्कशास्त्रे विशारदैः चतुरैः जनैः वृतः युक्तः सम्मोदतीर्थः श्रीमदानन्दतीर्थाचार्यः । परिहासहासवान् 'हासोहास्यं च बीभत्सं' इत्यमरः, अपहासं कुर्वन् सन् इति यावत् । सुरमोददायिनीं सुराणां मोदं ददातीति सुरमोददायिनी तां वाचं वाक्यं, उवाच अब्रवीत् । 'वच परिभाषणे' इत्यतो लिट् परस्मैपदं, उवाच ऊचतुः ऊचुः ॥ १७ ॥

सत्सूत्रभावे प्रविचारिते पृथग्भाष्याभिसन्धौ च विशुद्धबुद्धिभिः ।

निगृह्य गूढाग्रहमुग्रमेतयोर्मान्योऽन्वयोऽन्योन्यमहो न दृश्यते ॥ १८ ॥

पदार्थदीपिका

सदिति । विशुद्धबुद्धिभिः निर्मलचित्तैः पुरुषैः उग्रं नरकाद्यनर्थप्रदं गूढाग्रहं विचारमार्गमपहाय एवमेव तत्वमित्येवंरूपमाग्रहं निगृह्य परित्यज्य सत्सूत्रभावे शोभनब्रह्मसूत्राभिप्राये पृथक् भाष्यं विहाय प्रविचारिते, भाष्याभिसन्धौ भाष्याभिप्राये च प्रविचारिते सति एतयोः सूत्रसाङ्करभाष्ययोः अन्योन्यं मिथः मान्यः परस्परविरोधाभावेनाङ्गीकर्तुमुचितः अन्वयः व्याख्यानव्याख्येयरूपः सम्बन्धः न दृश्यते । अहो एवंविधेऽप्यस्मिन् भाष्ये महाजनस्य कथमादर इति भावः । तथाहि - सूत्रेषु विष्णोरनन्तगुणपरिपूर्णत्वं निर्दोषत्वं चेतनाचेतनात्मकसर्वप्रपञ्चविलक्षणत्वं मुख्यतो वचनवृत्त्या सर्ववैदप्रतिपाद्यत्वं मुक्तौ सर्वजीवनियामकत्वं प्रपञ्चसत्यत्वमित्यादयोऽर्थाः प्रतिपाद्यन्ते । हन्त भाष्ये तु विष्णोर्निर्गुणत्वं जीवाभेदेन सकलदोषभाजनत्वं सर्वशब्दावाच्यत्वं प्रपञ्चमिथ्यात्वं मुक्तौ जीवब्रह्मैक्यमित्यादयोऽर्थाः सूत्रविरुद्धाः प्रतिपाद्यन्ते । तस्मात् परस्परविरुद्धयोः सूत्रभाष्ययोः कथं व्याख्येयव्याख्यानभावलक्षणसम्बन्धः? कथं च प्रमाणतमसूत्रविरुद्धभाष्ये महाजनानां

प्रमाणत्वाभिमान इति भावेन अहो इत्युक्तमिति भावः ॥ १८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

सदिति ॥ विशुद्धबुद्धिभिः विशुद्धा निर्मला बुद्धिश्चित्तं येषां तैः पुरुषैः । उग्रं नरकाद्यनर्थप्रदम् । गूढाग्रहं गूढो निगूढ आग्रहो विचारमार्गमपहायैव-मेवतत्त्वमित्येवंरूप आग्रहस्तं निगृह्य परित्यज्य, सत्सूत्रभावे सन्ति शोभनानि सूत्राणि ब्रह्मसूत्राणि तेषां भावोऽभिप्रायस्तस्मिन् । पृथक् भाष्यं विहाय प्रविचारिते सति सम्यग्विचारिते सति, तथा भाष्याभिसन्धौ च भाष्याभिप्राये च प्रविचारिते सति । एतयोः अनयोः सूत्रसाङ्करभाष्ययोः अन्योन्यं मिथो मान्यः परस्पराविरोधेनाङ्गीकर्तुमुचितः अन्वयः व्याख्यानव्याख्या-ख्येयरूपः सम्बन्धो न दृश्यते । अहो एवंविधेऽप्यस्मिन् भाष्ये महाजनस्य कथमादर इति भावः । तथा हि । सूत्रेषु विष्णोरनन्तगुणपूर्णत्वं, निर्दोषत्वं, चेतनाचेतनात्मकसर्व-प्रपञ्चविलक्षणत्वं, मुख्यतो वचनवृत्त्या सर्ववेदप्रतिपाद्यत्वं, मुक्तौ च सर्वजीवनियामकत्वं, प्रपञ्चसत्यत्वमित्यादयोऽर्थाः प्रतिपाद्यन्ते । भाष्ये तु विष्णोर्निर्गुणत्वं, जीवाभेदेन सकलदोष-भाजनत्वं, सर्वशब्दावाच्यत्वं, प्रपञ्चस्य मिथ्यात्वं, मुक्तौ जीवब्रह्मैक्यञ्चेत्यादयोऽर्थाः सूत्रविरुद्धाः प्रतिपाद्यन्ते । तस्मात्परस्परविरुद्धयोर्भाष्यसूत्रयोः कथं व्याख्यानव्याख्येय-भावलक्षणसम्बन्धः, कथञ्च प्रमाणतमसूत्रविरुद्धभाष्ये महाजनानां प्रमाणत्वाभिमान इति भावेन, अहो इत्युक्तमिति भावः ॥ १८ ॥

मन्दोपकारिणी

सदिति ॥ विशुद्धबुद्धिभिः विशुद्धा रागादिदोषरहिता बुद्धिः अन्तःकरणं येषां ते विशुद्धबुद्धयः तैः पुरुषैः ॥ विशुद्धा च ताः बुद्धयश्च विशुद्धबुद्धयः ताभिः विशुद्धान्तःकरणैरिति वा । उग्रं क्रूरं नरकाद्यनर्थप्रदमित्यर्थः । गूढाग्रहं गूढं निगूढं हृदये आग्रहं विचारमकृत्वा 'एवमेव तत्त्वं' इत्येवंरूपं दुरभिमानं निगृह्य परित्यज्य, सत्सूत्रभावे सन्ति निर्दोषाणि च तानि सूत्राणि ब्रह्मसूत्राणि सत्सूत्राणि सत्सूत्राणां भावे अभिप्राये 'भावः सत्तास्वभावाभिप्राय चेषात्मजन्मसु' इत्यमरः, पृथक् भाष्यं वर्जयित्वा, 'पृथग्विनान्तरेणर्तेहिरुड् नाना च वर्जने'

इत्यमरः प्रविचारिते सम्यगविचारिते सति, तथा भाष्याभिसन्धौ च भाष्यस्य अभिप्राये च प्रविचारिते सति, एतयोः अनयोः सूत्रशङ्करभाष्ययोः अन्योन्यं मिथः मान्यः विरोधाभावेन अङ्गीकर्तुमुचितः अन्वयः व्याख्यानव्याख्येयभावः संबन्धः न दृश्यते नावलोक्यते । अहो एवंविधेऽपि भाष्ये महाजनस्य आदरोऽस्तीति आश्चर्यम् । ‘दृशिर् प्रेक्षणे’ इत्यतः कर्मणि लट् आत्मनेपदं दृश्यते दृश्येते दृश्यन्ते सूत्रभाष्ययोः विरोधस्तु, सूत्रेषु विष्णोरनन्तगुणपरिपूर्णत्वं, निर्दोषत्वं, चेतनाचेतनात्मकसर्वप्रपञ्चविलक्षणत्वं, परममुख्यया वृत्त्या सर्ववेदप्रतिपाद्यत्वं, मुक्तौ सर्वजीवनियामकत्वं, प्रपञ्चस्य सत्यत्वमित्यादयोऽर्थाः प्रतिपाद्यन्ते । भाष्ये तु विष्णोर्निर्गुणत्वं, जीवाभेदेन सकलदोषभाजनत्वं, सर्वशब्दावाच्यत्वं, प्रपञ्चस्य मिथ्यात्वं मुक्तौ जीवानां ब्रह्मैक्यञ्च, इत्यादयोऽर्थाः सूत्रविरुद्धाः प्रतिपाद्यन्त इति । तस्मात् परस्परविरुद्धयोः भाष्यसूत्रयोः कथं व्याख्यानव्याख्येयभावः सम्बन्धः । कथं सूत्रविरुद्धं भाष्यं प्रमाणं, कथं चैवंविधे भाष्ये महाजनानां प्रमाणत्वाभिमानः इति भावेन अहो इत्युक्तमिति भावः ॥ १८ ॥

इति ब्रुवाणे प्रतिपादयत्यलं भाष्येऽत्र दोषान्प्रबलान्मुहुर्मुहुः ।

तस्मिंस्तु विस्मेरधियोऽपि यत्नतो न स्थेयसः पर्यहरन्निमानमी ॥ १९ ॥

पदार्थदीपिका

इतीति । इति [तु] ब्रुवाणे तस्मिन् श्रीमध्वाचार्ये अत्र भाष्ये प्रबलान् दुष्परिहारान् दोषान् मुहुर्मुहुः अलं सम्यक् प्रतिपादयति सति विस्मेरधियः विस्मितचित्ताः अमी पर्यासीनाः तर्कविशारदाः जनाः स्थेयसः अतिस्थिरान् इमान् श्रीमध्वेन उद्भावितान् दोषान् यत्नतोऽपि न पर्यहरन् ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

इतीति ॥ इति ब्रुवाणे वदति तस्मिन् श्रीमध्वाचार्ये अत्र भाष्ये प्रबलान् दुष्परिहारान्दोषान् मुहुर्मुहुः अलं सम्यक् प्रतिपादयति सति विस्मेरधियो विस्मेरा विस्मिता धीर्येषां ते । अमी व्याख्यानावसरे पर्यासीनास्तर्कविशारदा जनाः, स्थेयसः अति-स्थिरान् इमान् श्रीमध्वेनोद्भावितान् दोषान् यत्नतोऽपि न पर्यहरन् न परिहृतवन्तः ॥ १९ ॥

मन्दोपकारिणी

इतीति ।। इति पूर्वोक्तप्रकारेण ब्रुवाणे भाषमाणे तस्मिन् श्रीमध्वाचार्ये । अत्र भाष्ये अस्मिन् शङ्करभाष्ये प्रबलान् दुष्परिहारान् दोषान् मुहुर्मुहुः वारं वारं अलं सम्यक् अनुभवारूढं यथा भवति तथेति यावत् प्रतिपादयति उपपादयति सति, विस्मेरधियः विस्मेराः आश्चर्ययुक्ताः धियः चिन्तानि येषां ते विस्मेरधियः मनसा विस्मयं कुर्वन्तः अमी व्याख्यानावसरे परितः आसीनाः तर्कविशारदाः जनाः स्थेयसः अतिशयेन स्थिरान् दृढान् इमान् श्रीमध्वाचार्योद्भाषितान् भाष्यदोषान् यत्नतोऽपि प्रयत्नेनापि स्वबुद्ध्यनुसारेण यत्नं कृत्वापि न पर्यहरन् न परिहृतवन्तः । ‘परिपूर्वकात् हञ् हरणे’ इत्यस्मात् लङ् परस्मैपदं अहरत् अहरतां अहरन् ।। १९ ।।

नन्वस्य सूत्रस्य परोऽर्थ उच्यतां यद्भाष्यमात्रं भवता निरस्यते ।

भवादृशैर्यः कविभिर्न दूष्यते कथञ्चनेत्युचुरिमे वचस्विनः ।। २० ।।

पदार्थदीपिका

नन्विति । वचस्विनः वाग्मिनः इमे इत्युचुः । ननु इति शङ्कार्थोऽव्ययम् । अस्य सूत्रस्य ब्रह्मसूत्रस्य भवता परः अन्यः अर्थः उच्यताम् । कुतः? भवता भाष्यमात्रं निरस्यते यत् यस्मात् । भाष्यमेव बहुधा निरस्यते, सूत्रं तु न प्रकाशयते, तस्मात् सूत्रस्यान्योऽर्थ उच्यताम् । यः अन्योऽर्थः भवादृशैः भवत्सदृशैः कविभिः विद्वद्भिः कथञ्चन केनापि प्रकारेण न दूष्यते स उच्यतामिति ।। २० ।।

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

नन्विति ।। नन्विति शङ्कार्थे । यत् यस्मात्कारणाद् भवता केवलं भाष्यं भाष्यमात्रं निरस्यते निराक्रियते । भाष्यमेव बहुधा निरस्यते सूत्रन्तु प्रशस्यत इत्यर्थः । तस्मात् कारणात्, भवन्त इव पश्यन्तीति भवादृशाः तैः कविभिः विद्वद्भिः कथञ्चन केनापि प्रकारेण यः अनूयः अर्थो न दूष्यते स परः अनूयः अर्थो अस्य सूत्रस्य ब्रह्मसूत्रस्य भवता उच्यताम् इति वचस्विनः वाग्मिन इमे सभास्था वादिन ऊचुः ।। २० ।।

मन्दोपकारिणी

नन्विति ।। वचस्विनः वाग्मिनः । इमे जनाः इति एवम् ऊचुः अब्रुवन् । ‘वच परिभाषणे’ इत्यतो लिट् परस्मैपदम् । किमिति, ननु इति आमन्त्रणे । हे मध्वाचार्य यत् यस्मात् भवता त्वया भाष्यमात्रं केवलं भाष्यं भाष्यमात्रं शङ्करप्रणीत-भाष्यमेव निरस्यते निराक्रियते । ‘निः पूर्वात् असु क्षेपणे’ इत्यस्मात् कर्मणि लट् आत्मनेपदं अस्यते अस्येते अस्यन्ते । तस्मात् अस्य प्रमाणत्वेन अङ्गीकृतस्य सूत्रस्य परः अन्यः अर्थः उच्यताम् अभिधीयताम् । ‘वचेः’ कर्मणि लोट् आत्मनेपदं उच्यतां उच्येतां उच्यन्ताम् । यः अर्थो भवादृशैः भवता सदृशाः भवादृशाः तैः कविभिः पण्डितैः ‘सङ्ख्यावान्पण्डितः कविः’ इत्यमरः । कथञ्चन केनापि प्रकारेण न दूष्यते न निराक्रियते तादृशोऽर्थः उच्यताम् इति ऊचुः इति संबन्धः । ‘दुष वैकृत्ये’ इत्यतः कर्मणि लट् आत्मनेपदं दूष्यते दूष्येते दूष्यन्ते ।। २० ।।

अक्लिष्टशब्दान्वयमेष संभवत्सूत्रार्थमुच्चैर्वचनं तदाददे ।

मानीकृतान्नाययुतस्मृति क्षणादेष्यत्कथाताण्डवसूत्रधारकम् ।। २१ ।।

पदार्थदीपिका

अक्लिष्टेति । एषः श्रीमध्वाचार्यः तदा उच्चैर्वचनम् उपन्यासरूपं वचनं क्षणाद् आददे वक्तुमुपचक्रमे । कथम्भूतं वचनम्? अक्लिष्टशब्दान्वयम् । शब्दानामन्वयः शब्दान्वयः, अक्लिष्टः शब्दान्वयः यत्र तत् अक्लिष्टशब्दान्वयम् । शब्दान्वयो नाम वाचकानां शब्दानां स्वस्य वाच्यार्थैः सम्बन्धः । तस्याक्लिष्टत्वं च शब्दानां तत्तत्पदार्थेषु योगेन रूढ्या वा प्रवृत्तिः । योगेन रूढ्या वा तत्तत्पदार्थवाचकत्वशक्तिमच्छब्दैरेव विवक्षितार्थकथनादर्थानां शब्दानां च परस्परवाच्यवाचकभावलक्षणसम्बन्धं ज्ञापयदिति भावः । अक्लिष्टाः शब्दाश्चान्वयाश्च यस्मिन्निति वा । पुनः कथम्भूतम्? सम्भवत्सूत्रार्थम् । सम्भवन् उपपद्यमानः सूत्रार्थो यत्र तत् सम्भवत्सूत्रार्थम् । मानीकृतान्नाययुतस्मृति । मानीकृताः उक्तार्थे प्रमाणत्वेनोदाहृताः आम्नाययुताः वेद्युक्ताः स्मृतयः पुराणादीनि यस्मिन् तन्मानीकृतान्नाययुतस्मृति । एष्यत्कथाताण्डवसूत्रधारकम् । एष्यत्कथा स्वयं करिष्यमाणभाष्यात्मकवाक्यप्रबन्धः, ‘कथ वाक्यप्रबन्धे’ इति धातोः एष्यत्कथात्मकताण्डवस्य सूत्रधारकं पूर्वरङ्गभूतम्, एवं मया भाष्यं करिष्यत इत्येतत् सूचयदिति भावः । एवंविशिष्टं तद्वचनमाददे इत्यन्वयः ।। २१ ।।

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अक्लिष्टेति ।। एष श्रीमध्वाचार्यः तदा अक्लिष्टशब्दान्वयं , शब्दानां वाचकशब्दानां अन्वयो वाच्यार्थैः सह सम्बन्धः, अक्लिष्टः योगेन रूढूया वा सुबोध्यः शब्दान्वयो यस्य तत्, योगेन रूढूया वा तत्तदर्थवाचकत्वशक्तिमच्छब्दैरेव विवक्षितार्थकथनादर्थानां शब्दानाञ्च परस्परं वाच्यवाचकभावलक्षणं सम्बन्धमसूचयदिति भावः । यद्वा शब्दाश्चान्वयाश्च शब्दान्वया अक्लिष्टाशब्दान्वया यस्मिन् तत् । सम्भवत्सूत्रार्थं सम्भवन्नुपपाद्यमानः सूत्रार्थो यस्मिन् तत् । मानीकृतान्नाययुतस्मृति आमनाययुता वेदयुक्ता या स्मृतयः पुराणानि मानीकृता उक्तार्थे प्रमाणत्वेनोदाहृता यस्मिन् तत् । एष्यत्कथाताण्डवसूत्रधारकम् एष्यन्ती स्वयं करिष्यमाणभाष्यात्मिका या कथा वाक्यप्रबन्धः ‘कथ वाक्यप्रबन्धे’ इति धातोः तदात्मकस्य ताण्डवस्य नर्तनस्य सूत्रधारकं पूर्वरङ्गभूतं, एवं मया भाष्यं करिष्यत इत्येतदसूचयदिति भावः । वचनं उपन्यासरूपं वाक्यम् उच्चैः उन्नतस्वरो यथा भवति तथा क्षणात् क्षणकालात् आददे आदरेण वक्तुमुपचक्रमे ।। २१ ।।

मन्दोपकारिणी

अक्लिष्टेति ।। एषः श्रीमध्वाचार्यः । तदा जनोक्तिकाले । उच्चैः उच्चध्वनिना । वचनं उपन्यासरूपवचनम् । क्षणात् सद्यः । आददे वक्तुमुपचक्रमे । ‘आङ् पूर्वात् दद दाने’ लिङात्मनेपदं आददे आददाते आददिरे । कथंभूतं वचनं, अक्लिष्टशब्दान्वयं अक्लिष्टः क्लेशरहितः स्पष्टं प्रतीयमानः शब्दानां पदानां अन्वयः योजना यस्मिन् तत्, अक्लिष्टाः शब्दाः अन्वयाश्च यस्मिन्निति वा । शब्दानां अक्लिष्टत्वं नाम स्पष्टार्थत्वं, अन्वयानांतु अव्यवहितत्वं ज्ञेयम् । पुनः कथंभूतं, सम्भवत्सूत्रार्थं सम्भवदुपपाद्यमानः सूत्राणां अर्थोऽभिधेयः यस्मिन् तत् सम्भवत्सूत्रार्थम् । पुनः कथंभूतं, मानीकृतान्नाययुतस्मृति आमनायैः वेदैः युताः आमनाययुताः ‘श्रुतिः स्त्री वेद आमनायः’ इत्यमरः आमनाययुताश्च ताः स्मृतयश्च आमनाययुतस्मृतयः मानीकृताः उक्तौ प्रमाणत्वेन उदाहृताः आमनाययुतस्मृतयः यस्मिन् तत् मानीकृतान्नाययुतस्मृति । पुनः कीदृशं एष्यत्कथाताण्डवसूत्रधारकं एष्यन्ती भविष्यन्ती स्वेन करिष्यमाणा च सा कथा भाष्यात्मकवाक्यप्रबन्धः एष्यत्कथा ‘कथ वाक्यप्रबन्धने’ इति धातोः एष्यत्कथैव ताण्डवं नाट्यं ‘ताण्डवं नटनं नाट्यं’ इत्यमरः नाट्यस्य सूत्रधारकं पूर्वरङ्गभूतं उत्तरत्र क्रियमाणनाट्यस्य पूर्वरङ्गं यथा सूचकं तथा मया एवं रूपभाष्यं करिष्यत इत्येवं स्वयं करिष्यमाणभाष्यसूचकं

एतदुपन्यासवचनमिति भावः । एवं विधं वचनं आददे इत्यन्वयः ॥ २१ ॥

बुभुत्सया मत्सरवर्जिताञ्जनान्समत्सरान्वा विजिगीषयाऽऽगतान् ।

श्रुतप्रवीणानतितार्किकान्सुहृद्भङ्ग्याऽनया भङ्गमुपानिनाय सः ॥ २२ ॥

पदार्थदीपिका

बुभुत्सया । सः श्रीमध्वाचार्यः श्रुतप्रवीणान् श्रुतेन शास्त्रश्रवणेन प्रवीणान् चतुरबुद्धीन्, अत एव अतितार्किकान् जनान् मत्सरवर्जितान्, अत एव बुभुत्सया तत्त्वजिज्ञासया आगतान् वा । अथ समत्सरान् मत्सरयुक्तान्, अत एव विजिगीषया आगतान् वा । एवं द्विविधानपि जनान् अनया भङ्ग्या सुहृद् भङ्गम् उपानिनाय निरुत्तरत्वं प्रापयामास । 'नीवह्योः' इत्यादिना द्विकर्मकत्वम् । तत्रतत्र जिज्ञासयाऽऽगतानां प्रश्नस्योत्तरदानेन संशयनिरासद्वारा, समत्सराणां विजिगीषूणां विजिगीषया [आगतानां] युक्तिखण्डनद्वारा भङ्गमुपानिनायेति विवेकः ॥ २२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

बुभुत्सयेति ॥ स श्रीमध्वाचार्यः । श्रुतप्रवीणान् श्रुतेन शास्त्रश्रवणेन प्रवीणान् चतुरबुद्धीन् अत एव अतितार्किकान् अत्यन्तं तर्कशास्त्रज्ञान् । मत्सरवर्जितान् मत्सररहितान् अत एव बुभुत्सया बोद्धुमिच्छया परापररूपतत्त्वस्येत्यर्थः । आगतान् जनान्, अथ समत्सरान् मत्सरयुक्तान् अत एव विजिगीषया विजेतुमिच्छया गतांश्च अनया पूर्वोक्तया भङ्ग्या रीत्या मानीकृतश्रुतिस्मृतियुक्तयुक्तिवचोभङ्ग्येत्यर्थः । सुहृद् भङ्गं पराभवम् उपानिनाय निरुत्तरत्वं प्रापयामास । तत्त्वजिज्ञासयाऽऽगतानां प्रश्नस्योत्तर-दानेन संशयनिरसनद्वारा विजिगीषयाऽऽगतानां प्रश्नस्य निराकरणेन च भङ्गमुपानिनायेति विवेकः ॥ २२ ॥

मन्दोपकारिणी

बुभुत्सयेति ॥ सः श्रीमध्वाचार्यः । श्रुतप्रवीणान् श्रुते शास्त्रे 'श्रुतं शास्त्रावधृतयोः' इत्यमरः । प्रवीणान् निपुणान् 'प्रवीणो निपुणोऽभिज्ञः' इत्यमरः । अत एव अतितार्किकान् अति अत्यन्तं युक्तिशास्त्रचतुरान् । मत्सरवर्जितान् मत्सरेण मात्सर्येण द्वेषेणेति यावत् वर्जितान्

रहितान् अत एव बुभुत्सया तत्त्वं बोद्धुमिच्छया आगतान् जनान् । समत्सरान् मात्सर्येण सहितान् अत एव विजिगीषया मध्वं विजेतुमिच्छया आगतान् जनान् वा जनांश्च वा शब्दः समुच्चये । 'वाऽव्यये वा समुच्चये' इत्येकाक्षरमाला । अनया भङ्ग्या अनेन पूर्वोक्तोपन्यासरूपेण प्रकारेण मुहुः अत्यन्तं भङ्गं निरुत्तरत्वरूप-पराजयं 'भङ्गः खण्डे पराजये' इति रत्नमाला । उपानिनाय प्रापयामास । 'नी बह्योरित्यादिना द्विकर्मकत्वं' मत्सरं विना तत्त्वजिज्ञासूनां प्रश्नस्योत्तरं दत्त्वा संशयादिनिरासद्वारा निरुत्तरत्वं, समत्सराणां विजिगीषूणां विजिगीषया प्रयुक्तयुक्तिखण्ड-नद्वारा निरुत्तरत्वं च कृतवानिति विवेको ज्ञेयः ॥ २२ ॥

कदाचिदेनं प्रतिगम्य सौम्यधीः स मध्यगेहार्यवरः प्रसेदिवान् ।

हेतोः कुतश्चिद्विमनीकृतोऽप्यहो गुणाब्धिलुब्धः सुजनः प्रसीदति ॥ २३ ॥

पदार्थदीपिका

कदाचित् । सौम्यधीः कोमलचित्तः सः मध्यगेहार्यवरः श्रीमध्वाचार्यपिता कदाचित् एनं प्रतिगम्य श्रीमध्वाचार्यं प्रतिगम्य प्राप्य प्रसेदिवान् प्रसन्नोऽभूत् । प्राक् कुतश्चिद् हेतोः कारणात् विमनीकृतोऽपि कलुषीकृतचित्तोऽपि तदा तं दृष्ट्वा प्रसन्नचित्तोऽभूदिति भावः । अहो सुजनः सज्जनः गुणाब्धिलुब्धः गुणबाहुल्यं दृष्ट्वा तद्भातुमशक्तः प्रसीदति प्रकर्षण सीदति तत्र सक्तो भवति । प्रतीयमानाल्पदोषम[वि]गणय्येति भावः ॥ २३ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

कदाचिदिति ॥ सौम्यधीः कोमलचित्तः स मध्यगेहार्यवरः मध्यगेहश्चासौ आर्यवरश्च साधुश्रेष्ठ इत्यर्थः । प्राक् कुतश्चित् हेतोः कारणात् विमनीकृतोऽपि, अविमना विमनाः सम्पद्यमानः कृतः विमनीकृतः कलुषीकृतचित्तोऽपि । कदाचित् एनं श्रीमध्वाचार्यं प्रतिगम्य प्राप्य प्रसेदिवान् प्रसन्नचित्तोऽभूत् । अहो । सुजनः गुणाब्धिलुब्धः गुणा एवाब्धिस्तस्मिंल्लुब्धो लोभयुक्तः सन् । गुणबाहुल्यं दृष्ट्वा तद्भातुमशक्तः सन् इत्यर्थः । प्रसीदति प्रकर्षण सीदति तत्र सक्तो भवति हि । सुजनः प्रतीयमानमल्पदोषमगणय्य गुणिनि सक्तो भवतीत्यतोऽयमपि सुजनाग्रेसरो गुणाब्धिं श्रीमध्वं दृष्ट्वाऽन्योपाधिकं मनोदोषं विहाय

प्रसन्नचित्तोऽभूदिति भावः । अत्रार्थान्तरन्यासालङ्कारः ॥ २३ ॥

मन्दोपकारिणी

कदाचिदिति ॥ सौम्यधीः सौम्या निर्मला धीः चित्तं यस्य स तथोक्तः । मध्यगेहार्यवरः मध्यगेहश्चासौ आर्यवरः ज्ञानिश्रेष्ठश्च मध्यगेहार्यवरः मध्वाचार्यपिता कदाचित् कस्मिंश्चित्काले एनं मध्वाचार्यं प्रतिगम्य प्राप्य प्रसेदिवान् प्रसन्नोऽभूत् । प्राक् पूर्वकाले कुतश्चित् कस्माच्चित् हेतोः कारणात् स्वापेक्षिताकरणरूपात् विमनीकृतोऽपि दुर्मना अपि 'दुर्मना विमना अन्तर्मनाः स्यादुत्क उन्मनाः' इत्यमरः । कलुषीकृत-चित्तोऽपीत्यर्थः । स्वापेक्षिताकर्तरि मध्ये पूर्वं अनादरवतोऽपि मध्यगेहस्य इदानीं तद्दर्शनेन मध्ये आदरोऽभूदिति भावः । इदं युक्तमित्याह अहो इति ॥ सुजनः सज्जनः । गुणाब्धिलुब्धः गुणाब्धौ गुणानां अब्धौ समुद्रे लुब्धः लोभवान् गुणग्राहक इति यावत् । गुणबाहुल्यं दृष्ट्वा तद्भातुं अशक्त इति भावः । प्रसीदति तत्र गुणराशौ आसक्तो भवति अहो गुणानां महिमा आश्चर्यम् । 'प्र पूर्वात् षड्लृ विशरणगत्यवसादनेषु' इति धातोर्लट् परस्मैपदम् ॥ २३ ॥

तेजोऽमृतं नन्दनगात्रपात्रगं नेत्राञ्जलिभ्यामपिबत्सदाव्ययम् ।

विद्यासुधां चास्य वचोमहाघटे पूर्णामसौ कर्णपुटेन पण्डितः ॥ २४ ॥

पदार्थदीपिका

तेज इति । पण्डितः विद्वान् असौ मध्यगेहार्यवरः नन्दनगात्रपात्रगं सदा अव्ययम् अक्षयं तेजोऽमृतं तेजोऽभिधममृतं नेत्राञ्जलिभ्याम् अपिबत् । सादरं ददर्शति यावत् । अस्य श्रीमध्वाचार्यस्य वचोमहाघटे प्रवचनात्मकवचःकुम्भे पूर्णां विद्यासुधां च कर्णपुटेन कर्णद्वयाख्यपात्रेण अपिबत् । चित्रं तत्प्रवचनं च सादरमश्रुणोदिति भावः ॥ २४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

तेज इति ॥ पण्डितः विद्वान् असौ मध्यगेहार्यो नन्दनगात्रपात्रगं नन्दनस्य गात्रमेव शरीरमेव पात्रं तद्गच्छतीति तादृशम् । सदाव्ययं न विद्यते व्ययो यस्य तदव्ययम् तेजोमृतं

तेज एवामृतं नेत्राञ्जलिभ्यां नेत्रे एवाञ्जली हस्तौ ताभ्याम् अपिबत् । सादरं सन्दर्शति यावत् । अस्य श्रीमध्वाचार्यस्य वचोमहाघटे वचांस्येव व्याख्यानात्मकवाच एव महाघटस्तस्मिन् पूर्णाम् विद्यासुधाञ्च विद्याख्यामृतञ्च कर्णविव पुटं तेन अपिबत् । चित्रं तत्प्रवचनं सादरमृणोदिति भावः ॥ २४ ॥

मन्दोपकारिणी

तेज इति ॥ पण्डितः विद्वान् । असौ मध्यगेहः । नन्दनगात्रपात्रगं नन्दनस्य सुतस्य मध्वाचार्यस्य गात्रं शरीरं तदेव पात्रं भाजनं 'पात्रामत्रं च भाजनं' इत्यमरः पात्रे गच्छति तिष्ठतीति पात्रगः तम् । सदा सर्वदा अव्ययं व्ययरहितं कदाचित् हासरहितमित्यर्थः । तेजोऽमृतं तेजोऽभिधं कान्तिलक्षणं अमृतं सुधां 'तेजो धाम महो विभौ' इत्यमरः । नेत्राञ्जलिभ्यां नेत्रे नयने एव अञ्जली किञ्चिदाकुञ्चिताङ्गुलीसहितौ पाणी ताभ्यां अपिबत् पीतवान् । 'पा पान' इत्यतो लङ् परस्मैपदम् । यथा पात्रस्थितं अमृतं पाणिद्वयेन पिबति तद्वत् शरीरकान्तिं नेत्रद्वयेन सादरं ददर्शति भावः । अस्य श्रीमध्वाचार्यस्य वचोमहाघटे वचः व्याख्यानाख्यवचनं 'भाषितं वचनं वचः' इत्यमरः महान्श्वासौ घटः पात्रं च महाघटः वच एव महाघटः तस्मिन् पूर्णा पूरितां विद्यासुधां च विद्यैव ज्ञानमेव सुधां अमृतं कर्णपुटेन कर्णयोः श्रोत्रयोः पुटेन विवरेण तल्लक्षणपात्रेणेति यावत् अपिबत् तत्प्रवचनं सादरमृणोदिति भावः ॥ २४ ॥

लीलाविवादे गुरुणा जगद्गुरोः प्रसङ्गतस्तत्र च तादृशे सति ।

सूत्रार्थविचेत्कुरु भाष्यमञ्जसेत्याक्षेपपूर्वं गुरुरभ्यधादिमम् ॥ २५ ॥

भावप्रकाशिका

प्रसङ्गे तादृशे सति दुर्भाष्यदूषणादिरूपे ॥ २५ ॥

पदार्थदीपिका

लीलेति । जगद्गुरोः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यस्य गुरुणा अच्युतप्रज्ञेन प्रसङ्गतः तत्त्वविचारप्रसङ्गतः तत्र च गुरुणा सह प्रसङ्गकाले च तादृशे 'सत्सूत्रभावे प्रविचारिते पृथक्' इत्यादिना प्रागुक्तप्रकारेण सङ्करभाष्यनिराकरणरूपे लीलाविवादे सति , लीलया मत्सरराहित्येन भाष्यं

सूत्रसम्मतं भवति न भवतीति विप्रतिपत्तौ सत्याम्, गुरुः अच्युतप्रज्ञः इमं श्रीमध्वाचार्यं
आक्षेपपूर्वम् इत्यभ्यधात् । कथम्? त्वं सूत्रार्थवित् चेत् ब्रह्मसूत्राणामर्थं सम्यग् जानासि
चेत् भाष्यम् अञ्जसा सम्यक् कुरु इति ॥ २५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

लीलेति ॥ जगद्गुरोः श्रीमध्वाचार्यस्य गुरुणा अच्युत-प्रेक्षाचार्येण प्रसङ्गतः तत्र च
गुरुणा सह प्रसङ्गकाले च तादृशे तादृग्विधे । 'सत्सूत्र-भावेप्रविचारिते' इत्यादिपूर्वोक्तप्रकारेण
साङ्करभाष्यनिराकरणरूप इत्यर्थः । लीलाविवादे लीलया मत्सरराहित्येन विवादे भाष्यं
सूत्रसम्मतं भवति न भवतीति विप्रतिपत्तिस्तस्मिन् सति गुरुः अच्युतप्रेक्ष इमं श्रीमध्वाचार्यं
प्रति 'त्वं सूत्रार्थविच्चेत् सूत्राणां ब्रह्मसूत्राणामर्थं वेत्ति सम्यग् जानातीति तादृशश्चेद् भाष्यम्
अञ्जसा कुरु' इति आक्षेपपूर्वं आक्षेपः पूर्वं यथा भवति तथा अभ्यधात् प्रोवाच ॥
२५ ॥

मन्दोपकारिणी

लीलेति । जगद्गुरोः जगतां गुरोः पूर्णप्रज्ञस्य । गुरुणा अच्युतप्रेक्षेण सह प्रसङ्गतः
तत्त्वविचारप्रसङ्गात् तत्र च तत्त्वविचारप्रसङ्गकालेऽपि तादृशे सत्सूत्रभावे प्रविचारिते
पृथगित्यादिना प्रागुक्तप्रकारेण साङ्करभाष्यनिराकरणरूपे लीलाविवादे सति लीलया नर्मणा
मत्सरराहित्येनेति यावत् । 'क्रीडा लीला च नर्म च' इत्यमरः विवादे भाष्यं सूत्रसङ्गतं न
भवतीति विप्रतिपत्तौ सत्यां गुरुः अच्युतप्रेक्षः इमं मध्वाचार्यं प्रति आक्षेपपूर्वं आक्षेपः
ध्वनिविकारव्यङ्ग्यः कोपविशेषः स एव पूर्वं यथा भवति तथा आक्षेपपूर्वं आक्षेपगर्भितं यथा
भवति तथेति यावत् । इति अभ्यधात् अब्रवीत् । 'डु धाञ् धातोः' लुङ् परस्मैपदं अधात्
अधातां अधुः । किमिति, हे पूर्णप्रज्ञ त्वं चेत् यदि सूत्रार्थवित् सूत्राणां ब्रह्मसूत्राणां अर्थं
प्रतिपाद्यं वित् सम्यक् वेत्ता स्याः तर्हि भाष्यं अञ्जसा सम्यक् कुरु इति 'डु कृञ् करणे'
इत्यतो लोट् परस्मैपदं कुरु कुरुतात् कुरुतं कुरुत ध्वनिविशेषेण उक्तपद्यालम्बितवाक्येन आक्षेपो
व्यज्यते ॥ २५ ॥

विधानमात्रं तदुपाददे तदा पयो यथाच्छं परमः स हंसराट् ।

तल्लीनमाक्षेपमुपैक्षताफलं वारीव सन्तो हि गुणांशतोषिणः ॥ २६ ॥

पदार्थदीपिका

विधानेति । सः परमः हंसराट् परमहंसश्रेष्ठः तदा तत् 'भाष्यमञ्जसा कुरु' इत्येवंरूपं विधानमात्रं केवलं विधानमेव आददे अङ्गीचकार । कथमिव? हंसराट् हंसश्रेष्ठः अच्छं निर्मलं पयः क्षीरं यथा तथा । तल्लीनम्, तस्मिन् लीनम्, 'सूत्रार्थविचेत् कुरु भाष्यमञ्जसा' इत्यस्मिन् वाक्ये गूढम्, आक्षेपम् उपैक्षत उपेक्षितवान् । कथम्भूतम्? अफलं निष्फलम् । किमिव? हंसराट् तल्लीनं क्षीरलीनं वारीव । अयं भावः - एतद्भाष्यं सूत्रसम्मतं नेत्युक्ते तदसहमानो गुरुः इममाक्षेपपूर्वकं 'तर्हि त्वमञ्जसा भाष्यान्तरं कुरु' इत्यब्रवीत् । तदाऽयं श्रीमध्वः तद्वाक्ये काकुवेद्यमाक्षेपं हित्वा भाष्यमञ्जसा कुर्विति विधानमात्रं गुर्वनुज्ञारूपत्वेनाऽददे । यथा हंसः सनीरं क्षीरं पुरोवर्ति दृष्ट्वा नीरमपहाय क्षीरं पिबेत् तद्वदिति । एतदेव सतां युक्तमित्याह - सन्तो हीति । सन्तः सज्जनाः गुणांशतोषिणो हि यस्मात् । सत्यपि दोषे तमनादृत्य गुणलेशं दृष्ट्वा तमेवाऽद्रियन्त इति भावः ॥ २६ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

विधानेति ॥ परमः हंसराट् परमहंसश्रेष्ठः स मध्वाचार्यः तदा विधानमात्रं केवलं विधानं 'तद्भाष्यमञ्जसा कुरु' इत्येवं रूपं, हंसराट् अच्छं निर्मलं पयः क्षीरं यथा आदद्यादिति शेषः तथा आददे अङ्गीचकार । अफलं न विद्यते फलं यस्य तदफलं निष्फलमित्यर्थः । तल्लीनं तस्मिन् 'सूत्रार्थविचेत्कुरुभाष्यमञ्जसे'त्यस्मिन् वाक्ये इत्यर्थः । लीनं गूढम् आक्षेपम् । हंसराट् क्षीरलीनं वारीव उपैक्षत उपेक्षितवान् । अयं भावः । एतद्भाष्यं सूत्रसम्मतं नेत्युक्ते, तदसहमानो गुरुराक्षेपपूर्वकं त्वमञ्जसा भाष्यं कुर्वित्यब्रवीत् । तदायं श्रीमध्वः तद्वाक्ये काकुवेद्यामाक्षेपं हित्वा, 'भाष्यमञ्जसा कुरु' इति विधानवाक्यमात्रं गुर्वानुज्ञारूपत्वेनाददे । यथा हंसः सनीरं क्षीरं पुरोवर्ति दृष्ट्वा नीरमपहाय क्षीरं पिबेत्तद्वदिति । एतदेव सतां युक्तमित्याह सन्तो हीति ॥ हि यस्मात् सन्तः सज्जना गुणांशतोषिणः गुणलक्षणोऽशः गुणांशस्तेन

तोषो एषामस्तीति तादृशाः । सतोरपि गुणदोषयोः दोषमना-दृत्य गुणलेशं दृष्ट्वा तमेवाद्वियन्त इति भावः । अत्र उपमार्थान्तरन्यासयोः सङ्करः ॥ २६ ॥

मन्दोपकारिणी

विधानेति ॥ परमः उत्तमः । हंसराट् हंसानां योगिनां राट् राजा श्रेष्ठ इत्यर्थः, 'हंसो विहङ्गभेदे स्यादर्के विष्णौ हयान्तरे । नीलाभे नृपतौ योगिमन्त्रभेदे परात्मनि' इति धनञ्जयः । सः मध्वाचार्यः तदा गुरुदितकाले तत् 'भाष्यं कुरु' इत्येवं रूपं विधानमात्रं विधानमेव उपाददे अङ्गीचकार । कथमिव, हंसराट् हंसपक्षी अच्छं निर्मलं पयः क्षीरं आददे तथेति । तल्लीनं तस्मिन् "सूत्रार्थविच्चेत्कुरु भाष्यं" इत्यस्मिन् वाक्ये गूहितं आक्षेपं उपैक्षत उदास्त । 'ईक्ष दर्शन' इत्यतो लडात्मनेपदं ऐक्षत ऐक्षेतां ऐक्षन्त । कथंभूतं अफलं निष्प्रयोजनं किमिव, हंसपक्षी क्षीरे लीनं मिश्रितं वारि जलमिव । अयं भावः । 'एतद्भाष्यं सूत्रासङ्गतं' इत्येतत् असहमानो गुरुः मध्वं आक्षेपगर्भितं 'सूत्रार्थविच्चेत् भाष्यान्तरं कुरु' इत्यब्रवीत् । तदा श्रीमध्वः तद्वचः प्रगूढध्वनिविकारेण व्यज्यमानं आक्षेपं हित्वा, 'भाष्यं कुरु' इत्येवं रूपं विधिवाक्यमेव गुर्वाज्ञारूपत्वेन करिष्य इत्यङ्गीचकार । यथा हंसपक्षी क्षीरं दृष्ट्वा क्षीरे विद्यमानं नीरं परित्यज्य, क्षीरमेव पिबेत् तद्वत् इति । एतदेव युक्तं हि सन्तः सज्जनाः गुणांशतोषिणः गुणानां अंशः एकदेशः तेन तोषिणः सन्तोषवन्तो । सत्यपि दोषे तं अनादृत्य गुणलेशं दृष्ट्वा तमेव आद्वियन्त इति भावः ॥ २६ ॥

वैराग्यवैयात्यसुवात्त्वपूर्वकैर्युक्तो गुणैः पारमहंस्यभूषणैः ।

ज्येष्ठो यतिर्यो लिक्कुचान्वयोद्भवस्तं भूरिभक्तिः स कदाचिदब्रवीत् ॥२७॥

पदार्थदीपिका

वैराग्येति । पारमहंस्यभूषणैः , पारमहंस्यं परमहंसत्वं यतित्वम्, तस्य भूषणभूतैः, वैराग्यवैयात्यसुवात्त्वपूर्वकैः , ऐहिकामुष्मिकफलोपभोगापेक्षाभावो वैराग्यम्, वैयात्यं धाष्टर्चम्, शोभना वागू यस्यासौ सुवाक्, तस्य भावः सुवात्त्वम्, वाग्मित्वमिति यावत् । एवं वैराग्यवैयात्यसुवात्त्वपूर्वकैर्गुणैर्युतः, अत एव वैराग्यवैयात्यसुवात्त्वयुक्तत्वादेव भूरिभक्तिः लिक्कुचान्वयोद्भवः लिक्कुचवंशसम्भवः यः ज्येष्ठो यतिः स कदाचित् तं श्रीमध्वाचार्यं अब्रवीत् ॥

२७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

वैराग्येति ॥ पारमहंस्यभूषणैः परमहंसस्य यतेर्भावः पारमहंस्यं यतित्वं तस्य भूषणैः । वैराग्यवैयात्यसुवात्त्वपूर्वकैः विगतो रागः ऐहिकामुष्मिक-फलोपभोगापेक्षा यस्य स विरागस्तस्य भावो वैराग्यं, वैयात्यं धार्ष्ट्यं जिह्वोपस्थजय इत्यर्थः, शोभना वाग्यस्य सुवाक् तस्य भावः सुवात्त्वं, वाग्मित्वमिति यावत् तानि पूर्वाणि येषां 'शेषाद्विभाषे'ति कः तैः गुणैः युक्तः, भूरिभक्तिः भूरिः बह्वी भक्तिर्यस्य स लिकुचान्वयोद्भवः लिकुचाख्येऽन्वये वंशे उद्भव उत्पत्तिर्यस्य सः । ज्येष्ठः आश्रमज्येष्ठो यो यतिः स कदाचित् तं श्रीमध्वाचार्यं अब्रवीत् ॥ २७ ॥

मन्दोपकारिणी

वैराग्येति ॥ पारमहंस्यभूषणैः परमहंसानां योगिनां भावः पारमहंस्यं योगित्वं तस्य भूषणैः अलङ्कारभूतैः । वैराग्यवैयात्यसुवात्त्वपूर्वकैः विगतः रागः यस्मात् सः विरागः विरागस्य भावः वैराग्यं, वियातस्य भावः वैयात्यं शोभना च सा वाक्च सुवाक् तस्य सुवाचः भावः सुवात्त्वं वैराग्यं च वैयात्यं च सुवात्त्वं च वैराग्य-वैयात्यसुवात्त्वानि तानि पूर्वकानि येषां ते तथोक्ताः । वैराग्यं विषयभोगापेक्षाभावः । वैयात्यं धृष्टत्वं 'धृष्टे धृष्णग्वियातश्च' इत्यमरः । सुवात्त्वं वाग्मित्वम् । एतत्पूर्वकैः गुणैः धर्मैः युक्तः । वैराग्यादिपूर्वस्वभावादेव भूरिभक्तिः भूरिः भूयसी भक्तिः विष्णुभक्तिः यस्य स तथोक्तः । लिकुचान्वयोद्भवः लिकुचाख्यश्चासौ अन्वयः कुलं च लिकुचान्वयः लिकुचान्वये उद्भवः उत्पत्तिः यस्य स तथोक्तः । यः ज्येष्ठः स्वस्मात् ज्येष्ठः कश्चित् यतिः अभूत् । सः कदाचित् तं श्रीमध्वं प्रति अब्रवीत् ॥ २७ ॥

विरोधि वेदान्तकृतान्तसम्पदां भाष्यादिकं चेदिदमस्तु का क्षतिः ।

अस्मभ्यमाचक्ष्व विचक्षणोचितं भावं तु सूत्रोपनिषद्विवक्षितम् ॥२८॥

पदार्थदीपिका

विरोधीति । इदं सङ्करप्रणीतं भाष्यादिकं ग्रन्थजातं वेदान्तकृतान्तसम्पदां

वेदान्तशास्त्रसिद्धान्तसम्पदां विरोधि चेद् अस्तु , तत् तथेति का क्षतिः ? नः का हानिः? हे विचक्षण , सूत्रोपनिषदाद्यर्थविचारविचक्षण, त्वम् अस्मभ्यं सूत्रोपनिषद्विवक्षितं ब्रह्मसूत्रैरुपनिषद्विश्च वक्तुमिष्टं उचितं पूर्वोत्तरविरोधाभावेन प्रमाणान्तरसम्मत्या युक्तियुक्ततया चाङ्गीकर्तुमुचितं तु भावम् अर्थम् आचक्ष्व वद ॥ २८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

विरोधीति । इदं भाष्यादिकं शङ्करप्रणीतभाष्यं आदि यस्य तद्वन्थजातमित्यर्थः । वेदान्तकृतान्तसम्पदां वेदानामन्तो निर्णयो यस्मात्तद्वेदान्तमध्याय-चतुष्टयात्मकब्रह्ममीमांसाशास्त्रं, 'अन्तोस्त्यवसिते मृत्यौ स्वरूपे निश्चयेऽन्तिके' इति वैजयन्ती । तस्य कृतान्तस्य सिद्धान्तस्य सम्पदां विरोधि चेत् अस्तु का क्षतिः का हानिः । हे विचक्षण सूत्रोपनिषदाद्यर्थविचारविचक्षण श्रीमध्वाचार्य त्वं अस्मभ्यं सूत्रोपनिषद्विवक्षितं सूत्राणि चोपनिषदश्च ताभिर्विवक्षितं वक्तुमिष्टं सूत्रोपनिषदामभिप्रेतमिति वा उचितं पूर्वोत्तरविरोधाभावेन प्रमाणान्तरसम्मत्या युक्तियुक्ततया चाङ्गीकर्तुमुचितं भावं अर्थं 'भावो लीला क्रिया चेष्टा भूत्यभिप्रायजन्तुषु । पदार्थमात्रे सत्तायां' इति वैजयन्ती, आचक्ष्व वद ॥ २८ ॥

मन्दोपकारिणी

विरोधीति ॥ हे मध्व इदं शङ्करप्रणीतं भाष्यादिकं सूत्रभाष्यं आदिः यस्य तत् तथोक्तं ग्रन्थजातम् । वेदान्तकृतान्तसम्पदां वेदानां अन्तो निर्णयो यस्मात् सः वेदान्तः ब्रह्ममीमांसाख्यः ग्रन्थः सूत्रसन्दर्भः तस्य कृतान्तः सिद्धान्तः 'कृतान्तौ यमसिद्धान्तौ' इत्यमरः स एव संपदः संपत्तयः तासाम् । विरोधि प्रतिकूलम् चेत् यदि तर्हि तत् अस्तु तथैव आस्तां अस्माकं का क्षतिः का हानिः । हे विचक्षण धीमन् 'धीमान् सूरिः कृती कृष्टिर्लब्धवर्णो विचक्षणः' इत्यमरः सूत्रोपनिषदाद्यर्थविचारसमर्थेति यावत् । अस्मभ्यं सूत्रोपनिषद्विवक्षितं सूत्राणि ब्रह्मसूत्राणि उपनिषदश्च सूत्रोपनिषदः सूत्रोपनिषद्विः विवक्षितं वक्तुं इष्टं उचितं पूर्वोत्तरविरोधाभावेन प्रमाणान्तरसंमत्या युक्तियुक्ततया च अङ्गीकर्तुं योग्यं भावं अभिप्रायं अभिप्रेतार्थमिति यावत्, 'भावोऽभिप्राय आशयः' इत्यमरः । आचक्ष्व ब्रूहि । 'आङ् पूर्वात् चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि' इत्यत्मात् लोट् आत्मने-पदं आचक्ष्व आचक्षाथां 'आक्षध्वम्' ॥

२८ ॥

इत्यस्य वाचा शरदेव भासिता यदाऽखिलाशा शुभपूर्णया बभौ ।

प्रमोदतीर्थाननचन्द्रचन्द्रिका व्याख्याभिधा विष्णुपदप्रकाशिनी ॥ २९ ॥

भावप्रकाशिका

शुभपूर्णया । शुभेन सुकृतादिना पूर्णया । शरदश्च शुभा पूर्णा तिथिः ॥२९ ॥

पदार्थदीपिका

इतीति । इति एवमुक्तया शुभपूर्णया शुभेन सम्पूर्णया, परममङ्गलयेति यावत्, अस्य लिकुचसम्भवस्य यतेः वाचा, 'अस्मभ्यमाचक्ष्व विचक्षणोचितं भावं तु सूत्रोपनिषद्विवक्षितम्' इत्यनया वाचा, यदा अखिलाशाः सकलसज्जनानामाशाः, 'को न्वस्माकं सूत्रोपनिषदाद्यर्थं सम्यग् वक्ष्यति, कं नु पृच्छामः?' इत्यादिरूपाः सतामभिलाषाः भासिताः प्रकाशिताः । 'ब्रह्मसूत्राद्यर्थजिज्ञासारूपाभिलाषः सज्जनानामस्ति, तस्मात् त्वं सूत्राद्यर्थं सम्यग् वद' इत्यस्य वाचा यदा सर्वेषामभिलाषोऽभिव्यञ्जित इति भावः । अखिलाशाः अखिलदिशः शुभपूर्णया शोभना पूर्णा पूर्णिमा यस्याः सा शुभपूर्णा तथा शरदेव । तदा व्याख्याभिधा व्याख्यानाह्वया, विष्णुपदप्रकाशिनी, पद्यते मुक्तैर्गम्यत इति पदं स्वरूपम्, विष्णुपदं भगवत्स्वरूपं प्रकाशयतीति विष्णुपदप्रकाशिनी । प्रमोदतीर्थाननचन्द्रचन्द्रिका, श्रीमदानन्दतीर्थार्यस्याऽननाख्यस्य चन्द्रस्य चन्द्रिका कौमुदी बभौ सूत्रादिव्याख्यानमकरोत् । तद्व्याख्यानं चन्द्रिकेव सदानन्दकरमभूदिति भावः । चन्द्रिका च विष्णुपदमाकाशं प्रकाशयन्ती यथा शोभते तद्वदिति ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

इतीति ॥ शुभपूर्णया शुभेन परिपूर्णया परममङ्गलयेति यावत् । इति एवमुक्तया अस्य लिकुचान्वयसम्भवस्य यतेर्वाचा 'अस्मभ्य'मित्यादिपूर्वोक्तवाचा अखिलाशाः समस्तसज्जनानामभिलाषाः 'कोऽवा स्माकं सूत्रोपनिषदाद्यर्थं सम्यग्वक्ष्यति, कं वा पृच्छामः' इत्यादिरूपाः सतामभिलाषा इत्यर्थः । अखिलाशाः अखिलदिशः । शुभपूर्णया शुभा शोभना पूर्णा पूर्णिमा यस्यास्तथा । शरदेव शरदृतुनेव भासिताः प्रकाशिताः । ब्रह्मसू

त्राद्यर्थजिज्ञासाभिलाषः सकलसज्जनानामस्ति तस्मात्त्वं सूत्राद्यर्थं सम्यग्वदेत्यस्य वाचा यदा सर्वेषामभिलाषो व्यञ्जित इति भावः तदा व्याख्याभिधा व्याख्येत्यभिधा नाम यस्याः सा । विष्णुपदप्रकाशिनी पद्यते मुक्तैर्गम्यते इति पदं स्वरूपं विष्णुपदं भगवत्स्वरूपं तत्प्रकाशयतीति तादृशी । प्रमोदतीर्थाननचन्द्रचन्द्रिका प्रमोदतीर्थस्य आनन्दतीर्थाचार्यस्य यदाननं मुखं तदेव चन्द्रस्तस्य चन्द्रिका कौमुदी । बभौ शुशुभे । चन्द्रिका विष्णुपदमाकाशं प्रकाशयन्ती यथा शोभते तद्वत्तदुक्त्यनन्तरं श्रीमध्वाचार्येण स्वमुखतः क्रीडमानं व्याख्यानं श्रीहरिस्वरूपं प्रकाशयत्सत्सतामानन्दकरमभूदिति भावः ॥ २९ ॥

मन्दोपकारिणी

इतीति ॥ इति एवमुक्तया शुभपूर्णया शुभेन मङ्गलेन पूर्णया सज्जनाभीष्टरूपया । अस्य ज्येष्ठयतेः वाचा “अस्मभ्यं आचक्ष्व” इत्यादिपूर्वोक्तेन वचनेन यदा यस्मिन् काले अखिलाशा अखिलानां सज्जनानां आशा । कोऽनु अस्माकं सूत्रोपनिषदर्थं वक्ष्यति कं नु पृच्छाम इत्यादिरूपा अभिलाषा, भासिता “ब्रह्मसूत्रार्थ-जिज्ञासारूपा अभिलाषा सकलसज्जनानां अस्ति तस्मात् त्वं सूत्रार्थं सम्यग्वद” इत्येवंरूपज्येष्ठयतिवचनेन सर्वेषामभिलाषा यदा प्रकाशितेति भावः । कया इव अखिलाशा अखिला च सा आशा दिक्च अखिलाशा जात्येकवचनं ‘आशा दिग्भिलाषयोः’ इत्यमरः । शुभपूर्णया शुभा शुभदा पूर्णा पूर्णिमातिथिः यस्यां सा शुभपूर्णा तथा । शरदेव तन्नामकर्तुनैव ‘स्यादृतौ वत्सरे शरत्’ इत्यमरः । शरदृतौ पूर्णिमायां दिशः यथा प्रकाशाः भवन्ति तथेति भावः । शरदृतुसदृशं ज्येष्ठयतिवचनं पुर्णिमासदृशाः सज्जनाः । दिक्सदृशा अभिलाषा इति ज्ञेयम् । तदा व्याख्याभिधा व्याख्या व्याख्यानं इति अभिधा आख्या यस्याः सा तथोक्ता । विष्णुपदप्रकाशिनी पद्यते मुक्तेः गम्यते इति पदं स्वरूपं ‘पद गतौ’ इति धातोः विष्णोः श्रीहरेः पदं स्वरूपं प्रकाशयतीति विष्णुपदप्रकाशिनी । प्रमोदतीर्थाननचन्द्रचन्द्रिका प्रमोदतीर्थस्य श्रीमदानन्दतीर्थस्य आननं मुखं तदेव चन्द्रः तस्य चन्द्रिका कौमुदी । बभौ शुशुभे । ‘भा दीप्तौ’ इत्यस्माल्लिट् परस्मैपदम् । चन्द्रिका च विष्णुपदप्रकाशिनी विष्णुपदं आकाशं प्रकाशयतीति विष्णुपदप्रकाशिनी । यथा शरदृतौ पौर्णमास्यां तिथौ सर्वदिक्षु निमीलासु सतीषु चन्द्रचन्द्रिका जनानां सुखदा भवेत् तथा ज्येष्ठयतिवचनेन सकलसज्जनाभिप्राये प्रकटिते सति श्रीमदानन्दतीर्थाचार्यकृतं सूत्रादिव्याख्यानं सतां आनन्दकरं बभूव इति भावः ॥ २९ ॥

जेष्यन्कदाचित्किल कालपालितां दिशं प्रयातोऽच्युतबुद्धिना सह ।

समग्रधीर्मण्डितविष्णुमङ्गलं विष्णुं जगन्मङ्गलमाननाम सः ॥ ३० ॥

पदार्थदीपिका

जेष्यन् । सः समग्रधीः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यः कदाचित् जेष्यन् अच्युतबुद्धिना सह कालपालितां दिशं दक्षिणां दिशम्, इयन्तं कालं स्वावासभूतरजतपीठापेक्षया दक्षिणां दिशं प्रयातः, मण्डितविष्णुमङ्गलम्, मण्डितोऽलङ्कृतो विष्णुमङ्गलाख्यो देशो येन स तथोक्तम्, जगन्मङ्गलं जगतां मङ्गलप्रदानाद्वा जगति शोभनत्वाद्वा जगन्मङ्गलं विष्णुम् आननाम, सादरं ननाम किल ॥ ३० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

जेष्यन्निति ॥ समग्रधीः समग्रा पूर्णा धीर्यस्य स मध्वाचार्यः । कदाचित् जेष्यन् दाक्षिणात्यविदुषो जेष्यन् अच्युतबुद्धिना अच्युतप्रेक्षाचार्येण सह कालपालितां यमपालितां 'कालो मृत्युर्यमे चे'ति वैजयन्ती । दिशं रजतपीठापेक्षया दक्षिणां दिशमित्यर्थः । प्रयातः सन् मण्डितविष्णुमङ्गलं मण्डितोऽलङ्कृतो विष्णुमङ्गलाख्यदेशो येन तं जगन्मङ्गलं जगतो मङ्गलं यस्मात् तं, जगति मङ्गलं शोभनमिति वा विष्णुं आननाम सादरं ननाम ॥ ३० ॥

मन्दोपकारिणी

जेष्यन्निति ॥ समग्रधीः समग्रा पूर्णा धीः प्रज्ञा यस्य स तथोक्तः सः मध्वाचार्यः । कदाचित् किल कस्मिंश्चित्कालविशेषे । जेष्यन् दाक्षिणात्यपण्डितान् जेतुमिच्छन् सन् अच्युतबुद्धिना अच्युतप्रेक्षेण गुरुणा सह सार्धं कालपालितां कालेन यमेन पालितां रक्षितां 'कालो दण्डधरः श्राद्धदेवो वैवस्वतोऽन्तकः' इत्यमरः दिशं रजतपीठ-पुरापेक्षया दक्षिणां दिशं प्रयातः गतस्सन् मण्डितविष्णुमङ्गलं मण्डितोऽलङ्कृतः विष्णुमङ्गलः विष्णुमङ्गलदेशः येन स तथोक्तः तं विष्णुमङ्गलनामकदेशविशेषे विद्यमानं इत्यर्थः । जगन्मङ्गलं जगतां मङ्गलं कल्याणं यस्मात् जगति मङ्गलरूपत्वाद्वा मङ्गलानां च मङ्गलमित्युक्तेः । विष्णुं हरिं आननाम भक्त्यतिशयेन अनमत् । 'णमु प्रहृत्वे शब्दे च' इत्यतो लिट् परस्मैपदं ननाम नेमतुः नेमुः ॥

३० ॥

भिक्षाप्रदात्राऽत्र परीक्षितुं मुहुर्दत्ते प्रभुक्ते कदलीफलोच्चये ।

अनेन निर्यत्नमवार्यविस्मयस्तमार्यवर्यं विजनेऽवदद् गुरुः ॥ ३१ ॥

पदार्थदीपिका

भिक्षेति । अत्र विष्णुमङ्गले भिक्षाप्रदात्रा भिक्षां ददता गृहस्थेन परीक्षितुं लोकप्रसिद्धमस्य माहात्म्यं वास्तवं नवेति परीक्षणाय भिक्षावसाने मुहुः पुनःपुनः दत्ते कदलीफलोच्चये कदलीपक्कफलसमूहे अनेन श्रीमध्वाचार्येण निर्यत्नम् आयासरहितं यथा भवति तथा प्रभुक्ते सति अवार्यविस्मयः अवार्यविस्मययुक्तः सः गुरुः अच्युतप्रज्ञः आर्यवर्यं महतामुत्तमं तं श्रीमध्वं विजने रहसि इति अवदत् ॥ ३१ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

भिक्षेति ॥ अत्र विष्णुमङ्गले भिक्षाप्रदात्रा भिक्षाया अन्नस्य 'अन्धः कूरं भक्तं दीदिविरत्रं तथोदनं भिक्षा' इति हलः । प्रदात्रा केनचित् गृहस्थेन परीक्षितुं लोकप्रसिद्धमस्य स्वेच्छाभो कृत्वलक्षणमाहात्म्यं वास्तवं न वेति परीक्षणाय भिक्षावसाने मुहुः पुनः पुनः कदलीफलोच्चये कदलीपक्कफलसमूहे दत्ते अनेन श्रीमध्वाचार्येण निर्यत्नं निर्गतो यत्नः आयासो यथा भवति तथा प्रभुक्ते सति अवार्यविस्मयः अवार्योऽत्यर्थो विस्मयो यस्य स गुरुः अच्युतप्रेक्षाचार्य आर्यवर्यं महतामुत्तमं तं श्रीमध्वाचार्यं विजने विगतो जनो यस्मिन्, तस्मिन् प्रदेशे रहसीत्यर्थः । अवदत् ॥ ३१ ॥

मन्दोपकारिणी

भिक्षेति ॥ अत्र विष्णुमङ्गले । भिक्षाप्रदात्रा भिक्षां ददता गृहस्थेन परीक्षितुं मध्वाचार्यस्य लोकप्रसिद्धं बहुभोक्तृत्वादिमाहात्म्यं वास्तवं वा न वेति विचारणाय भोजनसमाप्त्यनन्तरं मुहुः पुनः पुनः दत्ते प्रदत्ते कदलीफलोच्चये कदलीफलानां रंभाफलानां उच्चये समूहे अनेन श्रीमध्वाचार्येण निर्यत्नं आयासरहितं यथा भवति तथा प्रभुक्ते अभ्यवहते सति अवार्यविस्मयः

अवार्यः अनिवार्यः विस्मयः आश्चर्यं यस्य स तथोक्तः गुरुः अच्युतप्रेक्षः । आर्यवर्यं आर्याणां
ज्ञानिनां वर्यं तं श्रीमध्वं विजने रहसि 'विविक्तविजन-च्छन्ननिःशलाकास्तथा रहः' इत्यमरः
अवदत् उवाच । 'वद व्यक्तायां वाचि' इत्यतो लङ् परस्मैपदं अवदत् अवदतां अवदन् ॥ ३१
॥

भिक्षावसाने द्विशताधिकैः फलैर्व्यूढैः प्रभुक्तैः परिपूरितेऽपि ते ।

तनूदरे नास्ति गरिष्ठता कथं सुचित्त सत्यं वदताद्भवानिति ॥ ३२ ॥

पदार्थदीपिका

भिक्षावसाने । हे सुचित्त, भिक्षावसाने प्रभुक्तैः द्विशताधिकैः व्यूढैः महद्भिः
फलैः परिपूरितेऽपि ते तनूदरे तनावपि कुक्षौ गरिष्ठता गुरुता कथं नास्ति भवान्
सत्यं वदतात् वदतु इति अवददित्यन्वयः ॥ ३२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

भिक्षेति ॥ सुचित्त सु शोभनं चित्तं यस्य तत्सम्बुद्धिः । श्रीमध्वाचार्य भिक्षावसाने
भोजनावसाने प्रभुक्तैः व्यूढैः महद्भिः द्विशताधिकैः द्वे च ते शते च ताभ्यामधिकैः फलैः
कदलीपक्कफलैः ते तव तनूदरे सूक्ष्मोदरे परिपूरितेऽपि गरिष्ठता गुरुता कथं नास्ति
? भवान् सत्यं वचो वदतात् वदतु इति अवदिति पूर्वणान्वयः ॥ ३२ ॥

मन्दोपकारिणी

भिक्षावसान इति ॥ हे सुचित्त शोभनं चित्तं यस्य सः सुचित्तः तस्य संबुद्धिः हे
सुचित्त शुद्धान्तःकरण मध्व भिक्षावसाने भिक्षायाः भोजनस्य अवसाने समाप्तौ सत्यां प्रभुक्तैः
भक्षितैः द्विशताधिकैः द्वे च ते शते च द्विशते द्विशताभ्यां अधिकैः व्यूढैः स्थूलैः फलैः
कदलीफलैः परिपूरितेऽपि अन्नभक्षपायसादिना निरवकाशं पूर्णेऽपि तत एव । तनूदरे तनुः
अल्पपरिमाणश्चासौ उदरः जठरश्च तनूदरः तस्मिन् 'तनुः काये कृशे चालपे' इति विश्वः ।
गरिष्ठता अतिशयेन गुरुः गरिष्ठः तस्य भावो गरिष्ठता गुरुत्वं उदरशूलादिहेतुः कथं नास्ति
? 'अस भुवि' इत्यतो लट् परस्मैपदं अस्ति स्तः सन्ति' । भवान् सत्यं वदतात् इत्यन्वयः

। आकण्ठं मृष्टात्रेण उदरपूर्तावपि सत्यां बहूनि स्थूलानि कदलीफलानि भक्षितानि तेन तव कुक्षौ मनःखेदजनकं गुरुत्वं कथं नाभूत् । स्वस्थान्तःकरणोऽसि । अत्र किं निमित्तं तद्वदेत्यब्रवीदिति भावः ॥ ३२ ॥

अङ्गुष्ठमात्रं जठरे प्रतिष्ठितं जाज्वल्यमानं मम जातवेदसम् ।

नित्यं हितं विश्वदहं च वित्तं तं विश्वेशचेता इति सोऽब्रवीत्तदा ॥ ३३ ॥

पदार्थदीपिका

अङ्गुष्ठेति । तदा विश्वेशचेताः, विश्वेशे हरौ चेतः यस्य स तथोक्तः सः श्रीमध्वाचार्यः इत्यब्रवीत् । मम जठरप्रतिष्ठितं जातवेदसम् अग्निम् अङ्गुष्ठमात्रम् अङ्गुष्ठपरिमितं जाज्वल्यमानं भृशं ज्वलन्तं वित्तं जानीध्वम् । गुरुत्वाद् बहुवचनम् । नित्यं हितम् एवमपि मम हितं वित्तं । नानेन मम किञ्चिदनिष्टमिति भावः । तं जठरप्रतिष्ठितं जातवेदसमग्निं विश्वदहं च प्रलये विश्वदहनदक्षं च वित्तं ॥ ३३ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

अङ्गुष्ठेति ॥ तदा विश्वेशचेता विश्वेशे जगदीशे हरौ चेतो मनो यस्य सः श्रीमध्वाचार्यः । 'हे गुरवः यूयं मम जठरे प्रतिष्ठितं स्थितं जातवेदसम् अग्निम् अङ्गुष्ठमात्रम् अङ्गुष्ठपरिमितं जाज्वल्यमानं भृशं ज्वलन्तं वित्तं जानीत । गुरुत्वाद् बहुवचनम् । एवमपि मम नित्यं सदा हितं वित्तं । एतादृशेनाप्यनेन मम न किञ्चिदनिष्टमस्तीति भावः । तं मम जठरस्थितं जातवेदसं विश्वदहञ्च विश्वं जगद्दहतीति तादृशञ्च वित्तं । 'प्रलये जगद्दहनदक्षञ्चेत्यर्थः' । इति अब्रवीत् ॥ ३३ ॥

मन्दोपकारिणी

अङ्गुष्ठेति ॥ तदा गुरुणा उदिते सति विश्वेशचेताः विश्वस्य समस्तजगतः ईशः स्वामी विष्णुः तस्मिन् चेतः मनः यस्य सः तथोक्तः । एतादृशशक्तिदं श्रीनारायणं ध्यायन्निति भावः । सः श्रीमध्वाचार्यः तं गुरुं इति अब्रवीत् । कथं, हे गुरवः यूयं मम जठरे कुक्षौ

‘पिचण्डकुक्षी जठरः’ इत्यमरः प्रतिष्ठितं विद्यमानं अङ्गुष्ठमात्रं अङ्गुष्ठः हस्तज्येष्ठाङ्गुलिः तस्य मात्रं परिमाणं यस्य सः अङ्गुष्ठमात्रः अङ्गुष्ठपरिमाणः तं ‘क्षुद्रं मात्र- परिच्छदे अल्पे च परिमाणे’ इत्यमरः जातवेदसं अग्निं ‘कृपीटयोनिर्ज्वलनो जातवेदा-स्तनूनपात्’ इत्यमरः जाज्वल्यमानं भृशं ज्वलितं वित्त जानीध्वम् । गुरुत्वात् बहुवचनम् । ‘विद ज्ञान’ इत्यतो लोट् परस्मैपदं विद्धि वित्तात्, वित्तं वित्त । नित्यं सर्वदा मम हितं हितकरं वित्त । ज्वलितेनाग्निना मम न किञ्चिदनिष्ठमिति भावः । विश्वदहं च प्रलयकाले विश्वं समस्तं जगत् दहति भस्मीकरोति इति विश्वदहः तं च विश्वदहने समर्थं च वित्त इत्यब्रवीत् । एतादृशसामर्थ्यं हर्यनुग्रहलब्धमिति भावेन विश्वेशचेताः इत्युक्तम् ॥ ३३ ॥

पर्याकुलानेकसरस्वतीततीन् न्यायोपपन्नान् विविधार्थसंयुतान् ।

अतीत्य देशान् समयांश्च चारुधीरसौ जगामाभिमतेन वर्त्मना ॥ ३४ ॥

भावप्रकाशिका

न्याया युक्तयो धर्मप्रवृत्तयश्च । वर्त्मना मार्गेण सिद्धान्तेन च ॥ ३४ ॥

पदार्थदीपिका

पर्याकुलेति । असौ चारुधीः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यः अभिमतेन महाजनसम्मतेन, श्लाघ्येनेति यावत्, वर्त्मना मार्गेण जगाम, विष्णुमङ्गलादपि दक्षिणतो ययौ । किं कृत्वा? देशान् प्राप्तान्प्राप्तान् देशान् समयांश्च तत्तद्वादिभिः प्रस्तुतानि शास्त्राणि च अतीत्य । तत्र देशान् अतिलङ्घ्य, समयान् निराकृत्येति भावः । पर्याकुलानेकसरस्वतीततीन्, पर्याकुलानां सम्पूर्णानाम् अनेकानां सरस्वतीनां नदीनां ततिः समूहो येषु देशेषु ते पर्याकुलानेकसरस्वतीततयः तान् । समयांश्च पर्याकुलाने सरस्वतीनां वाचां ततियुक्तान् । न्यायोपपन्नान्, तत्तज्जनपदधर्मोपपन्नान् । समयपक्षे तु तत्तच्छास्त्रन्याययुक्तानिति । विविधार्थसंयुतान् नानाविधपदार्थविशेषसंयुतान् । विविधार्थाः नानाविधप्रमेयविशेषाः, तत्संयुतान् समयांश्च ॥ ३४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

पर्याकुलेति ।। चारुधीः चारुर्मनोहरा धीर्यस्य सोऽ असौ मध्वाचार्यः । अभिमतेन महाजनसम्मतेन श्लाघ्येनेति यावत् । वर्त्मना मार्गेण पर्याकुलानेकसरस्वतीततीन् पर्याकुलाः सम्पूर्णा या अनेकसरस्वत्योऽनेकनद्यस्तासां ततिः समूहो येषु देशेषु तान् । शास्त्रपक्षे परिपूर्णानेकवाचां ततिः समूहो येषु तान् 'सरस्वती वाचि नद्यां स्त्रीरत्ने' इति हेमचन्द्रः । न्यायोपपन्नान् तत्तज्जनपदधर्मोपेतान्, तत्तच्छास्त्रन्याययुक्तांश्च । विविधार्थसंयुतान् विविधानानाविधा येऽर्थाः पदार्थास्तैः संयुतान् युक्तान् नानाविध-प्रमेयशेषयुक्तांश्च देशान्, प्राप्तान् देशान् समयांश्च तत्तद्वादिभिः प्रस्तुतशास्त्राणि च अतीत्य अतिक्रम्य निराकृत्य च जगाम । विष्णुमङ्गलादपि दक्षिणतो ययौ ।। ३४ ।।

मन्दोपकारिणी

पर्याकुलेति ।। असौ चारुधीः चारुः मनोहरा धीः बुद्धिः यस्य सः तथोक्तः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यः । अभिमतेन सर्वाभिमतेन वर्त्मना मार्गेण 'अयनं वर्त्म मार्गाध्वा' इत्यमरः । जगाम विष्णुमङ्गलदेशादपि दक्षिणां दिशं प्रति ययौ । किं कृत्वा, देशान् प्राप्तान् जनपदान् अतीत्य अतिक्रम्य । कथंभूतान्, पर्याकुलानेकसरस्वतीततीन् पर्याकुलानां परितः सर्वत्र आकुलानां सङ्कुलानां पूर्णानामिति यावत् । अनेकासां बह्वीनां सरस्वतीनां नदीनां ततिः समूहः येषु देशेषु ते पर्याकुलानेकसरस्वतीततयः तान् । पुनः कथंभूतान्, न्यायोपपन्नान् न्यायेन तत्तज्जनपदधर्मेण उपपन्नान् युक्तान् । पुनः कथंभूतान्, विविधार्थसंयुतान् विविधाः नानाविधाश्च ते अर्थाश्च वस्तूनि च विविधार्थाः 'अर्थोऽभिधेयरैवस्तु' इत्यमरः । तैः संयुतान् । पुनः किं कृत्वा, समयांश्च तत्तच्छास्त्रसिद्धान्ताश्च अतीत्य निराकृत्य 'समयाः शपथाचारकालसिद्धान्तसंविदः' इत्यमरः । कथंभूतान् समयान् पर्याकुलानेकसरस्वतीततीन् पर्याकुलानां सर्वत्र मिलितानां अनेकेषां पण्डितानां सरस्वतीनां वाचां 'गीर्वाग्वाणी सरस्वती' इत्यमरः ततिः समूहो येषां ते तथोक्ताः तान् । तत्र तत्र वादप्रसङ्गतः प्राप्तान् इत्यर्थः । पुनः कथंभूतान्, न्यायोपपन्नान् न्यायैः तत्तच्छास्त्रयुक्तिभिः उपपन्नान् विविधार्थसंयुतान् विविधाश्च ते अर्थाः अभिधेयाश्च प्रमेयविषयाः तैः संयुतान् । तत्तद्देशं गत्वा तत्तद्देशवादिनः पराभूय गतवान् इति भावः ।। ३४ ।।

स्वहेलया पातितपार्थिवव्रजां धीशुद्धिदां केरलभूषणायिताम् ।

पयस्विनीं प्रेक्ष्य पथि द्विजार्चितां स भाविनीमस्मरदत्र चण्डिकाम् ॥ ३५ ॥

भावप्रकाशिका

अस्मरत् अत्र पयस्विनीतटे ॥ ३५ ॥

पदार्थदीपिका

स्वेति । सः श्रीमध्वाचार्यः पथि मार्गे स्वहेळया स्वप्रवाहलीलया पातितपार्थिवव्रजां निपातितवृक्षसमूहाम्, धीशुद्धिदां स्नानपानादिना चित्तशुद्धिप्रदाम्, केरळभूषणायितां केरळमण्डलभूषणायितां द्विजार्चितां ब्राह्मणैः पक्षिभिश्च पूजितां पयस्विनीं पयस्विनीनामनदीं प्रेक्ष्य अत्र तटे भाविनीम् अवतारं करिष्यन्तीं चण्डिकां दुर्गां अस्मरत् । कथम्भूताम्? स्वहेळया स्वगमनलीलया पातितपार्थिवव्रजां निपातिततुरुष्कादिदुष्टराजसमूहाम्, धीशुद्धिदां स्मरणकीर्तनादिना चित्तशुद्धिदाम्, केरळभूषणायितां केरळदेशेऽवतारात् तदलङ्कारभूताम्, द्विजार्चितां ब्राह्मणपूजिताम् ॥ ३५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

स्वहेलयेति ॥ स श्रीमध्वाचार्यः पथि मार्गे स्वहेलया स्वलीलया 'हेलाविलासबिबू बोकलीलाललितविभ्रमाः' इति हलः । स्वप्रवाहलीलयेत्यर्थः । पातितपार्थिवव्रजां पातितः पार्थिवव्रजो वृक्षसमूहो यया ताम् । धीशुद्धिदां धियोऽन्तःकरणस्य शुद्धिं स्नानपानादिना ददातीति ताम् । केरळभूषणायितां भूषणवदाचरतीति भूषणायिता केरळस्य केरळदेशस्य भूषणायिता ताम् । द्विजार्चितां विप्रैः पक्षिभिश्च पूजितां 'दन्तविप्राण्डजा द्विजाः' इत्यमरः । पयस्विनीं नाम नदीं प्रेक्ष्य, अत्र केरळदेशस्थपयस्विनीतटे भाविनीम् अवतारं करिष्यन्तीं स्वहेलया स्वगमनलीलया पातितपार्थिवव्रजां पातिततुरुष्कादि-दुष्टराजसमूहो यया ताम् । धीशुद्धिदां स्मरणकीर्तनादिना चित्तशुद्धिदां केरळभूषणायितां केरळदेशेऽवतारात्तदलङ्कारभूतां द्विजार्चितां ब्राह्मणपूजितां चण्डिकां दुर्गाम् अस्मरत् ॥ ३५ ॥

मन्दोपकारिणी

स्वहेलयेति ॥ सः मध्वाचार्यः । पथि मार्गे । स्वहेलया स्वस्य हेलया प्रवाहरूपलीलया पातितपार्थिवव्रजां पृथिव्यां जाताः पार्थिवाः वृक्षाः इत्यर्थः तेषां व्रजः समूहः । 'समूहनिवहव्यूहसन्दोहविसरव्रजाः' इत्यमरः पातितः निपातितः पार्थिवव्रजः यया सा तथोक्ता ताम् । प्रवाहवेगेन उभयतीरस्थवृक्षाः पातिताः इति भावः । धीशुद्धिदां धियः अन्तःकरणस्य शुद्धिं स्नानपानादिना पावित्र्यं ददातीति धीशुद्धिदा ताम् । केरलभूषणायितां केरलस्य केरलदेशस्य भूषणायितां भूषणवत् आचरतीति भूषणायिता ताम् । द्विजार्चितां द्विजैः ब्राह्मणैः पक्षिभिश्च अर्चितां पूजिताम् । नद्याः उभयतीरे विप्राः पक्षिणः सन्तीति भावः । 'दन्तविप्राण्डजाद्विजा' इत्यमरः । पयस्विनीं पयस्विनीनामकनदीं प्रेक्ष्य दृष्ट्वा, अत्र पयस्विनीतटे भाविनीं अवतारं करिष्यन्तीं चण्डिकां दुर्गां अस्मरत् स्मृतवान् । कथंभूतां चण्डिकां दुर्गां, पथि मार्गे स्वहेलया स्वस्य हेलया आगमनरूपलीलया पातितपार्थिवव्रजां पार्थिवानां तुरुष्कादिदुष्टराज्ञां व्रजः समूहः पार्थिवव्रजः 'राज्ञि राट् पार्थिवः क्षमाभृत्' इत्यमरः पातितः नाशितः पार्थिवव्रजः यया सा तथोक्ता तां दुर्गाम् । आगमनसमये मार्गे विद्यमानतुरुष्कादिनृपान् नाशयिष्यतीति भावः । धीशुद्धिदां स्मरण-कीर्तनादिना चित्तशुद्धिदां केरलभूषणायितां केरलदेशे अवतारात् तद्देशस्य अलङ्कारभूतां द्विजार्चितां ब्राह्मणैः पूजितां सदृशदर्शनात् सदृशान्तरस्मृतिः अभूदिति भावः ॥ ३५ ॥

ततः क्रमेण प्रचलन्नुपेयिवानवन्दतेन्दीवरसुन्दरच्छविम् ।

अम्भोजनाभं स भुजङ्गशायिनं श्रीवल्लभं श्रीमदनन्तसत्पुरे ॥ ३६ ॥

पदार्थदीपिका

ततः । सः श्रीमध्वाचार्यः ततः पयस्विनीतटात् प्रचलन् गच्छन् क्रमेण श्रीमदनन्तसत्पुरे श्रीमति अनन्तपुराख्ये क्षेत्रे इन्दीवरसुन्दरच्छविम् इन्दीवरसुन्दरकान्तिम् अम्भोजनाभं भुजङ्गशायिनं श्रीवल्लभं रमानाथं उपेयिवान् प्राप्तः सन् अवन्दत ॥ ३६ ॥

पदार्थदीपिकोद्भोदिका - तत इति ॥ स श्रीमध्वाचार्यः ततः पयस्विनीतटात् क्रमेण प्रचलन् गच्छन् सन् श्रीमदनन्तसत्पुरे श्रीमत्कान्तिमद्यदनन्तसत्पुरं अनन्तसत्पुराख्यक्षेत्रं तस्मिन् उपेयिवान् प्राप्तः । इन्दीवरसुन्दरच्छविं इन्दीवरवत् सुन्दरा छविः कान्तिर्यस्य तम् । अम्भोजनाभं अम्भोजं नाभौ यस्य तम् । भुजङ्गशायिनं भुजङ्गे शेषे शेत इति तं श्रीवल्लभं

श्रीहरिम् अवन्दत ॥ ३६ ॥

मन्दोपकारिणी

तत इति ॥ सः मध्वाचार्यः । ततः पयस्विनीतीरात् प्रचलन् निर्गतस्सन् क्रमेण दिनक्रमेण श्रीमदनन्तसत्पुरे श्रीः कान्तिः अस्यास्तीति श्रीमत् श्रीमच्च तत् अनन्तारख्यं च तत् सत् प्रशस्तं च तत् पुरं च श्रीमदनन्तसत्पुरं 'प्रशस्तेऽभ्यर्हिते च सत्' इत्यमरः । तस्मिन् अनन्तपुरारख्यक्षेत्रे । इन्दीवरसुन्दरच्छविं इन्दीवरवत् नीलोत्पलवत् 'इन्दीवरं च नीलेस्मिन्' इत्यमरः सुन्दरा रुचिरा छविः कान्तिः यस्य सः तथोक्तस्तं 'शोभा कान्तिर्द्युतिश्छविः' इत्यमरः । अम्भोजनाभं अम्भोजं पद्मं नाभौ यस्य सः तथोक्तः तम् । भुजङ्गशायिनं भुजङ्गे शेषे शयनं कृतवन्तम् । श्रीवल्लभं श्रियः लक्ष्म्याः वल्लभं दयितम् । 'दयितं वल्लभं प्रियं' इत्यमरः उपेयिवान् समीपं प्राप्तस्सन् अवन्दत नमस्कारं कृतवान् स्तुतिं च कृतवान् । 'वदि अभिवादनस्तुत्योः' इति धातोर्लोडात्मनेपदं अवन्दत अवन्देतां अवन्दन्त । मध्वाचार्यः दक्षिणदेशं प्रति गत्वा तत्र तत्र दिग्विजयं कृत्वा अनन्तशयनक्षेत्रं प्राप्य तत्रत्यं अनन्तशयनं ननाम इति भावः ॥ ३६ ॥

वेदान्तसूत्राणि कृतान्तवित्तमो व्याख्यादसौ शिष्यगणाय संसदि ।

विलक्षणं जीवगणाद्गुणार्णवं ब्रह्माच्युतारख्यं प्रतिपादयन्मुहुः ॥ ३७ ॥

पदार्थदीपिका

वेदान्तेति । कृतान्तवित्तमः , कृतान्तः सिद्धान्तः, 'कृतान्तौ यमसिद्धान्तौ' इत्यमरः, कृतान्तविदां ब्रह्मसूत्रसिद्धान्तविदामुत्तमः असौ श्रीमध्वाचार्यः संसदि विद्वत्सभायां शिष्यगणाय वेदान्तसूत्राणि व्याख्यात् व्याचख्यौ । किं कुर्वन्? अच्युतारख्यं ब्रह्म गुणार्णवम् , अत एव जीवगणाद् विलक्षणं भिन्नं मुहुः प्रतिपादयन् । ब्रह्मशब्दस्य जीवादिष्वपि रूढत्वादच्युतारख्यं ब्रह्मेत्युक्तम् । तत्र ब्रह्मशब्दो विष्णुवाचीत्युक्तं भवति । तस्य च जीवगणाद् विलक्षणत्वे गुणार्णवत्वं हेतुः । जीवस्याल्पगुणत्वात् तस्माद् विरुद्धधर्मत्वयुक्त्या जीवब्रह्मणोर्भेदं प्रतिपादयन् व्याचख्यौ ॥ ३७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

वेदान्तेति ।। कृतान्तवित्तमः कृतान्तं ब्रह्मसूत्रसिद्धान्तं 'कृतान्तौ यमसिद्धान्तौ' इत्यमरः अतिशयेन वेत्तीति कृतान्तवित्तमः । असौ श्रीमध्वाचार्यः । संसदि विद्वत्सभायां शिष्यगणाय शिष्यसमूहाय वेदान्तसूत्राणि , अच्युताख्यं अच्युत इति आख्या यस्य तत् ब्रह्म गुणार्णवं गुणैः अर्णव इव तम् । अत एव जीवगणात् जीवसमूहात् विलक्षणं भिन्नं मुहुः पुनः पुनः प्रतिपादयन् सन् व्याख्यात् व्याचख्यौ । 'ख्या प्रकथने' लङ् । ब्रह्मशब्दस्य जीवादिष्वपि रूढत्वाच्च्युताख्यं ब्रह्मेत्युक्त्याऽत्र ब्रह्मशब्दो विष्णुवाचीत्युक्तं भवति । तस्य जीवगणाद्विलक्षणत्वे गुणार्णवत्वं हेतुः । जीवस्याल्प-गुणत्वात् । तस्माद्विरुद्धधर्माधिकरणत्वयुक्त्या जीवब्रह्मणोर्भेदं प्रतिपादयन् सन् व्याचख्यावित्यर्थः ।। ३७ ।।

मन्दोपकारिणी

वेदान्तेति ।। कृतान्तवित्तमः कृतान्तं सिद्धान्तं वेत्तीति कृतान्तवित् अतिशयेन । कृतान्तवित् कृतान्तवित्तमः ब्रह्मसूत्रसिद्धान्तज्ञानिनां उत्तमः इत्यर्थः । संसदि विद्वत्सभायां 'सभासमितिसंसदः' इत्यमरः शिष्यगणाय शिष्याणां श्रोतृणां गणाय समूहाय वेदान्तसूत्राणि वेदानां अन्तः निर्णयो येभ्यः तानि वेदान्तानि । वेदान्तानि च तानि सूत्राणि च ब्रह्मसूत्राणि व्याख्यात् व्याख्यातवान् । 'वि आङ् पूर्वात् ख्या प्रकथन' इति धातोर्लङ् परस्मैपदं आख्यात् आख्यातां आख्युः । किं कुर्वन् अच्युताख्यं ब्रह्म परब्रह्म गुणार्णवं गुणैः ज्ञानानन्दादिगुणैः अर्णवं सागरं पूर्णमिति यावत् । अत एव जीवगणात् जीवानां चेतनानां गणात् समूहात् विलक्षणं अत्यन्तभिन्नं मुहुः भृशं पौनःपुन्येन वा प्रतिपादयन् विष्णोः अनन्तगुणत्वात् जीवस्य च अल्पगुणत्वात् विरुद्धधर्माधि-करणत्वयुक्त्या जीवपरमात्मनोः भेदं साधयन्नित्यर्थः ।। ३७ ।।

अप्रांशुनूलोपपदाधिवासजः स सङ्करो वैरपरायणः पुनः ।

असूययोचेऽत्र महानतिक्रमः सूत्रार्थवादोऽकृतभाष्यकेष्विति ।। ३८ ।।

भावप्रकाशिका

अप्रांशुनूलोपपदाधिवासजः इत्यस्य 'कुंदुपुस्तूरु' इत्यपभ्रष्ट-भाषा ।। ३८ ।।

पदार्थदीपिका

अप्रांश्विति । वैरपरायणः श्रीमुख्यप्राणे द्वेषानुसन्धानयुक्तः स सङ्करः पुनः जन्मान्तरे अप्रांशुनूलोपपदाधिवासजः , अप्रांशुनूलाधिवासाख्ये कुले जातः । अप्रांशुनूलाधिवासस्य 'कुरुंपुत्तूर' इत्यपभ्रष्टसञ्ज्ञा । कुरुंपुत्तूराख्ये कुले जातः असूयया अत्र अनन्तपुरे इत्यूचे । कथम्? अकृतभाष्यकेषु , अकृतं भाष्यं यैस्ते अकृतभाष्यकाः, तेषु वर्तमानः सूत्रार्थवादः महानतिक्रमः मर्यादातिक्रमः । अयं भावः - ये भाष्यकृतः तेषां भाष्यनिरपेक्षं सूत्रार्थवादो युक्तः । अकृतभाष्याः पुरुषा यदि भाष्यनिरपेक्षं सूत्रार्थं वदन्ति तर्हि महान् मर्यादातिक्रम इति ॥ ३८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अप्रांश्विति ॥ वैरपरायणः वैरे श्रीमुख्यप्राणस्य द्वेषानु-सन्धाने परायणस्तत्परः 'तत्परस्तु परायणः' इति हलः । स पूर्वं कारडिग्रामजातः सङ्करः पुनः जन्मान्तरे अप्रांशुनूलोपपदाधिवासजः अप्रांशुनूलोपपदं यस्याधिवासशब्दस्य सोऽधिवासः अधिवासशब्दो वाचकत्वेन यस्य तस्मिन्कुले जातः । अप्रांशुनूलोधिवासस्य 'कुदुपुस्तूरु' इत्यपभ्रष्टभाषायां सञ्ज्ञा । तौवभाषायां अप्रांशोः 'कुद्य' इति नूलस्य 'पोसत्' इति अधिवासस्य 'ऊरु' इति च प्रसिद्धेः कुदुपुस्तूराख्ये कुले जातः सन्नित्यर्थः । अत्र अनन्तपुरे असूयया मत्सरेण अकृतभाष्यकेषु अकृतं भाष्यं यैस्तेषु वर्तमानः सूत्रार्थवादः सूत्रार्थानां वादः कथनं महान् अतिशयितः अतिक्रमः मर्यादातिक्रम इति ऊचे । अयं भावः । ये भाष्यकृतस्तेषां भाष्यनिरपेक्षं सूत्रार्थकथनं युक्तम् । अकृतभाष्याः पुरुषाः यदि भाष्यनिरपेक्षं सूत्रार्थं वदन्ति तर्हि महान् मर्यादातिक्रम इति ॥ ३८ ॥

मन्दोपकारिणी

अप्रांशुनूलोपपदेति ॥ वैरपरायणः वैरस्य मुख्यप्राणद्वेषस्य 'वैरं विरोधो विद्वेषः'

इत्यमरः, परः मुख्यः अयनः आश्रयः मुख्यप्राणद्वेषानुसम्बन्धवानिति यावत् । सः सङ्करः पुनः जन्मान्तरे अप्रांशुनूत्नोपपदाधिवासजः ‘अप्रांशुनूत्नः’ इति उपपदं नामान्तरं यस्य सः अप्रांशुनूत्नोपपदः स चासौ अधिवासः तन्नामकवंशश्च तस्मिन् जायते इति अधिवासजः जातः सन् । अत्र मध्वाचार्ये । असूयया “गुणेष्वपि दोषारोपः असूया” तथा ‘अक्षान्तिरीर्ष्यासूया तु दोषारोपो गुणेष्वपि’ इत्यमरः । इत्येवं ऊचे अब्रवीत् । कथं, अकृतभाष्यकेषु अकृतं भाष्यं यैस्ते अकृतभाष्यकाः तेषु । सूत्रार्थवादः सूत्राणां ब्रह्मसूत्राणां अर्थस्य वादः प्रतिपादनमिति यावत् । महान् भूयान् अतिक्रमः मर्यादोल्लङ्घनं अन्यायः इति यावत् । ये सूत्रभाष्यकर्तारः तेषां भाष्यं विना सूत्रव्याख्यानं युक्तं, ये भाष्यकर्तारो न भवन्ति तेषां भाष्यं विना सूत्रव्याख्यानं अयुक्तं इति ऊचे इति भावः ॥ ३८ ॥

वदोत्तरं भाति यदीह कुर्महे भाष्यं कृतिर्नास्य हि दण्डवारिता ।

जगद्गुरुणामिति तां गुरोर्गिरं जनः समस्तोऽभिननन्द सस्मिताम् ॥ ३९ ॥

पदार्थदीपिका

वदेति । इह अस्माभिरुक्ते सूत्रार्थे यदि उत्तरम् अस्मदुक्तसूत्रार्थनिराकरणसमर्थमुत्तरं भाति तर्हि वद । भाष्यं कुर्महे, भाष्यमपेक्षितं चेत् करिष्यामः । अस्य भाष्यस्य कृतिः निर्माणं दण्डवारिता न हि । भाष्यकरणे सत्ययं दण्डो भविष्यति तस्माद् भाष्यं न कर्तव्यमिति केनचिद् राजादिना दण्डेन वारिता न हीति भावः । जगद्गुरुणां रुद्रादीनां गुरोः श्रीमध्वाचार्यस्य इति एवमुक्तां सस्मितां तां गिरं समस्तो जनो अभिननन्द ॥ ३९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

वदेति ॥ इह अस्माभिरुक्ते सूत्रार्थे यदि उत्तरम् अस्मदुक्त-सूत्रार्थनिराकरणसमर्थमुत्तरं भाति प्रतीयते तर्हि त्वं वद ब्रूहि । भाष्यं अपेक्षितञ्चेत् कुर्महे करिष्यामः । अस्य भाष्यस्य कृतिः निर्माणं दण्डवारिता न हि न भवति हि । ‘भाष्यकरणेऽयं दण्डो भविष्यति तस्माद्भाष्यं न कर्तव्यमिति केनचिद्राजादिना दण्डेन वारिता न हि इति भावः । जगद्गुरुणां रुद्रादीनां गुरोः श्रीमध्वाचार्यस्य इति एवमुक्तां सस्मितां तां गिरं समस्तः जनः

अभिननन्द ॥ ३९ ॥

मन्दोपकारिणी

वदेति ॥ हे सङ्कर तव यदि इह अस्माभिः उक्ते सूत्रार्थे उत्तरं अस्मदुक्तिनिराकरणसमर्थं प्रत्युत्तरं भाति प्रतीयते तर्हि वद ब्रूहि । वयं भाष्यं कुर्महे । भाष्यं अपेक्षितं चेत् तदपि करिष्यामः इत्याशयः । अस्य भाष्यस्य कृतिः निर्माणं दण्डवारिता दण्डेन राजशासनेन 'दण्डोऽस्त्री शासने राज्ञां' इति वैजयन्ती, राजाज्ञयेत्यर्थः । वारिता निवारिता न हि । 'भाष्यकरणे सति अयं दण्डो भविष्यति तस्मात् भाष्यं न कर्तव्यमिति' केनचित् राजादिना दण्डेन वारिता न हीति भावः । जगद्गुरुणां जगतां गुरुणां रुद्रादीनां देवानां गुरोः श्रीमध्वाचार्यस्य इति एवं तां सङ्करं प्रति उक्तां सस्मितां मन्दहासेन सहितां गिरं वाचं समस्तः जनः अभिननन्द साधु साधु इति अन्वमोदत । 'टु नदि समृद्धौ' इत्यतो लिट् परस्मैपदं ननन्द ननन्दतुः ननन्दुः ॥ ३९ ॥

प्राज्ञैर्महापुरुषसर्वलक्षणैः सम्पन्नदेहोऽयमितीरिते प्रभौ ।

परे परस्याप्यतिपीनतादृशः स्फिङ्गात्रसंशंसनमत्र चक्रिरे ॥ ४० ॥

पदार्थदीपिका

प्राज्ञैः । प्रभौ श्रीमध्वाचार्ये प्राज्ञैः पुरुषलक्षणशास्त्राभिज्ञैः पूरुषैः, अयं महापुरुषसर्वलक्षणैः महापुरुषाणां यानि सर्वाणि लक्षणानि तैः, सम्पन्नदेहः, सम्पन्नः सम्पूर्णो देहो यस्य स तथोक्तः, इति ईरिते सति परेऽपि अप्रांशुनूत्नाधिवासजस्य पक्षीया अपि परस्य स्फिङ्गात्रसंशंसनम् एव चक्रिरे । कथम्भूताः? अतिपीनतादृशः स्फिक्पीनतां पश्यन्तः । सभायामयं महापुरुषलक्षणसम्पूर्णदेह इति श्रीमध्वाचार्ये प्रशस्यमाने सति तदसहमानाः परे स्वकीयस्याप्रांशुनूत्नाधिवासजस्य अतिस्थूलस्फिङ्गात्रसंशंसनं चक्रुः । तस्मिन् प्रशंसनीयलक्षणान्तरमपश्यन्त इति भावः ॥ ४० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

प्राज्ञैरिति ।। प्रभौ श्रीमध्वाचार्ये प्राज्ञैः पुरुषलक्षण-शास्त्राभिज्ञैः पुरुषैः अयं महापुरुषसर्वलक्षणैः महापुरुषाणामत्युत्तमाधिकारिणां यानि सर्वाणि लक्षणानि अङ्गसम्पदस्तैः 'लक्षणं कार्षिके चिह्ने नामिन् मुद्राङ्गसम्पदोः' इति वैजयन्ती, सम्पन्नः सम्पूर्णो देहः यस्य स इति ईरिते सति, परे अपि सङ्करपक्षीया अपि अतिपीनतादृशः, अतिपीनतां स्फिङ्गात्रस्यातिपुष्टत्वं पश्यन्तीति तादृशाः सन्तः परस्य सङ्करस्य, केवलं स्फिक् स्फिङ्गात्रं तस्य संशंसनं सम्यक् स्तुतिं 'स्त्रियां स्फिचौ कटिप्रोथा'वित्यमरः, तदेव चक्रिरे । सभायामयं महापुरुषसर्वलक्षणपूर्णदेह इति श्रीमध्वाचार्ये प्रशंस्यमाने सति तदसहमानाः परे स्वकीयस्य सङ्कर स्यातिस्थूलस्फिङ्गात्रप्रशंसनं चक्रुस्तस्मिन् प्रशंसनीय-लक्षणान्तरमपश्यन्त इति भावः ।। ४० ।।

मन्दोपकारिणी

प्राज्ञैरिति ।। अत्र सभायां प्राज्ञैः पुरुषलक्षणाभिज्ञैः पुरुषैः अयं श्रीमध्वाचार्यः । महापुरुषसर्वलक्षणैः महान्तः उत्तमाश्च ते पूरुषाश्च महापुरुषाः तेषां सर्वलक्षणानि तैः । सम्पन्नदेहः सम्पन्नः सम्पूर्णः देहः कायः यस्य स तथोक्तः । लक्षणप्रतिपादकशास्त्रे उत्तमपुरुषदेहस्य यानि लक्षणानि उत्तमानि तैः सर्वलक्षणैः युक्तदेहः अयं मध्वाचार्य इति एवं लक्षणदेहवत्वेन प्रभौ श्रीमध्वे ईरिते सति श्लाघिते सति, प्राज्ञेषु मध्वाचार्यदेहं प्रशंसत्सु सत्सु परे अपि सङ्करपक्षीयाः अपि परस्य सङ्करस्य स्फिङ्गात्रसंशंसनं स्फिङ्गात्रस्य स्फिचोः कटिप्रोथयोरेव 'स्त्रियां स्फिचौ कटिप्रोथौ' इत्यमरः, ऊरूपरितनौ कटिसम्बद्धौ प्रदेशौ कटिशब्देनोच्यते । तयोः मात्रस्य केवलप्रोथभागयोरेव सम्यक् संशंसनं स्तुतिं चक्रिरे कृतवन्तः । कथम्भूताः, अतिपीनतादृशः स्फिचोः अतिपीनतां अतिस्थूलतां पश्यन्तीति अतिपीनतादृशः 'पीन पीब्रीतु स्थूलपीवरे' इत्यमरः । सभायां अयं मध्वाचार्यः उत्तमपुरुषलक्षणयुक्तसंपूर्णदेह इति पुरुषलक्षणाभिज्ञैः श्रीमध्वाचार्ये प्रशंस्यमाने सति तदसहमानाः परेऽपि स्वकीयस्य सङ्करस्य अतिस्थूलस्फिङ्गात्रस्तुतिं चक्रुः । तत्प्रशंसनाय तदेहे लक्षणान्तरादर्शनादेवेति भावः ।। ४० ।।

स्फिङ्गदूषणानि प्रतिपादयत्यलं सम्पूर्णसङ्घेऽस्य तु लक्ष्मशास्त्रतः ।

तद्वण्डसङ्घण्डनसंश्रवं व्यधात्तदक्षमोऽसौ प्रकृतिर्हि साऽसताम् ।। ४१ ।।

पदार्थदीपिका

स्फिगिति । सम्पूर्णसङ्ख्ये श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्ये तु लक्ष्मशास्त्रतः लक्षणशास्त्रेण अस्य स्फिग्दूषणानि अलं सम्यक् प्रतिपादयति सति, असौ तदण्डसङ्खण्डनसंश्रवम्, तस्य श्रीमध्वाचार्यस्य दण्डसङ्खण्डने [संश्रवं] प्रतिश्रवं प्रतिज्ञां व्यधात् । कथम्भूतः? तदक्षमः, तस्मिन् तदण्डखण्डने अक्षमः अशक्तः । तर्हि किमिति प्रतिवं व्यधादिति चेदाह - प्रकृतिरिति । सा असतां प्रकृतिर् हि स्वभावो हि । अशक्यकार्यप्रतिज्ञानमसतां स्वभाव इति भावः ॥ ४१ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

स्फिगिति ॥ सम्पूर्णसंख्ये सम्पूर्णा संख्या ज्ञानं यस्य तस्मिन् 'बुद्धिर्मतिश्च मेधा संख्या संवित्तिरुपलब्धि'रिति हलः, श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्ये लक्ष्मशास्त्रतः लक्ष्मणः लक्षणस्य शास्त्रं तेन अस्य स्फिग्दूषणानि अलं सम्यक् प्रतिपादयति सति तदक्षमः तस्मिन् दण्डखण्डने अक्षमोऽसमर्थः असौ सङ्करः तदण्डसङ्खण्डनसंश्रवं तस्य श्रीमध्वाचार्यस्य दण्डस्य संखण्डने संश्रवं प्रतिज्ञां 'प्रतिश्रवः संश्रवः प्रतिज्ञेति' हलः । व्यधात् चक्रे । दण्डसंखण्डनाशक्तः किमिति प्रतिज्ञां चकारेत्यत्राह ॥ प्रकृतिरिति ॥ सा अशक्यकार्यप्रतिज्ञा असतां प्रकृतिर्हि स्वभावो हि । अतश्चकारेति भावः । अत्रार्थान्तर-न्यासालङ्कारः ॥ ४१ ॥

मन्दोपकारिणी

स्फिगिति ॥ सम्पूर्णसङ्ख्ये संपूर्णा सङ्ख्या ज्ञानं यस्य स तथोक्तः 'चर्चा संख्या विचारणा' इत्यमरः तस्मिन् श्रीमध्वाचार्ये । लक्ष्मशास्त्रतः लक्ष्मणः लक्षणस्य 'चिह्नं लक्ष्म च लक्षणं' इत्यमरः, शास्त्रतः लक्षणशास्त्रानुसारेण इत्यर्थः । अस्य सङ्करस्य स्फिग्दूषणानि स्फिचोः दूषणानि स्फिक्स्थौल्यदोषान् अलं सम्यक् प्रतिपादयति उपपादयति सति, असौ सङ्करः तदण्डसङ्खण्डनसंश्रवं तस्य मध्वाचार्यस्य दण्डस्य सङ्खण्डने द्वैधीभाव-करणे संश्रवं प्रतिज्ञां व्यधात् अकरोत् । 'नियमाश्रवसंश्रवाः' इत्यमरः । मध्वाचार्ये लक्षणशास्त्रानुसारेण स्फिक्स्थूलत्वस्य अवलक्षणत्वे समर्थिते सति सङ्करः 'मध्वाचार्यदण्डं खण्डयामीति' प्रतिज्ञां अकरोदिति भावः । कथम्भूतः, तदक्षमः तस्मिन् दण्डखण्डने अक्षमः असमर्थः । तर्हि किमर्थं प्रतिज्ञां व्यधात् इत्याह ॥ प्रकृतिरिति ॥ सा अशक्यकार्यप्रतिज्ञा असतां प्रकृतिः हि स्वभावो हि

‘प्रकृतिः पञ्चभूतेषु स्वभावे मूलकारणे’ इत्यमरः ॥ ४१ ॥

स्नात्वाऽत्र तीर्थेष्वचिरेण कन्यकातीर्थे सुतीर्थे सुखतीर्थे आप्नुतः ।

समुद्रसेतौ च निमज्ज्य विष्णवे श्रीरामनाथाय नमश्चकार सः ॥ ४२ ॥

पदार्थदीपिका

स्नात्वेति । सः सुखतीर्थः श्रीमदानन्दतीर्थाचार्यः अत्र अनन्तपुरक्षेत्रे विद्यमानेषु तीर्थेषु स्नात्वा अचिरेण अविलम्बितं सुतीर्थे सुशोभनं च तत् तीर्थं चेति तस्मिन् सुतीर्थे कन्यकातीर्थे कन्यातीर्थे आप्नुतः स्नातः सन् समुद्रसेतौ च धनुष्कोटाविति यावत्, निमज्ज्य स्नात्वा श्रीरामनाथाय, श्रीरामश्वासौ नाथश्चेति श्रीरामनाथः, तस्मै विष्णवे नमश्चकार नमस्कारं कृतवान् । तस्मिन् क्षेत्रे श्रीरामेण प्रतिष्ठापिते रामनाथाख्यलिङ्गे सन्निहिताय हरये ननामेति भावः ॥ ४२ ॥

भावप्रकाशिका

कन्यातीर्थेऽत्र दुर्गा सन्निहिता सुजलावतारस्थाने ॥ ४२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

स्नात्वेति ॥ स सुखतीर्थे आनन्दतीर्थाचार्यो अत्र अनन्तपुरक्षेत्रे तीर्थेषु स्नात्वा अचिरेण अविलम्बात् सुतीर्थे शोभनतीर्थे कन्यकातीर्थे कन्याकुमार्यास्तीर्थे आप्नुतः स्नातः सन् समुद्रसेतौ च समुद्रस्य सेतौ श्रीरामकृते च ‘धनुष्कोटा’विति यावत् । निमज्ज्य स्नात्वा श्रीरामनाथाय श्रीरामश्वासौ नाथश्च तस्मै विष्णवे नमश्चकार नमस्कारं कृतवान् । तस्मिन् सेतौ श्रीरामेण प्रतिष्ठापिते रामनाथाख्यलिङ्गे सन्निहिताय हरये नमस्कृतवानिति भावः ॥ ४२ ॥

मन्दोपकारिणी

स्नात्वेति ॥ सः सुखतीर्थः श्रीमदानन्दतीर्थः अत्र अनन्तपुरक्षेत्रे विद्यमानेषु तीर्थेषु ऋषिजुष्टजलाशयेषु ‘तीर्थमृषिजुष्टे जले गुरौ’ इत्यमरः । स्नात्वा स्नानं कृत्वा, अचिरेण अविलम्बेन कन्यकातीर्थे कन्यातीर्थाख्ये सुतीर्थे आप्नुतः स्नातः सन्, समुद्रसेतौ च

श्रीरामचन्द्रकृते समुद्रस्य सेतौ च धनुष्कोटितीर्थे इत्यर्थः निमज्य स्नात्वा, श्रीरामनाथाय श्रीरामश्वासौ नाथः ईश्वरश्च श्रीरामनाथः तस्मै विष्णवे नमश्चकार । अनन्तशयनगततीर्थेषु स्नात्वा ततो निर्गत्य मार्गमध्ये विद्यमानकन्यातीर्थे स्नात्वा ततोऽपि निर्गत्य समुद्रसेतुं प्राप्य तत्र विद्यमानधनुष्कोटितीर्थे स्नातस्सन् श्रीरामचन्द्रेण सेतौ प्रतिष्ठित रामेश्वरनामकलिङ्गसन्निहितरुद्रान् तर्गतश्रीरामनामकं स्वस्वामिनं विष्णुं ननाम इति भावः ॥ ४२ ॥

तमाव्रजन्तं यतिवेषधारिणं (मासुरं) दण्डं प्रकाश्यैष हसन्नभाषत ।

खण्डूयेत दण्डो यदि चण्ड न त्वया त्वं षण्डकोऽपण्डित वन्ध्यवागिति ॥ ४३ ॥

पदार्थदीपिका

तम् । एष श्रीमध्वाचार्यः आव्रजन्तं यतिवेषधारिणं तम् अप्रांशुनूत्नाधिवासजम्, दण्डं स्वहस्तगतं दण्डं प्रकाश्य तस्मै प्रदर्शयित्वा, हसन् इत्यभाषत । कथम्? चण्ड क्रूर, अपण्डित मूर्ख, यदि त्वया दण्डः अस्मद्दण्डः न खण्डूयेत तर्हि वन्ध्यवाक् अनृतवचनः त्वं षण्डकः नपुंसकः इति अभाषतेति योजना ॥ ४३ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

तमिति ॥ एष श्रीमध्वाचार्यः । आव्रजन्तं स्वाभिमुख-मागच्छन्तं यतिवेषधारिणं यतेर्यो वेषस्तं धर्तुं शीलमस्यास्तीति तं सङ्करं प्रति दण्डं स्वहस्तगतदण्डं प्रकाश्य तस्मै दर्शयित्वा हसन् सन्, चण्ड क्रूर अपण्डित मूर्ख त्वया यदि दण्डः मम दण्डो न खण्डूयेत । 'खण्डि भेदे' लिङ् । तर्हि वन्ध्यवाक् वन्ध्या व्यर्था वाक् यस्य सोऽनृतवचन इत्यर्थः । त्वं षण्डको नपुंसक इति अभ्यभाषत । 'भाष व्यक्तायां वाचि' लङ् ॥ ४३ ॥

मन्दोपकारिणी

तमिति ॥ एषः श्रीमध्वाचार्यः आव्रजन्तं समुद्रसेतोः मार्गे अभिमुखेन आयान्तं यतिवेषं यतेः वेषः आकार इव वेषो यस्य स तथोक्तः तं आसुरं असुरस्वरूपं । यतिवेषधारिणं इति क्वचित् पाठः । तत्र यतेः सन्यासिनः वेषं आकारं धरतीति तथा तं सङ्करं प्रति दण्डं स्वहस्ते

धृतं दण्डं प्रकाश्य तस्मै दर्शयित्वा । हसन् हासं कुर्वन्, इति अभाषत । किमिति, चण्ड अत्यन्तकोपिष्ठ 'चण्डस्त्वत्यन्तकोपनः' इत्यमरः, अपण्डित मूर्ख हे यते यदि दण्डः मम दण्डः त्वया न खण्ड्येत न भज्येत । 'खण्डि भेदने' इति धातोः कर्मणि लिङात्मनेपदं खण्ड्येत खण्ड्येयातां खण्ड्येरन् । तर्हि त्वं वन्ध्यवाक् वन्ध्या अनृता वाक् वचनं यस्य स तथोक्तः । षण्डकः नपुंसकः इति अभाषतेति योजना । 'तृतीयाप्रकृतिः शण्डः क्लीबः षण्डो नपुंसकः' इत्यमरः ॥ ४३ ॥

लज्जानतः स्वार्थमथार्थयन्नसन्नुपैक्षतासौ द्विजनायकैस्तदा ।

आनन्दयन्तं वदनेन्दुना जगत्तं द्वेष्टि कः प्राज्ञमिहेति वादिभिः ॥ ४४ ॥

पदार्थदीपिका

लज्जेति । अथ लज्जानतः लज्जया अधोमुखः स्वार्थं स्वप्रयोजनमुद्दिश्य अर्थयन् ब्राह्मणान् प्रार्थयन् 'भवद्भिरत्र मम साहाय्यं कार्यम्' इति प्रार्थयन् असन् दुष्टः असौ तदा द्विजनायकैः ब्राह्मणश्रेष्ठैः उपैक्ष्यत उपेक्षितोऽभूत् । कथम्भूतैः? वदनेन्दुना जगद् आनन्दयन्तम् इह भुवि प्राज्ञं तं को द्वेष्टि विवेकी को द्विष्यात् इति वादिभिः ॥ ४४ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

लज्जेति ॥ अथ लज्जानतः लज्जयाधोऽमुखः स्वार्थं स्वप्रयोजनं, तं प्रति अर्थयन् ब्राह्मणान् प्रार्थयन्, 'भवद्भिरत्र दण्डभङ्गे साहाय्यं कर्तव्य-मिति' प्रार्थयन् असन् दुष्टो असौ सङ्करस्तदा, 'वदनेन्दुना वदनमेवेन्दुस्तेन जगत् आनन्दयन्तम् इह भुवि प्राज्ञं श्रीमध्वाचार्यं कः विवेकी द्वेष्टि द्वेषं कुर्यात्'? 'द्विष अप्रीतौ' लट् । इति वादिभिः वक्तृभिः द्विजनायकैः ब्राह्मणश्रेष्ठैः उपैक्षत उपेक्षितोऽभूत् । 'ईक्ष दर्शनाङ्कनयोः' लङ् ॥ ४४ ॥

मन्दोपकारिणी

लज्जेति ॥ लज्जानतः लज्जया हिया 'मन्दाक्षं हीस्त्रपा व्रीडा लज्जा' इत्यमरः, आनतः अधोमुखः स्वार्थं स्वकीयप्रयोजनाय अर्थयन् ब्राह्मणान् 'भवद्भिः मम साहाय्यं कर्तव्यमिति'

प्रार्थयन्, असन् दुष्टः असौ सङ्करः तदा प्रार्थनकाले द्विजनायकैः द्विजानां ब्राह्मणानां नायकैः श्रेष्ठैः उपैक्षत उपेक्षितोऽभूत् । 'ईक्ष दर्शनाङ्कनयोः' इति धातोः कर्मणि लडात्मनेपदं ऐक्षत ऐक्षेतां ऐक्षन्त । कथंभूतैः वदनेन्दुना वदनं मुखमेव इन्दुः तेन जगत् समस्तं जनं आनन्दयन्तं सुखयन्तं इह भूमण्डले प्राज्ञं महापण्डितं तं श्रीमध्वाचार्यं कः को वा विवेकी पुरुषः द्वेष्टि द्विष्यात् इति इत्थं वादिभिः वदद्भिः मध्येन दण्डं प्रदर्शयित्वा 'यदि त्वया मम दण्डः खण्ड्यते तर्हि त्वं पुमान् अन्यथा त्वं नपुंसकः' इत्युक्तेन सङ्करेण स्वयं असमर्थेन श्रीमध्वाचार्यस्य दण्डखण्डनाद्यनिष्ठकरणे सहायत्वेन प्रार्थिताः विप्राः सर्वेषां सुखकरं भूमण्डले असदृशपण्डितं श्रीमध्वाचार्यं कः विवेकी पुरुषः द्विष्यात् इति वदन्तः सन्तः दुष्टं तं अविगणय्य उपेक्षितवन्त इति भावः । 'द्विष अप्रीतौ' इत्यतः लट् परस्मैपदं द्वेष्टि द्विष्टः द्विषन्ति ॥ ४४ ॥

या याः प्रसक्ताः परिषत्सु पूरुषैर्विद्याविदग्धैर्विविधैः समागमे ।

स तासु तासु प्रतिभाति भासुरो विद्यासु विद्याधिपतिर्जिगाय तान् ॥ ४५ ॥

पदार्थदीपिका

यायाः । परिषत्सु विद्वत्सभासु विविधैः नानाविधविशेषवद्भिः विदग्धैः तत्तद्विद्यासु चतुरैः पूरुषैः समागमे सति यायाः विद्याः प्रसक्ताः प्रस्तुताः तासुतासु विद्यासु प्रतिभातिभासुरः , प्रतिभया अत्यन्तं भासुरः, विद्याधिपतिः सर्वविद्यानामधिपतिः सः श्रीमध्वाचार्यः तान् तत्तद्विद्यावतो विदुषः जिगाय ॥ ४५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

या या इति ॥ परिषत्सु विद्वत्सभासु विविधैः नानाविद्या-विशेषविद्भिः विदग्धैः तत्तद्विद्यासु चतुरैः पूरुषैः समागमे सति सङ्गतौ सत्यां या याः विद्याः प्रसक्ताः प्रस्तुताः, तासु तासु विद्यासु प्रतिभातिभासुरः प्रतिभया स्वरूपप्रज्ञयाऽति-भासुरोऽत्यन्तं भासुरो विद्याधिपतिः स श्रीमध्वाचार्यस् तान् तत्तद्विद्यावतो विदुषो जिगाय । 'जी जये' लिट् ॥ ४५ ॥

मन्दोपकारिणी

या या इति ।। परिषत्सु पण्डितसभासु 'समज्या परिषद्गोष्ठी सभासमितिसंसदः' इत्यमरः, विविधैः बहुविधैः विद्याविदग्धैः तत्तद्विद्याविशेषेषु चतुरैः पूरुषैः वादिभिः समागमे सति, या याः विद्याः तत्तदभ्यस्तविद्याः प्रसक्ताः वादार्थं प्रस्तुताः अभूवन् तासु तासु वीप्सायां द्विवचनं सर्वासु इत्यर्थः । विद्यासु प्रतिभातिभासुरः प्रतिभया स्वाभाविकप्रज्ञया अतिभासुरः अत्यन्तं निपुणतया प्रकाशमानः स्वरूपप्रज्ञयैव ताः सर्वविद्याः जानन् इति यावत् । विद्याधिपतिः विद्यानां सकलविद्यानां अधिपतिः मुख्येश्वरः सः श्रीमध्वाचार्यः तान् विद्याविदग्धान् जिगाय पराभवं प्रापयामास । 'जि जय' इत्यतो लिट् परस्मैपदं जिगाय जिग्यतुः जिग्युः ।। ४५ ।।

अचाल्यमानः सगुरुः स चापलैरसज्जनानामबलीयसामिह ।

उवास मासांश्चतुरो महामनाः सिंहो गुहान्तोपगतः शुनामिव ।। ४६ ।।

भावप्रकाशिका

असज्जनानां चापलैः । 'अप्रांश्वाद्याश्च तत्रोष्वातुर्मास्यं ततो विभोः । दीक्षाविघ्नं चिकीर्षन्तस्ताडनं चाभवत् खलु' ।। ४६ ।।

पदार्थदीपिका

अचाल्यमानः । सगुरुः गुरुसहितः अबलीयसाम् अतिदुर्बलानाम् असज्जनानां चापलैः अल्पीयसां क्षोभकरैः चपलचेष्टाभिः अचाल्यमानः अप्रकम्प्यमानः सः महामनाः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यः इह समुद्रसेतौ चतुरो मासान् उवास चातुर्मास्यमुवास । क इव ? शुनां चापलैरचाल्यमानः गुहान्तोपगतः सिंह इव ।। ४६ ।।

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अचाल्यमान इति ।। सगुरुः गुरुसहितः । अबलीयसां अतिदुर्बलानाम् असज्जनानां चापलैः चञ्चलचेष्टाभिः अल्पीयसां क्षोभकारणैर्दुर्वादिचेष्टा-भिरित्यर्थः । अचाल्यमानः अप्रकम्प्यमानः स महामना महन्मनो यस्य स पूर्णप्रज्ञाचार्यः इह समुद्रसेतौ चतुरः मासान् शुनां शुनकानां चापलैरचाल्यमानो गुहान्तम् मध्यमुपगतः सम्प्राप्तः सिंह इव

उवास । 'वस निवासे' लिट् । चातुर्मास्यमुवासेति भावः ॥ ४६ ॥

मन्दोपकारिणी

अचाल्यमान इति ॥ सगुरुः गुरुणा अच्युतप्रेक्षेण सहितः अबलीयसां दुर्बलानां असज्जनानां समुद्रसेतौ विद्यमानानां दुर्जनानां चापलैः चेष्टाभिः अल्पीयसां जनानां मनः क्षोभकव्यापारैः इत्यर्थः । अचाल्यमानः अप्रकम्पमानः मनोविकार-रहित इति यावत् । महामनाः महत् मनो यस्य स तथोक्तः, सः पूर्णप्रज्ञाचार्यः इह समुद्रसेतौ चतुरः चतुःसंख्याकान् मासान् उवास अवसत् । वर्षाकाले प्राप्ते चातुर्मास्यव्रतार्थी रामेश्वरे उवास इति भावः । क इव, शुनां शुनकानां 'शुनको भषकः श्वा स्यात्' इत्यमरः, चापलैः चेष्टाभिः अचाल्यमानः गुहान्तोपगतः गुहायाः गिरिदर्याः अन्तः मध्ये उपगतः प्रविष्टः सिंहः मृगेन्द्र इव । यथा सिंहस्य सारमेयशङ्का नास्ति तथा मध्वस्य दुर्वादिशङ्का नास्तीति भावः ॥ ४६ ॥

शृङ्गारसिन्धुं स भुजङ्गशायिनं श्रीरङ्गवासं कृतमङ्गलं सताम् ।

अमन्दधीर्देवमवन्दतागतः कवेरकन्याहिमवायुसेवितम् ॥ ४७ ॥

पदार्थदीपिका

शृङ्गारेति । आगतः श्रीरङ्गक्षेत्रमागतः सः अमन्दधीः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यः शृङ्गारसिन्धुं सौन्दर्यसागरं भुजङ्गशायिनं श्रीरङ्गवासं श्रीरङ्गक्षेत्रे वासो यस्य स तथोक्तस्तम्, सतां कृतमङ्गलम्, कृतं मङ्गलं श्रेयो येन स तथोक्तस्तम्, कवेरकन्याहिमवायुसेवितं कावेरीजलसम्प कार्तिशीतलपवनसेवितं देवं क्रीडादिगुणयुक्तं श्रीहरिम् अवन्दत ॥ ४७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

शृङ्गारेति ॥ आगतः सेतौ चातुर्मास्यव्रतं समाप्य तत आगतो अमन्दधीः अमन्दा पूर्णा धीः यस्य सः श्रीमध्वाचार्यः । शृङ्गारसिन्धुं शृङ्गारेण सिन्धुरिव समुद्र इव तम् । भुजङ्गशायिनं भुजङ्गे शेषे शेतुं शीलमस्यास्तीति तम् । श्रीरङ्गवासं श्रीरङ्गक्षेत्रे वासो यस्य तम् । सतां कृतमङ्गलं कृतं मङ्गलं श्रेयो येन तम् । कवेरकन्याहिमवायुसेवितं कवेरस्य तन्नामकमुनेः कन्या कुमारी 'कावेरी' तस्या यो हिमवायुः शीतलवायुस्तेन सेवितं 'हिमं शीतं तुषारे च चन्दने च हिमे

विदुः' इति विश्वः, कावेरीजलसम्पर्कात् शीतलवायुना सेवितमित्यर्थः । देवं क्रीडादिगुणयुक्तं श्रीहरिम् अवन्दत । 'वन्दतेः' लङ् ॥ ४७ ॥

मन्दोपकारिणी

दृङ्गारेति ॥ अमन्दधीः मन्दा न भवतीति अमन्दा पूर्णा धीः यस्यासौ अमन्दधीः सः पूर्णप्रज्ञाचार्यः । दृङ्गारसिन्धुं दृङ्गारस्य सौन्दर्यसारस्य सिन्धुं समुद्रम् । भुजङ्गशायिनं भुजङ्गे शेषदेवे शायिनम् । श्रीरङ्गवासं श्रीरङ्गक्षेत्रे वासो यस्य स तथोक्तः । सतां सज्जनानां कृतमङ्गलं कृतं मङ्गलं श्रेयो येन तथोक्तः तम् । कवेरकन्याहिमवायुसेवितं कवेरस्य ऋषेः कन्या पुत्री कावेरी तस्याः उभयपार्श्वयोः प्रवहन्त्याः जलस्पर्शात् हिमः शीतलश्चासौ वायुश्च 'सुषिमः शिशिरो जडः तुषारः शीतलः शीतो हिमः सप्तान्यलिङ्गकाः' इत्यमरः तेन सेवितं उभयकावेरीमध्ये शोभमानमिति भावः । देवं क्रीडादिगुणविशिष्टं श्रीरङ्गनाथम् । आगतः प्राप्तस्सन् अवन्दत प्रणम्य स्तुतिं चकार । 'वदि अभिवादनस्तुत्योः' इति धातोः लडात्मनेपदं अवन्दत अवन्देतां अवन्दन्त । चातुर्मास्यव्रतसमाप्त्यनन्तरं श्रीरङ्गं प्राप्तः इति भावः ॥ ४७ ॥

ततो निवृत्तः परमेव पूरुषं प्रणम्य नानायतनेषु सञ्चरन् ।

प्रकाशयन् स्वातिशयानमानुषानाशासुदीचीं प्रययावसौ क्रमात् ॥ ४८ ॥

भावप्रकाशिका

स्वातिशयान् त्रिंशद्द्वाराहमनुवित्कश्चिद्योग्यास विस्मितः । सूचि-तेष्वेव सर्वेषु मध्येनाभ्यधिकेष्वपि ॥ ४८ ॥

पदार्थदीपिका

ततः । असौ श्रीमध्वाचार्यः ततः श्रीरङ्गक्षेत्रात् निवृत्तः सञ्चरन् नानादेशेषु सञ्चरन् नानायतनेषु शैवस्कान्दसौरादिनानावस्थानेषु परं पूरुषम् एव परमपूरुषं श्रीहरिमेव प्रणम्य क्रमाद् उदीचीम् आशां प्रययौ । किं कुर्वन्? अमानुषान् मनुष्येष्वविद्यामानान् स्वातिशयान् स्वमाहात्म्यानि प्रकाशयन् ॥ ४८ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

तत इति ॥ असौ श्रीमध्वाचार्यः ततः श्रीरङ्गक्षेत्रान्निवृत्तः सन् सञ्चरन् नानादेशेषु

सञ्चरन् सन्, नानायतनेषु दौर्गशैवस्कान्दादिनानादेवालयेषु परं सर्वोत्तमं पूरुषम् एव पूर्णषड्गुणं श्रीहरिमेव प्रणम्य उदीचीं उत्तरां आशां दिशं, अमानुषान् मानुषेष्वविद्यमानान् स्वातिशयान् स्वमाहात्म्यातिशयान् प्रकाशयन् सन् प्रययौ । 'यातेः' लिट् ॥ ४८ ॥

मन्दोपकारिणी

तत इति ॥ असौ श्रीमध्वः ततः श्रीरङ्गक्षेत्रात् निवृत्तः निर्गतः सञ्चरन् नानादेशेषु सञ्चारं कुर्वन् नानायतनेषु नानाविधेषु शैवस्कान्दादिषु आयतनेषु देवस्थानेषु परं सर्वोत्तमं पूरुषम् एव श्रीहरिमेव प्रणम्य शिवादिदेवालयेषु शिवाद्यन्तर्गतं भगवन्तमेव नत्वेति भावः । क्रमात् दिनक्रमात् देशक्रमाच्च उदीचीं 'उत्तरादिगुदीची स्यात्' इत्यमरः, आशां दिशं 'दिशश्च ककुभः काष्ठा आशाश्च हरितश्चताः' इत्यमरः, प्रययौ । किं कुर्वन् अमानुषान् मनुष्यविलक्षणान् मनुष्येषु अविद्यमानान् इत्यर्थः । स्वातिशयान् स्वस्य आत्मनः अतिशयान् माहात्म्यानि प्रकाशयन् प्रदर्शयन् ॥ ४८ ॥

ततस्ततो विस्मितलोचनैर्नैर्निरीक्ष्यमाणोऽतिसुलक्षणाकृतिः ।

ग्रामोत्तमान् प्राप्य पयस्विनीतटे विवेश देवायतनं स किञ्चन ॥ ४९ ॥

पदार्थदीपिका

ततस्ततः । विस्मितलोचनैः स्वसन्दर्शनेन विस्मितनयनैः नरैः ततस्ततो निरीक्ष्यमाणः अतिसुलक्षणाकृतिः अतितरां शोभमानद्वात्रिंशलक्षणात्मकदेहः, हेतुगर्भं विशेषणमेतत्, अतिसुलक्षणाकृतित्वाद्, विस्मितलोचनैर्नैर्निरीक्ष्यमाणः ग्रामोत्तमान् नानाविधग्रामश्रेष्ठान् प्राप्य सः पयस्विनीतटे पयस्विन्याख्यनदीतीरे किञ्चन देवायतनं विवेश ॥ ४९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

तत इति ॥ विस्मितलोचनैः स्वसौन्दर्यदर्शनेन विस्मितानि लोचनानि येषां तैः नरैः ततस्ततः निरीक्षमाणः । अतिसुलक्षणा शोभनलक्षणोपेता आकृतिः देहो यस्य स श्रीमध्वाचार्यः । ग्रामोत्तमान् ग्रामश्रेष्ठान् प्राप्य पयस्विनीतटे पयस्विन्याख्यनद्यास्तटे

किञ्चन देवायतनं देवतामन्दिरं विवेश ॥ ४९ ॥

मन्दोपकारिणी

तत इति ॥ अतिसुलक्षणाकृतिः अत्यन्तं भासमानानि लक्षणानि यस्याः सा अतिसुलक्षणा तादृशी आकृतिः देहः यस्य स तथोक्तः सः श्रीमध्वाचार्यः । अतिसुलक्षणेदेहवत्वादेव ततस्ततः सार्वविभक्तिकत्वात्तसेः तत्र तत्रेत्यर्थः । विस्मितलोचनैः विस्मितानि आश्चर्ययुक्तानि लोचनानि नयनानि येषां ते तथोक्ताः तैः नरैः मनुष्यैः निरीक्ष्यमाणः पश्यमानस्सन् अतिसुन्दरत्वात् सर्वदेशीयैः आदरेण निरीक्ष्यमाणः इति भावः । पयस्विनीतटे पयस्विन्याः नद्याः तटे तीरे 'कूलं रोधश्च तीरं च प्रतीरं च तटं त्रिषु' इत्यमरः । ग्रामोत्तमं कञ्चन ग्रामश्रेष्ठं प्राप्य , तत्रापि किञ्चन यत्किञ्चन देवायतनं देवालयं विवेश प्रविष्टवान् । 'विश प्रवेशन' इत्यतः लिट् परस्मैपदं विवेश विविशतुः विविशुः ॥ ४९ ॥

अधीत्य धर्मेण षडङ्गमागमं तदर्थसंवर्णननिर्णयान्विताः ।

प्रापुर्द्विजेन्द्रास्तमपूर्वपूरुषं जिज्ञासवः सुप्रथितं जगत्त्रये ॥ ५० ॥

पदार्थदीपिका

अधीत्य । धर्मेण स्वाध्यायाध्ययनोचितधर्मेण षडङ्गम् , षट् शीक्षादीनि अङ्गानि यस्य स तथोक्तः तम्, आगमं वेदं अधीत्य तदर्थसंवर्णननिर्णयान्विताः , न केवलमध्ययनमात्रेण चरितार्थाः, किन्तु स्वाधीतागमानामर्थसंवर्णने सम्यक्कथने निर्णयेनान्विताः, व्याकरणनिरुक्त्या दिभिरस्याऽगमस्यायमर्थ इति वक्तुं समर्थाः, द्विजेन्द्राः पयस्विनीतटनिवासिनो द्विजप्रवराः जगत्त्रये त्रैलोक्ये सुप्रथितं सुप्रसिद्धं अपूर्वपूरुषं जगत्त्रये सुप्रथितमपि स्वैः प्रागदृष्टं तं श्रीमध्वाचार्यं जिज्ञासवः महामहिमत्वेन श्रुतोऽयं कीदृश इति ज्ञातुमिच्छवः प्रापुः ॥ ५० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अधीत्येति ॥ धर्मेण स्वाध्यायाध्ययनोचितधर्मेण षडङ्गं षट् 'शिक्षा व्याकरणं छन्दो निरुक्तं ज्योतिषं तथा । कल्पश्चेति षडङ्गानि' शिक्षादीन्यङ्गानि यस्य तम् आगमं वेदमधीत्य

। न केवलमध्ययनमात्रेण चरितार्थाः, किन्तु तदर्थसंवर्णननिर्णयान्विताः, तस्यार्थानां संवर्णनं सम्यक्कथनं तस्मिन् यो निर्णयस्तेनान्विताः । व्याकरणनिरुक्त्यादिभिरस्यागमस्यायमर्थ इति वक्तुं समर्था इत्यर्थः । द्विजेन्द्राः पयस्विनीतटवासिनो द्विजप्रवरा जगत्त्रये जगतां त्रये सुप्रथितं सुप्रसिद्धं, अपूर्वपुरुषं अपूर्वः पूर्वमदृष्टः स चासौ पूरुषश्च तं श्रीमध्वाचार्यं जिज्ञासवो महामहिमत्वेन श्रुतोऽयं कीदृश इति ज्ञातुमिच्छवः सन्तः प्रापुः ॥ ५० ॥

मन्दोपकारिणी

अधीत्येति ॥ धर्मेण वेदाध्ययननियमेन षडङ्गं षट् सङ्ख्याकानि अङ्गानि शिक्षादिवेदाङ्गानि यस्य स तथोक्तः तं आगमं वेदं अधीत्य पठित्वा तदर्थसंवर्णननिर्णयान्विताः तेषां स्वाधीतवेदाङ्गानां अर्थः प्रतिपाद्यः तस्य संवर्णने सम्यक् वर्णने निर्णयेन निश्चयेन अन्विताः युक्ताः व्याकरणनिरुक्तादिभिः अस्य आगमस्य अयमेवार्थः इति निष्कर्षं कर्तुं समर्थाः इति भावः । द्विजेन्द्राः पयस्विनीतीरवासिनो विप्रवराः । जगत्त्रये जगतां भुवनानां त्रये प्रथितं सुप्रसिद्धं 'प्रतीते प्रथितख्यातवित्तविज्ञातविश्रुताः' इत्यमरः । अपूर्वपुरुषं अपूर्वः पूर्वं अदृष्टश्चासौ पूरुषश्च तं जगत्प्रसिद्धमपि स्वैः प्रागदृष्टं तं मध्वाचार्यं जिज्ञासवः बहुविद्यावत्वेन संश्रुतोऽयं कीदृशः इति विद्वत्तादिगुणं ज्ञातुमिच्छन्तस्सन्तः प्रापुः समागमन् । 'आप्तु व्याप्तौ' इत्यतो लिट् परस्मैपदं आप आपतुः आपुः ॥ ५० ॥

सुस्मितेन्दुमरविन्दलोचनं स्वर्णवर्णमतिभद्रभाषणम् ।

वीतभूषमपि विश्वभूषणं तं दिदृक्षुरलमापतज्जनः ॥ ५१ ॥

पदार्थदीपिका

सुस्मितेति । जनः सुस्मितेन्दुम् अरविन्दलोचनं स्वर्णवर्णम् अतिभद्रभाषणं वीतभूषम् अपि विश्वभूषणं तं दिदृक्षुर् अलम् आपतत् । तत्र विद्वज्जनः तस्य विद्वत्तादिगुणजिज्ञासयाऽगमत्, इतरो जनः तत्स्वरूपदिदृक्षुरागमदित्यभिप्रायेण 'प्रापुर्द्विजेन्द्राः' इति 'तं दिदृक्षुरलमापतज्जनः' इति पृथगुक्तम् ॥ ५१ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

सुस्मितेन्दुमिति ।। जनः सुस्मितेन्दुं सुस्मितमेवेन्दुर्यस्य तम् । अरविन्दलोचनं अरविन्दमिव लोचनं यस्य तम् । स्वर्णवर्णं स्वर्णवद्वर्णो यस्य तम् । अतिभद्रभाषणं अतिभद्रं भाषणमालापो यस्य तम् । वीतभूषं वीता विगता भूषाऽलङ्कृतिर्यस्य तम् । अपि तथापि विश्वभूषणं विश्वस्य भूषणमिवाचरति भूषणति भूषणतीति भूषणस्तं, तं श्रीमध्वाचार्यं दिदक्षुः द्रष्टुमिच्छुः सन् अलं सम्यक् आपतत् आजगाम । ‘पल्लु पतने’ लङ् । तत्र विद्वज्जनस्तस्य विद्वत्तादिगुणजिज्ञासयाऽगमत् । तदितरो जनस्तत्स्वरूपदिदक्षयाऽगमदित्यभिप्रायेण ‘प्रापुर्द्विजेन्द्रा, तं दिदक्षुरलमापतज्जनः’ इति च पृथगुक्तम् ।। ५१ ।।

मन्दोपकारिणी

न केवलं तत्र विद्वज्जना एव अगमन् किन्तु इतरेऽपीत्याह । सुस्मितेन्दुमिति ।। जनः विद्वदन्यो जनोऽपि सुस्मितेन्दुं सु शोभनं स्मितं मन्दहासो यस्य तत् सुस्मितं वदनं तदेव इन्दुः चन्द्रः यस्य स तथोक्तः तम् । अरविन्दलोचनं अरविन्दवत् लोचने नयने यस्य स तथोक्तः तम् । स्वर्णवर्णं स्वर्णवत् सुवर्णवत् ‘स्वर्णं सुवर्णं’ इत्यमरः, वर्णः कान्तिः यस्य स तथोक्तः तम् । ‘वर्णो द्विजादौ शुक्लादौ स्तुतौ वर्णं तु वाक्षरे’ इत्यमरः । अतिभद्रभाषणं अतिभद्राणि अत्यन्तं मनोहराणि भाषणानि वचनानि यस्य स तथोक्तः तम् । वीतभूषं वीता परित्यक्ता भूषा अलङ्किया येन स तथोक्तः तम् । ‘भूषणं स्यादलङ्किया इत्यमरः । तादृशम् अपि, विश्वभूषणं विश्वस्य समस्तस्य जगतः भूषणं अलङ्कारभूतं तं श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यं अलं सम्यक् दिदक्षुः तत्सौन्दर्यं द्रष्टुं इच्छन् सन्, आपतत् आगमत् । ‘पत पतन’ इत्यस्माल्लङ् परस्मैपदम् । रथोद्धतावृत्तं ‘रात्परैर्नरलगैरथोद्धता’ इत्युक्तेः ।। ५१ ।।

विद्योरुद्युतिधीरतारकतिरस्कारे पतङ्गायितो

दुर्वादीभकुतर्ककुम्भदलने सिंहप्रबर्हायितः ।

लोलालोककलोकदृक्कुमुदिनीसंहादनेऽब्जायितः

संसन्मण्डलमण्डनायितवपुः स्वानन्दतीर्थो बभौ ।। ५२ ।।

।। इति श्रीमत्कविकुलतिलकश्रीत्रिविक्रमपण्डिताचार्यसुतश्रीनारायणपण्डिताचार्य
विरचिते श्रीमत्सुमध्वविजये महाकाव्ये आनन्दाङ्गे पञ्चमः सर्गः ।।

भावप्रकाशिका

अब्जपतङ्गौ चन्द्रार्कौ ॥ ५२ ॥

॥ इति श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितायां स्वकृतश्रीमध्वविजयस्य
भावप्रकाशिकाख्यटीकायां पञ्चमः सर्गः ॥

पदार्थदीपिका

विद्येति । विद्योरुद्युतिधीरतारकतिरस्कारे , विद्याख्योरुद्युतीनां धीरतारकाणां विद्वदाव्यतारकाणां तिरस्कारे निरासे पतङ्गायितः सूर्यायितः । 'पतङ्गौ पक्षिसूर्यौ च' इत्यमरः । पतङ्गवदाचरतीति पतङ्गायितः । उद्यदादित्यो यथा नक्षत्रप्रभां नाशयेदेवं श्रीमध्वाचार्योऽपि विदुषां विद्वत्तां निराकरोतीति भावः । दुर्वादीभकुतर्ककुम्भदलने , दुर्वादिनामकानामिभानां गजानां कुतर्ककुम्भदलने भगवतो निराकारत्वनिर्गुणत्वजीवाभिन्नत्वपरिमितगुणत्वादिसाधककुतर्कार्ख्यकुम्भस्थलस्य दलने विदारणे सिंहप्रबर्हायितः सिंहश्रेष्ठ इव वर्तमानः । सिंहप्रबर्हो यथा इभकुम्भमत्ययत्नं विदारयेदेवमसौ दुर्वादिनां कुतर्कविदारणे समर्थ इति भावः । लोलालोककलोकदृक्कुमुदिनीसंहादनेऽब्जायितः । लोलः चञ्चलः सम्भ्रान्तो वा आलोको दर्शनं यस्य सः लोलालोकः, स्वार्थं कप्रत्ययः, लोलालोक एव लोलालोककः, स चासौ लोको जनश्चेति लोलालोककलोकः, तस्य दृक्कुमुदिन्याः लोचनाख्योत्पलस्य संहादने अब्जायितः चन्द्रायितः । 'अब्जौ शङ्खशशाङ्गौ च' इत्यमरः । संसन्मण्डलमण्डनायितः संसन्मण्डलस्य सभामण्डलस्य मण्डनायितः अलङ्कारभूतः उत एवम्भूतः स्वानन्दतीर्थः बभौ ॥ ५२ ॥

इति श्रीमध्वविजयटीकायां

पदार्थदीपिकायां वेदाङ्गतीर्थमुनिकृतायां पञ्चमः सर्गः

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

विद्येति ॥ विद्योरुद्युतिः उत्कृष्टकान्तिर्येषां ते च ते धीरतारकाः धीरा विद्वान्सस्त एव तारकाणि तेषां तिरस्कारे निराकरणं तस्मिन् 'धीरो धीमाल्लब्धवर्णः' इति हलः । पतङ्गवत् सूर्यवत् आचरतीति पतङ्गायितः 'पतङ्गौ पक्षिसूर्यौ च' इत्यमरः । उद्यदादित्यो यथा नक्षत्रप्रभां नाशयेदेवं श्रीमध्वोऽपि विदुषां विद्वत्तां निराकरोतीति भावः । दुर्वादिना एव इभा गजास्तेषां

ये कुतर्ककुम्भा भगवतो निराकारत्वनिर्गुणत्वादि- साधककुतर्कार्ख्यकुम्भस्थलानि तेषां दलने विदारणे सिंहेषु प्रबर्हः श्रेष्ठस्तद्वदाचरतीति सिंहप्रबर्हायितः 'मुख्यं पुरोगं प्रवरं प्रबर्हम्' इति हलः । सिंहप्रबर्हो यथेभकुम्भमयत्नं विदारयेदेवमसौ कुतर्कविदारणसमर्थ इति भावः । लोलः चञ्चलः सम्भ्रान्तो वा आलोकः दर्शनं यस्य स एव लोलालोककः । स्वार्थे कः । स चासौ लोकः जनस्तस्य दृक् लोचनं सैव कुमुदिनी उत्पलं तस्याः संह्लादनं सन्तोषीकरणं तस्मिन् अब्जवच्चन्द्रवदाचरतीत्य् अब्जायितः 'अब्जौ शङ्खशशाङ्कौ च' इत्यमरः । संसन्मण्डलस्य सभामण्डलस्य मण्डनवदलङ्कारवदाचरतीति मण्डनायितं वपुः देहो यस्य सः स्वानन्दतीर्थो बभौ । 'भा दीप्तौ' लिट् । अत्र शार्दूलविक्रीडितवृत्तम् । 'अर्काश्चैर्मसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितमि'ति तल्लक्षणात् । अत्र रूपकोपमयोः संसृष्टिः ॥ ५२ ॥

॥ इति श्रीमद्वेदाङ्गमुनिविरचितश्रीसुमध्वविजयटीकाविवृत्तौ
श्रीविश्वपतितीर्थकृतौ पदार्थदीपिकोद्धोधिकायां पञ्चमः सर्गः ॥

मन्दोपकारिणी

विद्येति ॥ उर्व्यः बह्व्यश्च ताः द्युतयः दीप्तयश्च उरुद्युतयः विद्या एव उरुद्युतयः येषां ते विद्योरुद्युतयः धीराः पण्डिताः एव 'धीरो मनीषी ज्ञः प्राज्ञः सङ्ख्यावान् पण्डितः कविः' इत्यमरः, तारकाः नक्षत्राणि धीरतारकाः 'नक्षत्रमृक्षं भन्तारातारकाप्युडुवास्त्रियाम्' इत्यमरः, विद्योरुद्युतयश्च ते धीरतारकाश्च विद्योरुद्युतिधीरतारकाः धीरतारकाणां तिरस्कारे निरासे पतङ्गायितः पतङ्गवत् सूर्यवत् आचरतीति पतङ्गायित 'पतङ्गौ पक्षिसूर्यौ च' इत्यमरः । उद्यदादित्यो यथा नक्षत्रकान्तिं नाशयति एवं श्रीमध्वोऽपि विदुषां विद्वत्तां निराकरोतीति भावः । दुर्वादीभकुतर्ककुम्भदलने दुर्वादिन एव इभाः कुञ्जराः 'कुञ्जरो वारणः करी इभः स्तम्बेरमः पद्मी' इत्यमरः, तेषां कुतर्का एव भगवतः निराकारत्वनिर्गुणत्वादिसाधकाः कुत्सितयुक्तय एव कुम्भाः गण्डस्थलानि 'कुम्भे घटे हस्तिमूधरूनि' इत्यमरः, तेषां दलने दारणे सिंहप्रबर्हायितः सिंहप्रबर्हवत् सिंहश्रेष्ठवत् आचरतीति सिंहप्रबर्हायितः । सिंहो यथा गजकुम्भं विदारयेत् एवं मध्वः दुर्वादिनां कुतर्कनिरसने समर्थः इति भावः । लोलालोककलोकदृक्कुमुदिनीसंह्लादने लोलः चञ्चलः 'लोलश्चञ्चलतृष्णयोः' इति विश्वः, आलोकः दर्शनं यस्य सः लोलालोकः, 'आलोकौ दर्शनद्योतौ' इत्यमरः, आलोकः एव आलोककः लोलालोककश्चासौ लोकः

जनश्च लोलालोककलोकः तस्य दृक् लोचनमेव कुमुदिनी उत्पलं तस्य संह्लादने तोषणे
 अब्जायितः चन्द्रवत् वर्तमानः 'अब्जो जवातृकः सोमः' इत्यमरः । चन्द्रोदये नीलोत्पलस्य
 यथा हर्षः तथा मध्वस्य दर्शनेन लोकस्य हर्षः इति भावः । संसन्मण्डलमण्डनायितवपुः संसदां
 तत्र मिलितजनानां मण्डलस्य समूहस्य मण्डनायितं मण्डनवत् वर्तमानं 'परिष्करो विभूषणं
 मण्डन' इत्यमरः वपुः शरीरं यस्य स तथोक्तः तत्र मिलितजनसमूहे अलङ्कारभूत इति भावः ।
 स्वानन्दतीर्थः शोभनश्चासौ आनन्दतीर्थः बभौ शुशुभे । 'भा दीप्तौ' इत्यस्माच्छिट् परस्मैपदं बभौ
 बभतुः बभुः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं 'सूर्याश्वैर्यदि मः सजौ सततगाः शार्दूलविक्रीडितमि'ति
 तल्लक्षणात् ॥ ५२ ॥

॥ इति श्रीमध्वविजयटीकायां श्रीमच्छलारिनरसिंहाचार्याणां शिष्येण शेषेण
 विरचितायां मन्दोपकारिण्यां पञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥

॥ श्रीलक्ष्मीहयग्रीवೋ विजयते ॥

ವಿದ್ಯಾಸು ಸರ್ವಾಸ್ತತಿಭಾಸುರೋ ಹಿ ಯೋ ಽವಿದ್ಯಾವಿನಾಶೇಽತಿಪ್ರಗಲ್ಬಇತ್ಯತಃ |

ವಿದ್ಯಾಪತೇರ್ವ್ಯಾಸಮಹಾಮುನೇಃ ಪ್ರಿಯಃ ವಿದ್ಯಾಂ ಪ್ರದದ್ಯಾತ್ ಮಧುಸೂದನಸ್ರಿಯಾಮ್ ||

ಶ್ರೀವ್ಯಾಸನಾಮಾತಿಸುರೂಪದೇಹೋ ಶ್ರೀಜ್ಞಾನದುಃಪ್ರವಿದೂರಸೌಖ್ಯವಾನ್ |

ಶ್ರೀವಾಸವೀಭರ್ತ್ಯಮುಖಪ್ರವಂದಿತಃ ಶ್ರೀವಾಸ ಏಷೋ ಹಿ ಪ್ರಸೀದತಾಂ ಮಮ || 2 ||

ಶ್ರೀಸುಮಧ್ವವಿಜಯ ಪಂಚಮಸರ್ಗ ಕಥಾಸಾರ

ಗುರುಗಳಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಮಹತ್ತರವಾದ ವೇದನಿರ್ಣಾಯಕವಾದ ವಿದ್ಯೆಯ ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದ ರಕ್ಷಣಾ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಶಂಖದಲ್ಲಿ ತುಂಬಲ್ಪಟ್ಟ ನೀರುಗಳಿಂದ ಅನಂತರ ಅಭಿಷಿಕ್ತರಾದರು. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಆನಂದ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಹರಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಆನಂದಕರಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದಲೂ 'ಆನಂದತೀರ್ಥ' ಎಂದು ಗುರುಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಹೆಸರು ಆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಅನ್ವರ್ಥಕವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಯಿತು.

ಒಮ್ಮೆ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಯತಿಗಳು ಅನೇಕ ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ಯುಕ್ತರಾಗಿ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರಿದ್ದಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದರು. ಆಗ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಿತರಾದ, ಉದ್ಧಟರಾದ ಅವರ ಶಿಷ್ಯರುಗಳು ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ಗೆಲ್ಲಲಪೇಕ್ಷಿಸಿದರು. ಭೇದವು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸುಲಭವೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವರಿಂದ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಹೆದರಿಕೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ತಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಚತುರರಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಆ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಗುರುಡನು ಸರ್ಪವನ್ನೆಂಬಂತೆ ತುಂಡರಿಸಿದರು.

ಅನಂತರವೂ ಸಹ, ಆ ಶಿಷ್ಯರುಗಳಿಂದ, 'ವಿವಾದ ವಿಷಯೀಭೂತವಾದ ಜಗತ್ತು ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಮಿಥ್ಯೆಯು, ವಿವಾದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಲ್ಲದ ಶುಕ್ತಿರಜತದಂತೆ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆಗ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರಿಂದ, 'ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪಹೇತುವಿರೋಧದಿಂದಲೇ, ವಿವಾದ ವಿಷಯೀಭೂತಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವು ಘಟವೇ ಮೊದಲಾದುವಂತೆ' ಎಂದು ಅನುಮಾನವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಯಾವಾಗ, ಆಶ್ಚರ್ಯಯುಕ್ತರಾದ

ಅವರಿಂದ ಹೇತುವಿಗೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ, ಆಗ ವಿಸ್ಮಯರಹಿತರಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು, 'ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶುಕ್ತಿರಜತವೇ ಮೊದಲಾದದ್ದು ಅಸತ್ತೆಂದು ಮತವೋ ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು (ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯು) ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವಲ್ಲ ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾ ಅವರನ್ನು ಗೆದ್ದರು.

ತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಅತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ವಿವಾದವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವರಾಗಿ, ಅದರ ಅಪಟುತ್ವವನ್ನು ತಾವೇ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡತಕ್ಕವರಾಗಿ, ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಗೆದ್ದು ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಅನುಮಾನತೀರ್ಥತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು.

ವೇದದ್ವೇಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವನು ಮೊದಲಿಗನೋ ಅಂಥಾ ಸಕಲವಾದಿಶ್ರೇಷ್ಠರೆಂಬ ಆನೆಗಳ ವಿಶೇಷಭಂಗವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಎದುರಾಳಿಗಳ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ, ವಾದಿಸಿಂಹನಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನೆಂಬುವನು ಪ್ರಾಪ್ತನಾದನು.

ದುಷ್ಟಗರ್ವವುಳ್ಳ ಅವನನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಅಚ್ಯುತವ್ರೇಕ್ಷರು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬೇರೊಂದು ಮಠವೆಂಬ ಬತ್ತಳಿಕೆಯ ದೆಸೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯನೆಂಬ ಹಸ್ತದಿಂದ ಆನಂದತೀರ್ಥರೆಂಬ ಹರಿತವಾದ ಬಾಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಯಾರು ಜಯಶೀಲರಾಗುತ್ತಾರೆಂದು ಕುತೂಹಲದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಅತ್ಯಂತ ವೇಗಯುಕ್ತವಾದ ಜನರ ಸಮೂಹವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ರೌಪ್ಯಪೀಠದ ಉತ್ತಮ ಮಠದಲ್ಲಿದ್ದ ಗುರುಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು.

ಪಂಡಿತರುಗಳ ಸಮೂಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶಾರದರಾದ ಆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಮಹತ್ತರವಾದ ವಾದಿಸಿಂಹನ ಮಾತನ್ನು ತೀಕ್ಷ್ಣವೂ, ಸ್ವಲ್ಪವೂ, ವೇಗಯುಕ್ತವೂ ಆದ ಮಾತಿನಿಂದ, ಗದೆಯನ್ನು ತೀಕ್ಷ್ಣವೂ, ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಬಾಣದಿಂದಲೆಂಬಂತೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಖಂಡಿಸಿದರು.

ಅನಂತರ ಆ ವಾದಿಸಿಂಹನು ಅಸೂಯೆ ಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗಿ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪ ಮಾಡಿದನು; ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿನ ವಿಜಯಶೀಲರಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರ ಜಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜನವು ಸಂಶಯವುಳ್ಳದ್ದಾಯಿತು ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಮಂದಹಾಸಯುಕ್ತಮುಖವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಸರ್ವರಿಗಾಶ್ರಯವಾದ ಹರಿಪಾದವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಮಾತಿನಿಂದ ಆ ವಿಕಲ್ಪಕೋಟಿಗಳನ್ನು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಆಕಾಶವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಸೂರ್ಯನು ಶುದ್ಧವಾದ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕತ್ತಲೆಯ ಸಮೂಹವನ್ನೆಂಬಂತೆ ಖಂಡನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದರು.

ತಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಉದ್ಭಟನಾದ, ಅಗಾಧನಾದ ಸಮಸ್ತರ ವಾಕ್ಯಸಮೂಹಗಳನ್ನು

ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನನ್ನೂ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರೆಂಬ ಅಗಸ್ಯರು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ತುಚ್ಛಗೈದರು. 'ನಾಳೆಯೇ ವಾದವಾಗಲಿ' ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕ ಅವರಿಬ್ಬರು ನೀಚರಾದ ವಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು,' ಉತ್ತರವು ತೋರಿದರೆ ಈಗಲೇ ಹೇಳೋಣಾಗಲಿ' ಎಂದು ಮಧ್ವರಾಯರು ಹೇಳುತ್ತಿರಲಾಗಿ ಜನಗಳು ಅವರನ್ನು ಗೆಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟವರನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದರು; ರಾತ್ರಿ ಓಡಿಹೋಗೋಣದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನೂ ಮಾಡಿದರು.

ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪರ್ಯಟಣೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನಿಂದಲೂ, ವಾದಿಸಿಂಹನಿಂದಲೂ ಸಹ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ವಿಜಯಾಖ್ಯ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಈ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಯತ್ನವಿಲ್ಲದೇ ಒಂದು ಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಪಡೆದರು, ಆಶ್ಚರ್ಯವೆಂಬುದಾಗಿ ಜನಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ಮಯವು ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಆನಂದತೀರ್ಥರು ಒಮ್ಮೆ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕುಶಲರಾದ ಜನಗಳಿಂದ ಆವೃತರಾಗಿ ಮಣಿಮತ್ಸ್ವರೂಪಿ ಸಂಕರನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾ, ಅಪಹಾಸ್ಯಮಾಡತಕ್ಕ ನಗೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಮಾತನ್ನಾಡಿದರು.

ಸಮೀಚೀನವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಭಾಷ್ಯವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಹಾಗೂ ಭಾಷ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ, ಗೂಢವಾದ ಸಂಕರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿನ ಉಗ್ರಮಮತೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಶುದ್ಧಮನಸ್ಕರಿಂದ ವಿಚಾರಿಸಲ್ಪಡಲಾಗಿ, ಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪರಸ್ಪರ ಅನ್ವಯವು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ; ಆಶ್ಚರ್ಯವು. ಹೀಗೆ ಅವರು ಹೇಳುತ್ತಾ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಲಿಷ್ಠವಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿರಲಾಗಿ, ಆ ಜನರುಗಳು ಆಶ್ಚರ್ಯಚಕಿತಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಲೂ ಸ್ಥಿರವಾದ ಆ ದೋಷಗಳನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಲಾಗಲಿಲ್ಲ.

ವಾಚಾಳಿಗಳಾದವರು, 'ಯಾವುದರ ಭಾಷ್ಯವು ಮಾತ್ರ ನಿಮ್ಮಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೋ ಅಂಥ ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂತ್ರಗಳ, ತಮ್ಮಂಥ ಪಂಡಿತರಿಂದ ಹೇಗೂ ದೂಷಣೆಮಾಡಲ್ಪಡದ ಬೇರೆಯರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿ' ಎಂದರು. ಆಗ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಆ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸರಳವಾದ ಪದಗಳೂ, ಅನ್ವಯವೂ ಉಳ್ಳ ಪ್ರಮಾಣತೇನೋದಾಹೃತವಾದ ಸ್ಮೃತಿಸಹಿತ ಶ್ರುತಿಯುಳ್ಳ, ಮುಂದಾಗತಕ್ಕ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯವೆಂಬ ನೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರಧಾರಕವಾದ, ಯೋಗ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉನ್ನತದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರವಚನ ಮಾಡಿದರು.

ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಬಂದಂಥ ಮತ್ಸರರಹಿತರಾದ ಜನರನ್ನೂ, ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣರಾದ, ಅತ್ಯಂತ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರಭೀಜ್ಜರಾದ ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಬಂದ ಮಾತ್ಸರ್ಯಯುಕ್ತ ಜನಗಳನ್ನೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾದ ಉಪನ್ಯಾಸದಿಂದ ಪರಾಜಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿದರು.

ಒಮ್ಮೆ ಸೌಮ್ಯ ಚಿತ್ತರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಅವರನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂತುಷ್ಟರಾದರು. ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಕಾರಣದಿಂದ ವೈಮನಸ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಗುಣಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಲೋಭವುಳ್ಳ ಸಜ್ಜನ ಸಮೂಹವು ಸಂತೋಷಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಪಂಡಿತರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹರು ಮಗನ ಶರೀರವೆಂಬ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಯವಾಗದ ತೇಜಸ್ಸೆಂಬ ಅಮೃತವನ್ನು ನಯನಗಳೆಂಬ ಬೊಗಸೆಗಳಿಂದ ಪಾನ ಮಾಡಿದರು; ಹಾಗೂ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರ ಮಾತೆಂಬ ದೊಡ್ಡಗಡಿಗೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ವಿದ್ಯೆಯೆಂಬ ಸುಧೆಯನ್ನು ಕಿವಿಗಳೆಂಬ ದೊನ್ನೆಯಿಂದ ಸವಿದರು.

ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಜಗದ್ಗುರುಗಳಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರಿಗೆ ಗುರುಗಳಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರಿಂದ ಕೂಡಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾದ ಕ್ರೀಡಾವಿವಾದವು ಆಗುತ್ತಿರಲಾಗಿ, ಗುರುಗಳು, 'ನೀನು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾರ್ಥಜ್ಞಾನಿಯಾದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡು' ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದರು. ಆಗ ಯತಿಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಆ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ನಿಗೂಢವಾದ ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸಿ, ವಿಧಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ, ಹೇಗೆ ರಾಜ ಹಂಸಶ್ರೇಷ್ಠವು ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ನೀರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಹಾಲನ್ನೇ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು, ಸಜ್ಜನರು ಗುಣಭಾಗದಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡತಕ್ಕವರಷ್ಟೆ,

ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಅಲಂಕಾರ ಭೂತವಾದ ವೈರಾಗ್ಯ, ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯ, ಶೋಭನ ವಾಕ್ಪಟುತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದ ಲಿಠುಚ ವಂಶೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಯಾವ ಜ್ಯೇಷ್ಠಯತಿಗಳಿದ್ದರೋ ಅವರೊಮ್ಮೆ ಅತ್ಯಂತ ಭಕ್ತಿಯುಕ್ತರಾಗಿ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತನಾಡಿದರು. 'ಎಲೈ! ಜ್ಞಾನಿಗಳೇ, ಈ ಭಾಷ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದದ್ದು ವೇದನಿರ್ಣಾಯಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ ಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂಬ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದರೆ ಆಗಿರಲಿ; ಹಾನಿಯೇನು? ನಮ್ಮಗಳಿಗೆ ಸೂತ್ರಗಳು, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿರಿ'.

ಹೀಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಮಂಗಳಪೂರ್ಣವಾದ ಮಾತಿನಿಂದ ಯಾವಾಗ ಸಮಸ್ತ ಜನರ ಅಭಿಲಾಷೆಯು, ಶೋಭನ ಪೂರ್ಣಮಾತಿಥಿಯುಳ್ಳ ಶರದೃತುವಿನಿಂದ ಸಮಸ್ತ ದಿಕ್ಕುಗಳೆಂಬಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ ಆಗ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂಬ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಮಾಡಿಸತಕ್ಕ ಆನಂದ ತೀರ್ಥರ ಮುಖವೆಂಬ ಚಂದ್ರನ ಬೆಳದಿಂಗಳು, ಆಕಾಶವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸತಕ್ಕ ಕೌಮುದಿಯೆಂಬಂತೆ ವಿರಾಜಮಾನವಾಯಿತು.

ಒಮ್ಮೆ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಮಾಡುತ್ತಾ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರಿಂದ ಕೂಡಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ವಿಷ್ಣುಮಂಗಲಾಖ್ಯ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿರತಕ್ಕ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಂಗಲವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು.

ಅಲ್ಲಿ ಪರೀಕ್ಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಭಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ಬಾಳೆಹಣ್ಣುಗಳ ರಾಶಿಯು ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರಿಂದ ಯತ್ನವಿಲ್ಲದೇ ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡಲ್ಪಡಲು, ನಿವಾರಣಮಾಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ ಆಶ್ಚರ್ಯವುಳ್ಳ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರು ಜ್ಞಾನಿಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ಕುರಿತು, 'ಎಲೈ!ಶೋಭನಮನಸ್ಕರಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರೇ, ಭಿಕ್ಷೆಯ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವಾದ ಇನ್ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ನಿಮ್ಮಿಂದ ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಕದಲೀಹಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದರೂ ನಿಮ್ಮ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಜಠರದಲ್ಲಿ ಗುರುತ್ವವು (ಉಬ್ಬರಾದಿಗಳು)ಹೇಗಾಗಲಿಲ್ಲ; ನೀವು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು' ಎಂದರು. ಆಗ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲೇ ಚಿತ್ತವುಳ್ಳ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು, 'ನನ್ನ ಜಠರದಲ್ಲಿತಕ್ಕ ಜ್ವಲಿಸತಕ್ಕ ಅಂಗುಷ್ಠ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ಜಠರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಹಿತವನ್ನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೇ ಸುಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಿರಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು.

ಮನೋಹರ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು, ಸರ್ವಾಭಿಮಿತ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಪೂರ್ಣವಾದ, ಅನೇಕ ನದೀ ಸಮೂಹಗಳುಳ್ಳ, ನ್ಯಾಯಬದ್ಧವಾದ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ದೇಶಗಳನ್ನು ದಾಟಿ, ಸರ್ವತ್ರ ನಿಬಿಡವಾದ ಅನೇಕವಾಕ್ಯ ಸಮೂಹಗಳುಳ್ಳ, ನ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಅನೇಕ ಪ್ರಮೇಯಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು. ತನ್ನ ವೇಗದಿಂದ ವೃಕ್ಷ ಸಮೂಹಗಳನ್ನು ಕೆಡವಿದವಳೂ, ಮನಃಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವಳೂ, ಕೇರಳದೇಶಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯಳೂ, ಪಕ್ಷಿಗಳುಹಾಗೂಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಗಳಿಂದಪೂಜಿತಳೂ ಆದಪಯಸ್ವಿನೀನದಿಯನ್ನು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು, ತನ್ನ ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದ ಕೆಡವಲ್ಪಟ್ಟ ರಾಜರ ಸಮೂಹವುಳ್ಳವಳೂ, ಮನಃಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವಳೂ, ಕೇರಲಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರಭೂತಳೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದ ಪೂಜಿತಳೂ ಮುಂದೆ ಅಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸತಕ್ಕವಳೂ ಆದ ದುರ್ಗೆಯನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದರು.

ಅನಂತರ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿ, (ಅನಂತಶಯನಕ್ಕೆ)ಪ್ರಾಪ್ತರಾಗಿ, ಕನ್ನೆದಿಲೆಯಂತೆ

ಮನೋಹರಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಪದ್ಮನಾಭ ನಾದ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ಶೇಷಶಾಯಿಯನ್ನು ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ ಅನಂತಶಯನಾಖ್ಯ ಆ ಸಮೀಚೀನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು; ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದರು. ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮರಾದ ಈ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ನಾಶರಹಿತನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಜೀವನ ಸಮೂಹದಿಂದ ಭಿನ್ನನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಗುಣಗಳಿಗೆ ಸಮುದ್ರ ಪ್ರಾಯನನ್ನಾಗಿಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಸಭಾದಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವರ್ಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರು.

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ ದ್ವೇಷದಲ್ಲಿ ತತ್ಪರನಾದ ಅಪ್ರಾಂಶುನೂತ್ನವೆಂಬ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಸಂಕರನು ಅಲ್ಲಿ ಅಸೂಯೆಯಿಂದ 'ಭಾಷ್ಯ ಮಾಡದಿರತಕ್ಕವರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡೋಣವೆಂಬುದು ಮಹತ್ತರವಾದ ಮರ್ಯಾದೋಲ್ಲಂಘನೆ' ಎಂದನು. 'ಉತ್ತರ ತೋರಿದರೆ ಹೇಳು, ಇಚ್ಛಿಸಿದರೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇವೆ; ಇದಕ್ಕೆ ರಾಜಶಾಸನದಿಂದ ನಿವಾರಣೆಯೇನಿಲ್ಲ.' ಹೀಗೆಂಬ ಜಗದ್ಗುರುಗಳಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಗುರುಗಳಾದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಮಾತನ್ನು ಸಕಲಜನರು ಅನುಮೋದಿಸಿದರು.

ಪಂಡಿತರುಗಳಿಂದ, 'ಈ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಮಹಾಪುರುಷರಿಗೆ ಇರಬೇಕಾದ ಸಮಸ್ತ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವರೆಂದು ಪ್ರಭುಗಳಾದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಾಗಿ, ಪರಕೀಯರೂ ಪರನಾದ ಸಂಕರನ ಕಟಿಪಾಶ್ಚಾದ್ಭಾಗಗಳ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ನೋಡಿ, ಅದರ ಪ್ರಶಂಸನೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿದರು, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರಾದರೋ ಲಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಸಂಕರನ ಕಟಿಪ್ರೋತದೋಷಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನ ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಆ ಸಂಕರನು ಸಮರ್ಥನಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರ ದಂಡವನ್ನು ತುಂಡುಮಾಡೋಣವೆಂಬ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು; ಅದು ದುಷ್ಟರ ಸ್ವಭಾವವಷ್ಟೇ.

ಆನಂದತೀರ್ಥರು ಅನಂತಶಯನಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತೀರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಶೋಭನ ಜಲಾಶಯವಾದ ಕನ್ಯಕಾತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ, ಸಮುದ್ರಸೇತುವಿನಲ್ಲಿ ಅವಗಾಹನ ಮಾಡಿ ಶ್ರೀರಾಮನೆಂಬ ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ ಬರತಕ್ಕ ಯತಿವೇಷಧಾರಿಯಾದ ಸಂಕರನನ್ನು ಕುರಿತು, ಮಂದಹಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾ

ದಂಡವನ್ನು ತೋರಿಸಿ, 'ಎಲೈ! ಅತ್ಯಂತ ಕೋಷಿಷ್ಯನೇ, ಮೂರ್ಖನೇ, ನಿನ್ನಿಂದ ಈ ದಂಡವು ತುಂಡರಿಸಲ್ಪಡದಿದ್ದರೆ ನೀನು ನಪುಂಸಕನು' ಎಂದರು. ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಬಗ್ಗಲ್ಪಟ್ಟ, ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸತಕ್ಕ ಆ ಸಂಕರನು, 'ಮುಖ ಚಂದ್ರದಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೇ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸತಕ್ಕ, ಪಂಡಿತರಾದ ಆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ಯಾವನು ತಾನೇ ದ್ವೇಷಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎನ್ನತಕ್ಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಗಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟನು.

ಸಭಾಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಸಂಪನ್ನರಾದ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಜನಗಳಿಂದ ಸಂಧಿಸಲ್ಪಡಲಾಗಿ, ಯಾವ ಯಾವ ವಿದ್ಯೆಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತವಾದವೋ ಆಯುಯಾ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ, ವಿದ್ಯೆಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಅವರುಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದರು. ಈ ರಾಮಸೇತುವಿನಲ್ಲಿ ಗುರುಗಳಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರಿಂದ ಸಹಿತರಾದ, ದುರ್ಬಲರಾದ ದುಷ್ಟರುಗಳ ಚಪಲಗಳಿಂದ ನಿಶ್ಚಂಚಲರಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು, ಗುಹೆಯೊಳಗಿರತಕ್ಕ ಸಿಂಹವು ನಾಯಿಗಳ ಚಪಲಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ನಿಶ್ಚಂಚಲವಾಗಿರುತ್ತದೋ ಹಾಗೆ, ನಾಲ್ಕುತಿಂಗಳು ವಾಸಮಾಡಿದರು.

ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಸಮುದ್ರಪ್ರಾಯನೂ, ಶ್ರೀರಂಗದಲ್ಲಿ ವಾಸವುಳ್ಳವನೂ, ಸಜ್ಜನರುಗಳಿಗೆ ಮಂಗಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದವನೂ, ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನೂ, ಕಾವೇರಿಯ ಶೀತಲವಾದ ಗಾಳಿಯಿಂದ ಸೇವಿತನೂ ಆದ ಶೇಷಶಾಯಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿ, ನಾನಾ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಷಡ್ಗುಣ ಪೂರ್ಣನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನೇ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, ಸಂಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾ ತಮ್ಮ ಅಮಾನುಷಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು.

ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಆಶ್ಚರ್ಯಗೊಂಡ ನೇತ್ರಗಳುಳ್ಳ ಜನಗಳಿಂದ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಚೀನ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ದೇಹವುಳ್ಳ ಆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಪಯಸ್ವಿನೀತೀರದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು.

ಧರ್ಮದಿಂದ ಆರು ಅಂಗಗಳುಳ್ಳ ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯದಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶ್ರೇಷ್ಠರು ಮೂರ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಹಿಂದೆಂದೂ ಕಾಣದ ಪುರುಷರಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ತಿಳಿಯಲಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತರಾದರು. ಸಮೀಚೀನ ಮಂದಹಾಸವೆಂಬ ಚಂದ್ರನುಳ್ಳ, ಕಮಲದಂತೆ ನೇತ್ರವುಳ್ಳ, ಭಂಗಾರದಂತೆ

ಮೈಬಣ್ಣವುಳ್ಳ, ಅತಿಮಂಗಲವಾದ ಮಾತುಳ್ಳ, ತ್ಯಕ್ತವಾದ ಅಲಂಕಾರವುಳ್ಳವರಾದಾಗ್ಯೂ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಭೂತರಾದ ಆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಜನಸಮೂಹವು ನೆರೆಯಿತು.

ವಿದ್ಯೆಯೆಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠಕಾಂತಿಯಿಂದ ಧೀರರೆಂಬ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ತಿರಸ್ಕಾರವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಆಚರಿಸತಕ್ಕ, ದುಷ್ಟವಾದಿಗಳೆಂಬ ಆನೆಗಳ ಕುತ್ತಿಯುಕ್ತಿಗಳೆಂಬ ಕುಂಭಸ್ಥಲವನ್ನು ಸೀಳತಕ್ಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಶ್ರೇಷ್ಠದಂತೆ ಆಚರಿಸತಕ್ಕ, ಚಂಚಲವಾದ ನೋಟವುಳ್ಳ ಜನರ ಕಣ್ಣುಗಳೆಂಬ ಕುವಲಯಪುಷ್ಪವನ್ನು ವಿಕಾಸಗೊಳಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಂತೆ ಆಚರಿಸತಕ್ಕ, ವಿದ್ವತ್ಸಭೆಗೆ ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳ ಶೋಭನರಾದ ಆನಂದ ತೀರ್ಥರು ವಿರಾಜಮಾನರಾದರು.

ದುರ್ಗಾಲೋಲಪದಾಬ್ಜಸನ್ಮಧುರಸಾಸ್ವಾದೇಽಲಿರಾಜಾಯಿತಃ

ದುರ್ಗಂ ದೃದ್ಧಮಭಿಪ್ರಕಾಶಕರಣೇ ಶ್ರೀಕಾಶ್ಯಪಾತ್ಮಾಯಿತಃ |

ದುರ್ಗಂ ಯಸ್ಯ ಸುಶಾಸ್ತ್ರಮಂಡಲಮಿದಂ

ಪ್ರಾಚ್ಛೈರ್ಮಹಾಪೂರುಷಃ

ಗುರ್ಗಾಣಿ ತ್ವರಯಾ ಕಟೀತ ಸುರರಾಟ್ ಪ್ರಾರ್ ಪರ್ವತಾನೀವ ಸಃ

|| 1 ||

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಃ ಕಮಲಾಪ್ರಿಯಃ ಸುರರಿಪೋಃಶತ್ರುರ್ಮಹಾನ್ ಪೂರುಷಃ

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾಪ್ರಿಯವಂದಿತಃ ಪ್ರಿಯತಮೋ ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವೇಶ್ವರಃ |

ಸಂಕೃಷ್ಯ ಪ್ರತಿಬಂಧಕಾಮುಹುರಯಂ ಸ್ವಪ್ರೀತಿಕಾರ್ಯಸ್ಯ ವೈ

ಉತ್ಕೃಷ್ಯಃ ಪರಮೋ ರವಿಹರಿರಜಃ ಸೋ ಭಾಸತಾಂ ಮದ್ಧೃದಿ

|| 2 ||

ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ
ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣ

ಶ್ರೀಮತ್ಕವಿಕುಲತಿಲಕ
ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರಿಂದ

ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ
ವಿರಚಿತವಾದ

श्रीसुमध्वविजयवेಂಬ आनंदांकीतवाड म्हाकाव्यदल्लि पंचम सर्गद,
'सुमध्वविजयभावना' एंब लखु सारांशवु मुगिदुदु ॥५॥

ಅಥ ಪಂಚಮಃ ಸರ್ಗಃ

ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಾಂಬುಧಿತರಂಗಿಣೀ

ವೇದಾಂತಶಾಸ್ತ್ರಾಂಬುಧಿಮೀನರೂಪಕಂ ವ್ಯಾಸಸ್ಯ ಪಾದಾಂಬುಧಿಮೇಘರೂಪಕಮ್ |

ಶರ್ವಾದಿಸದ್ಗೂಮಿಷು ವೃಷ್ಟಿರೂಪಕಂ ನಮಾಮಿ ವಾದೀಭನ್ಯಸಿಂಹರೂಪಕಮ್

|| 1 ||

ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿಷು ಪ್ರಚಲಿತೇಷು ಸುಮತ್ಸ್ಯರೂಪಂ ಕ್ಷೀರಾಭಿಮಾನಿಪತಯೇಽಶ್ವಮುಖಂ
ಶುಕೇಡ್ಯಮ್ |

ದತ್ತಾಭಿಧೇಯಮಮಲಂ ಚ ಸುಕಾರ್ದಮಂ ತಂ ಜ್ಞಾನಪ್ರದಂ ಹರಿಮಹಂ ಶರಣಂ
ಗತೋಽಸ್ಮಿ || 2 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಯತಿಶ್ರೇಷ್ಠರೂ, ಜ್ಞಾನಿಶ್ರೇಷ್ಠರೂ ಆದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ವೇದಾಂತಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರು ಅಭಿಷಿಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು ಎನ್ನುತ್ತಾ ಪಂಚಮಸರ್ಗವನ್ನು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ವೇದಾಂತ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವೇದಾಂತವಿದ್ಯಾನಿಜರಾಜ್ಯಪಾಲನೇ ಸಂಕಲ್ಪ್ಯಮಾನೋ ಗುರುಣಾ ಗರೀಯಸಿ |

ಅದಭ್ರಚೇತಾ ಅಭಿಷಿಚ್ಯತೇ ಪುರಾ ಸ ವಾರಿಭಿವಾರಿಜಪೂರಿತೈರಥ || 1 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ವೇದಾಂತವಿದ್ಯಾನಿಜರಾಜ್ಯಪಾಲನೇ, ಸಂಕಲ್ಪ್ಯಮಾನಃ, ಗುರುಣಾ, ಗರೀಯಸಿ, ಅದಭ್ರಚೇತಾಃ ಅಭಿಷಿಚ್ಯತೇ, ಪುರಾ, ಸಃ, ವಾರಿಭಿಃ, ವಾರಿಜಪೂರಿತೈಃ, ಅಥ ||

ಅರ್ಥಃ - ಅಥ = ಕೆಲವು ಕಾಲಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ಸಃ = ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಅದಭ್ರಚೇತಾಃ - ಅದಭ್ರ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಚೇತಾಃ = ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು, ಗುರುಣಾ = ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾ- ಚಾರ್ಯರಿಂದ, ವಾರಿಜಪೂರಿತೈಃ - ವಾರಿಜ = ಶಂಖದಲ್ಲಿ, ಪೂರಿತೈಃ = ತುಂಬಲ್ಪಟ್ಟ, ವಾರಿಭಿಃ = ತೀರ್ಥೋದಕದಿಂದ, ಗರೀಯಸಿ = ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ವೇದಾಂತವಿದ್ಯಾನಿಜರಾಜ್ಯಪಾಲನೇ - ವೇದ = ವೇದಗಳ, ಅಂತ = ನಿರ್ಣಯವುಳ್ಳ, ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರವೆಂಬ, ನಿಜರಾಜ್ಯಪಾಲನೇ- ನಿಜ = ಸ್ವಕೀಯವಾದಂಥ, ರಾಜ್ಯ =

ರಾಜ್ಯದ, ಪಾಲನೇ = ಪಾಲನ ಮಾಡತಕ್ಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, (ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಶಿಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯದ ವರ್ತನವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಸಂಕಲ್ಪಮಾನಃ ಸನ್ = ಸಂಕಲ್ಪಿತರಾದಂಥವರಾಗಿ (ವೇದಾಂತವಿದ್ಯಾವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು ಸಮರ್ಥರು, ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತರಾಗಲಿ ಎಂದು ಯೋಚಿತರಾಗಿ), ಪುರಾ = ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಅಭಿಷಿಚ್ಯತೇ - ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ-ಅನಂತರ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಭಾಗವತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದ ನಂತರ ಅದಭ್ರ ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾದ (ದಭ್ರ ಎಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ, ಅದಭ್ರ ಎಂದರೆ ತದ್ವಿರುದ್ಧ =ಬಹು ಎಂದು ಅರ್ಥ) ಚೇತಸೈಂಬ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವಾದ್ದರಿಂದ ಅದಭ್ರಚೇತರೆನಿಸುವ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಗುರುಗಳಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರಿಂದ ನೀರಿನಿಂದ ಅಭಿಷೇಕಮಾಡಿಲ್ಪಟ್ಟರು. ಆ ನೀರಾದರೋ ಶಂಖದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಶಂಖದಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿಸಿ ಅಭಿಷೇಕಮಾಡಿದರೆಂದು ಅರ್ಥ.

ಇದು ಕಶ್ಚನ ರಾಜನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಪಾಲನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡುವವನಾಗಿ ತನ್ನ ಮಗನನ್ನು ಯೌವರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷೇಕಮಾಡುವಂತಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವಾದರೋ ವೇದಾಂತ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು, ವೇದಗಳ ಅಂತ ಎಂದರೆ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರರೂಪವಾದುದು, ಇದರ ಮಹತ್ತರವಾದ ರಕ್ಷಣಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಶಿಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪ್ರವರ್ತನೆ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕೂಲರಾದ ವಾದಿಗಳ ನಿರಾಕರಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಸಮರ್ಥರು, ಅದರಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಲಿ ಎಂದು ಮನಸಾ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡುವವರಾಗಿ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರು ತಮ್ಮ ಯೋಗಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ವೃತ್ತ- 'ಸ್ಯಾದಿಂದ್ರವಂಶಾ ಗದಿತಾ ತತೋ ಜರೌ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರ ಇಂದ್ರವಂಶಾ ವೃತ್ತ, ಹಾಗೂ 'ವದಂತಿ ವಂಶಸ್ಥವಿಲಂ ಜತೌ ಜರೌ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರ ವಂಶಸ್ಥವಿಲವೃತ್ತ ಇವುಗಳ ಸಂಯೋಗವಿರೋಧದಿಂದ ಉಪಜಾತಿವೃತ್ತವು.

ಪ್ರಕೃತ-ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಪೂರ್ವಾರ್ಧೇಂದ್ರಾವಂಶೋಪಜಾತಿಯು

॥ 1 ॥

ಅವತಾರಿಕಾ :- ವೇದಾಂತ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಗುರುಗಳು ಮಾಡಿದ ನಾಮಕರಣವು ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗಿತ್ತೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಆನಂದ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಆನಂದರೂಪಸ್ಯ ಪರಸ್ಯ ಪಾತ್ರಧೀಃ ಆನಂದಸಂದಾಯಿಸುಶಾಸ್ತ್ರಕೃತ್ ಸ ಯತ್ |

ಆನಂದತೀರ್ಥೇತಿಪದಂ ಗುರೂದಿತಂ ಬಭೂವ ತಸ್ಯಾತ್ಯನುರೂಪರೂಪಕಮ್ || 2 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಆನಂದರೂಪಸ್ಯ, ಪರಸ್ಯ, ಪಾತ್ರಧೀಃ, ಆನಂದಸಂದಾಯಿಸುಶಾಸ್ತ್ರಕೃತ್, ಸಃ, ಯತ್, ಆನಂದತೀರ್ಥ, ಇತಿ, ಪದಂ ಗುರೂದಿತಂ, ಬಭೂವ, ತಸ್ಯ, ಅತ್ಯನುರೂಪರೂಪಕಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ - ಯತ್ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಸಃ = ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು, ಆನಂದರೂಪಸ್ಯ = ಸುಖಸ್ವರೂಪಿಯಾದಂಥ, ಪರಸ್ಯ = ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಪಾತ್ರಧೀಃ - ಪಾತ್ರ = ವಾಸ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಧೀಃ = ಅಂತಕರಣವುಳ್ಳವರೋ, ಯತ್ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಸಃ = ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು, ಆನಂದಸಂದಾಯಿಸುಶಾಸ್ತ್ರಕೃತ್ - ಆನಂದ = ಸುಖವನ್ನು ಸಂದಾಯಿಸಿ = ಆಧಿಕ್ಯದಿಂದ ಕೊಡತಕ್ಕ, ಸುಶಾಸ್ತ್ರ - ಸು = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಶಾಸ್ತ್ರ = ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು, ಕೃತ್ = ಮಾಡಿದಂತಹವರೋ, ತತ್ = ಕಾರಣದಿಂದಲೂ, ಗುರೂದಿತಂ - ಗುರು = ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರಿಂದ, ಉದಿತಂ = ಉಕ್ತವಾದ, ಆನಂದತೀರ್ಥೇತಿ = ಆನಂದತೀರ್ಥ ಎಂಬೋ, ಪದಂ = ಹೆಸರು, ತಸ್ಯ = ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ, ಅತ್ಯನುರೂಪರೂಪಕಮ್ - ಅತಿ = ಅತಿಶಯವಾಗಿ, ಅನುರೂಪ = ಯೋಗ್ಯಾರ್ಥದ, ರೂಪಕಮ್ = ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದಂಥಾದ್ದು, (ಅನ್ವರ್ಥಕವಾದಂಥಾದ್ದು) ಬಭೂವ = ಆಯಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಗುರುಗಳಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರಿಂದ, ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಹೆಸರು ಆ ಶ್ರೀಪೂರ್ಣ ಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಅನುರೂಪ ಎಂದರೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಯಿತು = ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಯಿತೆಂದು ಅರ್ಥ. ಆ ಹೆಸರು ಯಾವುದೆಂದರೆ, 'ಆನಂದತೀರ್ಥ' ಎಂಬುದು. ಏಕೆ ಅನ್ವರ್ಥಕ ಆಯಿತೆಂದರೆ,

1. ಆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು ಆನಂದ ಎಂದರೆ ಆನಂದರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪಾತ್ರ (ತೀರ್ಥ) ಎಂದರೆ ಕ್ಷೇತ್ರಭೂತವಾದ ಎಂದರೆ ವಾಸಯೋಗ್ಯವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು (ಭಾ.ಪ್ರ.) ಹಾಗೂ,

2. ಆನಂದ ಎಂದರೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ತೀರ್ಥ = ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರ ಮಾಡತಕ್ಕವರಾಗಿದ್ದರು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕವು ತೃತೀಯಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥಾವೃತ್ತ. ಉಳಿದೆಡೆ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ

|| 2 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಗುರುಗಳಿಂದ, ಇವರು ವೇದಾಂತರಾಜ್ಯಪಾಲನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷರೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿತರಾದರಷ್ಟೆ. ಅವರ ದಾಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಒಂದಾನೊಂದು ಘಟನೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ಕದಾಚಿತ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಕದಾಚಿದತ್ರೋಪಯಯೌ ಯತಿಸ್ಸಖಾ ಗೋವಿಂದಬುದ್ಧೇರ್ಬಹುಶಿಷ್ಯಸಂವೃತಃ |

ಅಮುಷ್ಯ ಶಿಷ್ಯಾ ಅನುಮಾನಶಿಕ್ಷಿತಾಃ ತದಾ ಜಿಗೀಷನ್ ಗುರುಬುದ್ಧಿಮುದ್ಧತಾಃ || 3 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಕದಾಚಿತ್, ಅತ್ರ, ಉಪಯಯೌ, ಯತಿಃ, ಸಖಾ, ಗೋವಿಂದಬುದ್ಧೇಃ, ಬಹುಶಿಷ್ಯ ಸಂವೃತಃ, ಅಮುಷ್ಯ, ಶಿಷ್ಯಾಃ, ಅನುಮಾನಶಿಕ್ಷಿತಾಃ, ತದಾ, ಅಜಿಗೀಷನ್, ಗುರುಬುದ್ಧಿಮ್, ಉದ್ಧತಾಃ ||

ಅರ್ಥಃ - ಕದಾಚಿತ್ = ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಬಹುಶಿಷ್ಯಸಂವೃತಃ - ಬಹು = ಬಹಳವಾದ, ಶಿಷ್ಯ = ಶಿಷ್ಯರುಗಳಿಂದ, ಸಂವೃತಃ = ಕೂಡಿರತಕ್ಕ, ಗೋವಿಂದಬುದ್ಧೇಃ- ಗೋವಿಂದ = ಗೋವಿಂದನಲ್ಲಿ, ಬುದ್ಧೇಃ = ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳ, ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾರ್ಚಾರ, ಸಖಾ = ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿ ರತಕ್ಕಂಥ, ಯತಿಃ = ಸನ್ಯಾಸಿಯು, ಅತ್ರ = ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿ, ಉಪ = ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾರ್ಚಾರ ಸಮೀಪವನ್ನು, ಆಯಯೌ = ಹೊಂದಿದನು. ತದಾ = ಆ ಯತಿಯು ಬಂದಿರತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅಮುಷ್ಯ = ಆ ಯತಿಯು, ಶಿಷ್ಯಾಃ = ಶಿಷ್ಯರುಗಳು, ಅನುಮಾನಶಿಕ್ಷಿತಾಃ - ಅನುಮಾನ = ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ, ಶಿಕ್ಷಿತಾಃ = ಪ್ರವೀಣರು, ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರ ಪಂಡಿತರೋ, ಅತ ಏವ = ಆದ್ದರಿಂದಲೇವೇ, ಉದ್ಧತಾಃ ಸಂತಃ = ಅಹಂಕಾರವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಗುರುಬುದ್ಧಿಮ್ - ಗುರು = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಬುದ್ಧಿಮ್ = ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರಾದ ಪೂರ್ಣಪುಜ್ಜಾಚಾರ್ಯರನ್ನು, ಅಜಿಗೀಷನ್ = ಜಯಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಒಮ್ಮೆ ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಯತಿಗಳು ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದ್ದರು. ಅವರು ಗೋವಿಂದ ಎಂಬ ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರಿಗೆ ಮಿತ್ರರಾಗಿದ್ದರು. ಅನೇಕ ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರು. ಹಾಗೆ ಬಂದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಯತಿಗಳ ಶಿಷ್ಯರುಗಳು ಗುರು ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಪೂರ್ಣಪುಜ್ಜಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಗೆಲ್ಲಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರು. ಆ ಶಿಷ್ಯರುಗಳು ಅನುಮಾನ ಎಂದರೆ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣರಾಗಿದ್ದರು, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಹಂಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕವು ದ್ವಿತೀಯಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂತಾ, ಉಳಿದೆಡೆ ವಂಶಸ್ಥೋಪಜಾತಿ

|| 3 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಆ ಶಿಷ್ಯರುಗಳು, 'ಅಭೇದ ಸಾಧನೆಯೇ ಕಷ್ಟ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಭೇದಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಮಹತ್ತರವಾದುದು' ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಭೇದಸಾಧನೆಯು ಸುಲಭವೆನ್ನುವವರಾಗಿ ಅನುಮಾನ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದರೆಂದು, ಅದನ್ನು ಆನಂದತೀರ್ಥರು ಖಂಡಿಸಿದರೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಭಿಧಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಭಿದಾ ಸುಸಾಧ್ಯೇತ್ಯನುಮಾನಮತ್ರ ತೈಃ ಪ್ರಾಯುಜ್ಯತಾಶು ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಭೀಷಣಮ್ |

ಅಖಂಡಯದ್ವ್ಯಕ್ತಮಖಂಡಧೀರಿದಂ ಸ ಪಕ್ಷದಕ್ಷಃ ಘನಿನಂ ವಿರಾಡಿವ || 4 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಭಿದಾ, ಸುಸಾಧ್ಯಾ, ಇತಿ, ಅನುಮಾನಮ್, ಅತ್ರ, ತೈಃ, ಪ್ರಾಯುಜ್ಯತ, ಆಶು, ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಭೀಷಣಮ್, ಅಖಂಡಯತ್, ವ್ಯಕ್ತಮ್, ಅಖಂಡಧೀಃ, ಇದಂ, ಸಃ, ಪಕ್ಷದಕ್ಷಃ, ಘನಿನಂ, ವಿರಾಟ್, ಇವ ||

ಅರ್ಥಃ- ತೈಃ = ಆ ಶಿಷ್ಯರುಗಳಿಂದ, ಭಿದಾ = ಭೇದವು, ಸುಸಾಧ್ಯಾ - ಸು = ಸುಖದಿಂದ, ಸಾಧ್ಯಾ = ಸಾಧನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾದದ್ದು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮಾತನಾಡಿ, ಅತ್ರ = ಭೇದಸಾಧನ ಮಾಡತಕ್ಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಭೀಷಣಂ - ಪ್ರತಿಪಕ್ಷ = ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಗೆ, ಭೀಷಣಂ = ಭಯಂಕರವಾದ, ಅನುಮಾನಮ್ = ಪಂಚಾವಯವಾದಿವಾಕ್ಯವನ್ನು, ಆಶು = ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಪ್ರಾಯುಜ್ಯತ = ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಪಕ್ಷದಕ್ಷಃ - ಪಕ್ಷ = ಸ್ವಸಿದ್ಧಾಂತಸ್ಥಾಪನಮಾಡತಕ್ಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಸಿದ್ಧಾಂತದೊಷಣನಿರಾಕರಣಮಾಡತಕ್ಕಂಥ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ದಕ್ಷಃ = ಸಮರ್ಥರಾದ, ಅಖಂಡಧೀಃ - ಅಖಂಡ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಧೀಃ = ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ, ಸಃ = ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು, ಇದಂ = ಈ ಅನುಮಾನವನ್ನು, ವ್ಯಕ್ತಮ್ = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ವಿರಾಟ್ = ಗರುಡಪಕ್ಷಿಯು, ಘನಿನಮ್ ಇವ = ಸರ್ಪವನ್ನೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ಅಖಂಡಯತ್ = ಖಂಡನ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ-ಆ ಶಿಷ್ಯರುಗಳಿಂದ ಭೇದವು ಸುಖವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಭೇದಸಾಧನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಅದಾದರೂ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಗೆ ಭಯಂಕರವಾಗಿತ್ತು .

(ಅನುಮಾನವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಂಚಾವಯವಾದಿವಾಕ್ಯವೆಂದು ಛಲಾರಿ ಆಚಾರ್ಯರು

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೆ, 1. ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ, 2. ಹೇತು, 3. ಉದಾಹರಣ, 4. ಉಪನಯನ, 5. ನಿಗಮನಗಳೇ ಪಂಚಾವಯವಗಳು. ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಚಂದ್ರಿಕೆಯ ಅನುಮಾನ ಪರಿಚ್ಛೇದದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು, ಗ್ರಂಥಬಾಹುಲ್ಯಬಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ.)

ಆ ಅನುಮಾನ ಯಾವುದೆಂದರೆ, (ವಿಮತೌ (ವಿವಾದವಿಷಯೀಭೂತೌ) ಜೀವಪರಮಾತ್ಮನೌ ಭಿನ್ನೌ ನಿಯಮ್ಯನಿಯಾಮಕವತ್ವಾತ್ ರಾಜಪುರುಷವತ್ ಇತಿ | ವಿಮತೌ = ಪಕ್ಷಃ | (ಸಂದಿಗ್ಧಸಾಧ್ಯವಾನ್) | ಭಿನ್ನತ್ವಂ = ಸಾಧ್ಯಮ್ | ನಿಯಮ್ಯನಿಯಾಮಕವತ್ವಾತ್ - ಹೇತುಃ | ರಾಜಪುರುಷವತ್ = ದೃಷ್ಟಾಂತಃ) ವಿವಾದವಿಷಯೀಭೂತರಾದ ಜೀವ ಹಾಗೂ ಪರಮಾತ್ಮರು ಭಿನ್ನರು, ನಿಯಮ್ಯ, ನಿಯಾಮಕತ್ವದಿಂದ (ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿಯಾಮಕ, ಜೀವನು ನಿಯಮ್ಯ ಆದ್ದರಿಂದ), ರಾಜಭಟ, ರಾಜನಂತೆ (ರಾಜಭಟನು ನಿಯಮ್ಯ, ರಾಜನು ನಿಯಾಮಕ, ಇವರು ಭಿನ್ನರಾಗಿದ್ದಾರೆ, ಜೀವಪರಮಾತ್ಮರಿಗೂ ನಿಯಮ್ಯ-ನಿಯಾಮಕತ್ವರೂಪ ಸಂಬಂಧವಿರೋಣದರಿಂದ ಅವರೂ ಭಿನ್ನರು) ಎಂದು.

ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಈ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಖಂಡಿಸಿದರು, ಹೇಗೆಂದರೆ, ವಿ ಎಂಬ ಪಕ್ಷಗಳಿಗೆ ರಾಜನಾದ ವಿರಾಣಾಮಕನಾದ ಗರುಡನು ಸರ್ಪವನ್ನೆಂಬಂತೆ. ಗರುಡನು ಪಕ್ಷ ಎಂದರೆ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಸಮರ್ಥನು, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರಾದರೂ ಪಕ್ಷ ಎಂದರೆ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ, ಅದರ ಸಮರ್ಥನೆ ಹಾಗೂ ದೂಷಣ-ಪರಿಹಾರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮರ್ಥರು.

ಖಂಡನ ಪ್ರಕಾರವು ಹೀಗಿದೆ. 'ಜೀವಪರಮಾತ್ಮರು ಭಿನ್ನರು' ಎಂದು ಹೇಳಿದರಷ್ಟೆ. ಭಿನ್ನತ್ವರೂಪ (ಭೇದಲಕ್ಷಣ)ವಿಶೇಷಣವು (ವಿಶೇಷ್ಯವಾದ)ಪಕ್ಷವಾದ ಜೀವ-ಪರಮಾತ್ಮರಿಂದ, 1. ಭಿನ್ನವೇ, 2. ಅಭಿನ್ನವೇ, 3. ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವೇ.

ಮೊದಲನೆಯದಲ್ಲ, ಭಿನ್ನವಾದ ವಿಶೇಷಣ, ಪಕ್ಷಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಾದವೇ ಅಲ್ಲವೇ? ಅಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ಅಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಶೇಷಣ, ಪಕ್ಷಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ-ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ, (ಅತಿಪ್ರಸಂಗದಿಂದಾಗಿ). ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಾದವುಗಳಿಗೇ. ವಿಶೇಷಣ-ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಅವುಗಳಿಗೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಸಂಬಂಧವು ಭಿನ್ನವಾದವುಗಳಿಗೇ ಹೊರತಾಗಿ ಅಭಿನ್ನವಾದವುಗಳಿಗಲ್ಲ. ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಎರಡರಲೇಬೇಕು.

ಆದ್ದರಿಂದ ಭೇದ-ಭೇದಿ (ವಿಶೇಷ್ಯ-ಭೇದವುಳ್ಳ ರಾಜ, ಭಟ ಇವರುಗಳು) ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ-ವಿಶೇಷ್ಯರೂಪ ಸಂಬಂಧ ಹೇಳೋಣದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಈ ಭೇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಭೇದ-ಭೇದಿಗಳು ಭೇದಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತೆ ಈ ಭೇದ-ಭೇದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಾಂತರ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಭೇದಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗೋಣದರಿಂದ

ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷಬರುತ್ತೆ , ಆದ್ದರಿಂದ.

ಎರಡನೆಯದಲ್ಲ, ವಿಶೇಷಣಪಕ್ಷಗಳು ಅಭಿನ್ನವಾದರೆ ವಿಶೇಷಣಮಾತ್ರವಾಗಲೀ, ವಿಶೇಷ್ಯಮಾತ್ರ-ವಾಗಲೀ ಉಳಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಶೇಷಣ-ವಿಶೇಷ್ಯಗಳೆರಡೂ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಅನುಮಾನದ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವನ್ನೇ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ.

ಮೂರನೆಯದಲ್ಲ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಎರಡು ದೋಷಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಭಿನ್ನವೂ ಆಗಿದೆ, ಅಭಿನ್ನವೂ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳೋಣದರಿಂದ 'ಸ್ವವಚನವಿರೋಧರೂಪ ವ್ಯಾಹತಿ' ಎಂಬ ದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ ಆದ್ದರಿಂದ.

ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಭೇದಸಾಧಕ ಅನುಮಾನವೇ ದುಷ್ಟವೇ ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲ, ಭೇದಲಕ್ಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯವು ವಿಶೇಷಣವಾದ ಪಕ್ಷದಿಂದ ಅಭಿನ್ನವೇ. ವಿಶೇಷಣ, ವಿಶೇಷ್ಯ, ಉಭಯಾಭಾವ ಪ್ರಸಂಗವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ವಿಶೇಷ' ಎಂಬ ಅಭೇದವಿದ್ದೆಡೆ ಭೇದವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪಿರೋಣದರಿಂದ.

‘ಭೇದಹೀನೇ ತ್ವಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಾಂತರನಿಯಾಮಕಃ |

ವಿಶೇಷೋ ನಾಮ ಕಥಿತಃ ಸೋಽಸ್ಮಿ ವಸ್ತುಷ್ವಶೇಷತಃ ||’ ಎಂದು

ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಇದು ಹೇಗೆಂದರೆ, 'ದೇವರಿಗೆ ಗುಣಗಳಿವೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ, 'ದೇವರು ಅಧಿಕರಣ, ಗುಣಗಳು ಆಧೇಯ'. ಹೀಗೆ ಆಧಾರ- ಆಧೇಯ ರೂಪ ಸಂಬಂಧದ್ವೇಷಿಯಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ (ದೇವರು ಮತ್ತು ಗುಣಗಳಿಗೆ) ಭೇದಖ್ಯಾಪಕವಚನವಾದಂತಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ, ದೇವರು ಗುಣಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಅವನ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವೇ, ಆದರೆ ದೇವರು ನಿರ್ಗುಣನಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹಾಗೆ ವಾಕ್ಯಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದೆ= ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ; ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಗುಣಗಳಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬಂಧವಾದರೂ ಸ್ವರೂಪಸಂಬಂಧವು.

ಆದರೆ, ನಿರ್ವಿಶೇಷವಾದಿಗಳಾದ ಮಾಯಿಪ್ರಭೃತಿಗಳು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಮುಂದೆ ಮಾತನಾಡದಂತಾಗಿ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಭಾವಪ್ರಕಾಶಿಕಾಕಾರರು, ('ಇದಂ ಚ ವಿಶೇಷನಿರ್ಮುಕ್ತಾನಾಂ ವಿಶೇಷನಿಗ್ರಾಹಕಮ್') ವಿಶೇಷರಹಿತರಿಗೆ ಇದು ವಿಶೇಷವಾದ ನಿಗ್ರಾಹಕಸ್ಥಾನವೆಂದು ಚಮತ್ಕಾರದಿಂದ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕವು ದ್ವಿತೀಯಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶಾ, ಉಳಿದೆಡೆ ವಂಶಸ್ಥೋಪಜಾತಿ

|| 4 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹೀಗೆ ಭೇದ ಸಾಧನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು (ಮಧು=ಆನಂದ, ವ=ತೀರ್ಥ, ಏವಂಚ ಮಧ್ವ = ಆನಂದತೀರ್ಥ) ಖಂಡಿಸಲಾಗಿ, ಜಗನ್ನಿತ್ಯಾತ್ಮಸಾಧನ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆಂದೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಆನಂದತೀರ್ಥರು ಪ್ರತ್ಯನುಮಾನ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದರೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅಥಾಪಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಥಾಪಿ ಮಿಥ್ಯಾ ವಿಮತಂ ಮತತ್ವತೋ ವಿವಾದನಿರ್ಮುಕ್ತವದಿತ್ಯವಾದಿ ತೈಃ |

ಅನೇನ ಸತ್ಯಂ ವಿಮತಂ ಮತತ್ವತೋ ಯಥಾ ಘಟಾದೀತ್ಯನುಮಾ ನ್ಯಗದ್ಯತ || 5 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಅಥ, ಅಪಿ, ಮಿಥ್ಯಾ, ವಿಮತಂ, ಮತತ್ವತಃ, ವಿವಾದನಿರ್ಮುಕ್ತವತ್, ಇತಿ, ಅವಾದಿ, ತೈಃ, ಅನೇನ, ಸತ್ಯಂ, ವಿಮತಂ, ಮತತ್ವತಃ, ಯಥಾ, ಘಟಾದಿ, ಇತಿ, ಅನುಮಾ, ನ್ಯಗದ್ಯತ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಥಾಪಿ = ಭೇದಸಾಧನೆಯು ಸುಲಭವಲ್ಲ ಎಂದು ಸಾಧಿಸಿದನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಮತಂ = ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಗಳಿಂದ ವಿವಾದ ವಿಷಯೀ ಭೂತವಾದ ಆಕಾಶಾದಿ ಜಗತ್ತು, ಮಿಥ್ಯಾ = ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದಂಥಾದ್ದು (ಸುಳ್ಳು), ಮತತ್ವತಃ = ದೃಶ್ಯತ್ವ ರೂಪ ಹೇತು ಇರೋಣದರಿಂದ, ವಿವಾದನಿರ್ಮುಕ್ತವತ್- ವಿವಾದ = ವಿವಾದದಿಂದ, (ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ), ನಿರ್ಮುಕ್ತವತ್ = ರಹಿತವಾದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇನ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತದಂತೆ, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ತೈಃ=ಆ ವಾದಿಗಳಿಂದ, ಅವಾದಿ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು, (ತದನಂತರಂ = ಅನಂತರದಲ್ಲಿ,) ಅನೇನ = ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರಿಂದ, ವಿಮತಂ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರದಿಂದ ವಿವಾದವಿಷಯೀಭೂತವಾದ ಆಕಾಶಾದಿಜಗತ್ತು, ಸತ್ಯಂ = ಬಾಧರಹಿತವಾದಂಥಾದ್ದು, ಮತತ್ವತಃ = ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪಹೇತುವು ಇರೋಣದರಿಂದ, ಘಟಾದಿ - ಘಟ = ಘಟವೇ, ಆದಿ = ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳಂಥಾದ್ದು, ಯಥಾ = ಹೇಗೆ, ಸತ್ಯಂ = ಸತ್ಯವಾದಂಥಾದ್ದೋ, ತದ್ವತ್ = ಅದರಂತೆ, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅನುಮಾ = ಅನುಮಾನವು, ನ್ಯಗದ್ಯತ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ-ಅನಂತರವೂ ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಭೇದಸಾಧಕ ಅನುಮಾನದ ಖಂಡನೆಯಾದ ಮೇಲೂ ಆ ಶಿಷ್ಯರುಗಳು ಅನುಮಾನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದರು, ಸತ್ಯವೋ ಮಿಥ್ಯೆಯೋ ಎಂಬ ವಿವಾದಕ್ಕೆ ವಿಷಯೀಭೂತವಾದ ಆಕಾಶಾದಿ ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆಯು (ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು), ದೃಶ್ಯತ್ವದಿಂದ

(ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ್ದರಿಂದ), ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿರಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವದಿಂದ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ (ಉಭಯಸಮ್ಮತವಾದ) ಶುಕ್ತಿರಜತದಂತೆ ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಅನಂತರ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರಿಂದ, 'ವಿವಾದ ವಿಷಯೀಭೂತವಾದ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವು (ಬಾಧ್ಯವಲ್ಲವು), ದೃಶ್ಯತ್ವದಿಂದಾಗಿ (ನೀವು ಹೇಳಿದ ಹೇತುವಿನಿಂದಲೇ), ಘಟವೇ ಮೊದಲಾದವಂತೆ' ಎಂದು ಅನುಮಾನವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಕೇವಲ ವಂಶಸ್ಥಾವೃತ್ತದಲ್ಲಿದೆ

|| 5 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳು ಹೇತುವಿಗೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಹೇಳಲು, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಗೆದ್ದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಹೇತೋಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಹೇತೋರತಿವ್ಯಾಪ್ತಿರವಾದಿ ತೈರ್ಯದಾ ಸಕೌತುಕೈಸ್ತೂರ್ಣಮಸಾವವಿಸ್ಮಯಃ |

ನ ಶುಕ್ತಿರೂಪ್ಯಾದಿ ಮತಂ ಯದನ್ಯಥಾ ಮತಂ ತದಿತ್ಯಾದಿ ವದನ್ ಜಿಗಾಯ ತಾನ್ || 6 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಹೇತೋಃ, ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಃ, ಅವಾದಿ, ತೈಃ, ಯದಾ, ಸಕೌತುಕೈಃ, ತೂರ್ಣಮ್, ಅಸೌ, ಅವಿಸ್ಮಯಃ, ನ, ಶುಕ್ತಿರೂಪ್ಯಾದಿ, ಮತಂ, ಯತ್, ಅನ್ಯಥಾ, ಮತಂ, ತತ್, ಇತ್ಯಾದಿ, ವದನ್, ಜಿಗಾಯ, ತಾನ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸಕೌತುಕೈಃ = ಕುತೂಲಹದಿಂದ ಸಹಿತರಾದ, ತೈಃ = ಆ ಶಿಷ್ಯರುಗಳಿಂದ, ಯದಾ = ಯಾವಾಗ, ಹೇತೋಃ = ಮತತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿಗೆ (ಸಾಧಕತ್ವೇನ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವ ಅಪರಪರ್ಯಾಯವಾದ ಮತತ್ವರೂಪಹೇತುವಿಗೆ), ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಃ = ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯು (ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ಶುಕ್ತಿರೂಪ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಎಂದರೆ ವಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇತುವು ಇರೋಣದರಿಂದ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಬರೋಣದರೆಂದೆಸೆಯಿಂದ ಆ ಹೇತುವಿನಿಂದ, ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವಸಾಧನ ಮಾಡುವುದು ಅಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ) ಅವಾದಿ = ಅವರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ, ತದಾ = ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅವಿಸ್ಮಯಃ = ಆಶ್ಚರ್ಯರಹಿತರಾದ, ಅಸೌ = ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು, ಯತ್ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಶುಕ್ತಿರೂಪ್ಯಾದಿ = ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳು, ಅನ್ಯಥಾ = ಅಸತ್ವೇನ, ಮತಂ = ಸಮ್ಮತವಾದದ್ದೋ ಎಂದರೆ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾದದ್ದೋ, ತಸ್ಮಾತ್ = ಆ ಕಾರಣದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ತತ್ = ಶುಕ್ತಿರೂಪ್ಯಾದಿಗಳು, ಮತಂ = ದೃಶ್ಯವಾದಂಥಾದ್ದಲ್ಲ, ಇತ್ಯಾದಿ = ಇದೇ ಮೋದಲಾದಂಥಾದ್ದನ್ನು, ವದನ್ = ಹೇಳತಕ್ಕಂಥವರಾಗಿ, ತಾನ್ = ಶಿಷ್ಯರನ್ನು, ಜಿಗಾಯ = ಗೆದ್ದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ ಆ ಶಿಷ್ಯರುಗಳಿಂದ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹೇತುವಿಗೆ = ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿಗೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಪ್ರಪಂಚಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತವೇ ಮೊದಲಾದುದರಲ್ಲಿ ಇರೋಣದರಿಂದ, ವಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಸತ್ಯತ್ವವು ಹಾಗೂ ತತ್ಸಮಾನ ಸತ್ಯತ್ವವೂ ಎಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವೋ ಅಂಥಾ ಕಡೆ ಇರೋಣದರಿಂದ ಅನೈಕಾಂತಿಕತೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಪ್ರಪಂಚಸತ್ಯತ್ವ ಸಾಧನೆಯು ಶಕ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಕೂಡಲೇ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯನುಮಾನದಿಂದ ಅವರು ಸಂಭ್ರಾಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಅವರು ಹೇಳಿದ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಮಾತನಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಗೆದ್ದರು.

ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳು ಅನ್ಯಥಾ ಎಂದರೆ ಸತ್ತೇನ ತೋರದೇ ಅಸತ್ತೆಂಬುದಾಗಿ ಮತವು ಎಂದರೆ ಅನುಭವ ಸಿದ್ಧವು. ದೂರದಿಂದ ಶುಕ್ತಿಯು ಬೆಳ್ಳಿಯಂತೆ ಕಂಡರೂ, ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ ನೋಡಲಾಗಿ, ನಾನು ಬೆಳ್ಳಿಯನ್ನು ನೋಡಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಬಾಧಾಜ್ಞಾನವು ಬರುತ್ತದೆ. ಬಾಧೋತ್ತರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಅಸತ್ತಾದ ಬೆಳ್ಳಿಯೇ ತೋರಿತು ಎಂದು ಅನುಭವ ಬರುತ್ತದೆ. (ಆದಿಶಬ್ದದಿಂದ ಆಕಾಶದ ನೀಲವರ್ಣಾದಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು).

ಶುಕ್ತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ್ದರಲ್ಲಿ ತೋರತಕ್ಕ ರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿಗೆ ಅನೈಕಾಂತಿಕತೆಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ದೃಶ್ಯತ್ವವೇ ಇಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ದೃಶ್ಯತ್ವವೆಂಬುದು ದರ್ಶನೇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುಗಳ ಸಂಬಂಧವು. ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಅಸತ್ತಾದ (ಇಲ್ಲದಿರುವ) ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವೇ ಕೂಡೋದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ. ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಂದ ನೇತ್ರದ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ; ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ ಶುಕ್ತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ್ದರಿಂದ ಸನ್ನಿಹರ್ಷ ಹೊಂದಿದ ಇಂದ್ರಿಯವು ದೋಷವಶದಿಂದ (ಇಲ್ಲಿ ದೋಷವಾವುದೆಂದರೆ ಅತಿದೂರದಲ್ಲಿರೋಣ, ಬೆಳ್ಳಿಯಂತೆ ಹೊಳೆಯೋಣವೆಂಬ ಸಾದೃಶ್ಯ ಇವು), ಅತ್ಯಂತ ಅಸತ್ತಾದ ಬೆಳ್ಳಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಆಕಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಶುಕ್ತಿಕಾದಿಯೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ, ಹೀಗಾಗಿ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತ ರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೇತುವಿಗೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿ.

ಆದಿಶಬ್ದದಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದೇ ಮೊದಲಾದ್ದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಸತ್ಯತ್ವಸಾಧಕಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಘಟಾದಿಗಳನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟದ್ದು ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಲ್ಲ, ಘಟಾದಿಗಳು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ನಾವು ಹೇಳೋಣದರಿಂದ. ಹೀಗಾಗಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಸಾಧ್ಯವಿಹಲ (ದೃಷ್ಟಾಂತವಾದಘಟದಲ್ಲಿಸಾಧ್ಯವಾದಸತ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರೋಣ=ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿಸಾಧ್ಯ, ಸಾಧನಗಳೆರಡೂ ಇರಬೇಕು. ಯಾವುದೊಂದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತದ್ವೈಕಲ್ಯಾಖ್ಯದೋಷವು)ವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ, ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಸಾಧನ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿ ನಿರರ್ಥನವು ನಮಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಲ್ಲ. (ಏಕೆಂದರೆ) ಮಿಥ್ಯಾಶಬ್ದದಿಂದ ಅಸತ್ವವು ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ, ಅಸತ್ವವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾದಲ್ಲಿ ಮಾಯಿಗಳಿಗೆ (ಅದ್ವೈತಿಗಳಿಗೆ) ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಸಚ್ಚೇನ್ನ ಪ್ರತೀಯೇತ' ಎಂದು ಮಾಯಿಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾದ್ದರಿಂದ, ಅದನ್ನು ಅಸತ್ತು ಎಂದರೆ ಅವರ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ವಿರೋಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸತ್ಯಭೂತವಾದ ಎರಡನೆಯ ವಸ್ತುವನ್ನೇ ಒಪ್ಪದಿರೋಣದರಿಂದ ಸತ್ಯತ್ವವೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾಶಬ್ದದಿಂದ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ, ಹೀಗಾಗಿ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ ಸಾಧನದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರರ್ಥನವಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದು ನಮಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಲ್ಲ. ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವು ಅಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ್ದರಿಂದ. ಇಲ್ಲದಿರತಕ್ಕ ಬೆಳ್ಳಿಯೇ ತೋರಿತು ಎಂಬುದಾಗಿ ಬಾಧೋತ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದರ ಅಸತ್ವವು ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುವ ಕಾರಣದಿಂದ. ಹೀಗಾಗಿ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಸಾಧನಾನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಸಾಧ್ಯರಹಿತವಾದುದು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಿದೆ. ('ಅನುಪಪದ್ಯಮಾನಾರ್ಥದರ್ಶನೇ ತದುಪಪಾದಕೇ ಬುದ್ಧಿರರ್ಥಾಪತ್ತಿಃ' ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣಚಂದ್ರಿಕೆಯ ಆಗಮ ಪರಿಚ್ಛೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, 'ಕೂಡದಿರುವ ಅರ್ಥವು ಕಂಡಾಗ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೂಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಯು' ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, 'ಜೀವಂತನಾದ ಚೈತ್ರನು ಮನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ 'ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು, ಜೀವಂತನಾದ ಪುರುಷನು ಮನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಹೊರಗಿರೋಣದರ ಹೊರತಾಗಿ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ, ಅದರಂತೆ.) ಹೇಗೆಂದರೆ, ಸತ್ತಾಗಿದ್ದರೆ ಬಾಧ್ಯವಾಗಬಾರದು (ಮುಂದೆ 'ನಾನು ಬೆಳ್ಳಿಯನ್ನು ನೋಡಲಿಲ್ಲ' ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಬಾಧಜ್ಞಾನ ಬರಬಾರದು), ಆದರೆ, ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಬಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ, ಅಸತ್ತಾಗಿದ್ದರೆ ತೋರಬಾರದು, ಆದರೆ ಶುಕ್ತಿರಜತವು ತೋರುತ್ತಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿರಜತವೂ ಸತ್ತು ಆಗಿರಬಾರದು, ಅಸತ್ತು ಆಗಿ ರಬಾರದು. ಹೀಗಾಗಿ ಅದರ ಪ್ರತೀಯಮಾನತ್ವ (ಖ್ಯಾತಿ), ಹಾಗೂ ಬಾಧ್ಯತ್ವಗಳೆರಡೂ ಬೇರೆಯ ರೀತಿ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ.

ಸತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾಗಿದೆ, ಅಸತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಸದಸತ್' ಆಗಿದೆ ಎಂದೂ ಕೂಡುವುದರಿಂದ (ನೀವು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಪ್ರತೀಯಮಾನತ್ವ, ಬಾಧ್ಯತ್ವಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ ಮಾಡಬೇಕು, ನಾವು ಹೀಗೆ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ).

ಸದಸತ್ವವು ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ, ಅಯ್ಯೋ! ಹಾಗಾದಲ್ಲಿ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವು ಹೇಗೆ ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ? (ಸತ್ತಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಸತ್ತಾಗಿರಬೇಕು, ಅಸತ್ತಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸತ್ತಾಗಿರಬೇಕು. ಎರಡೂ ಆಗಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದು, ಎರಡೂ ಆಗಿರುವಂತೆಯೇ ಅಸಾಧ್ಯ).

'ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವೆಂದರೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವು'. ವಿವಾದವಿಷಯೀಭೂತವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು, ಬಾಧೆ ಬರೋಣದರಿಂದ; (ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನೀಭೂತವಾದ್ದರಿಂದ ಹಾಗೂ ಆತ್ಮನು ಬಾಧ್ಯನಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಅನ್ವಯದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯತಿರೇಕದೃಷ್ಟಾಂತ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ), ಯಾವುದು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಲ್ಲವೋ ಅದು ಬಾಧ್ಯವಲ್ಲ, ಅತ್ಯಂತೆ. (ಆತ್ಮನು ಅನಿರ್ವಚನೀಯನಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಬಾಧ್ಯನಲ್ಲ. ತದ್ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಬಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೂ ಆಗಿದೆ) ಎಂಬುದಾಗಿ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವನ್ನು ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ, ಘಟಾದಿಗಳ ಸತ್ಯತ್ವವು, 'ಇರತಕ್ಕ, ಘಟ, ಇರತಕ್ಕ ಪಟ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಉತ್ತರ.

ಹೀಗೆ ನೀವು ಹೇಳಿದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರೂಪಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ, ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಬಲಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧ ಎಂಬ ದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಪ್ರಥಮಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶಾ 2,3,4 ವಂಶಸ್ಥೋಪಜಾತಿವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ
|| 6 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಚಮತ್ಕಾರದಿಂದ ಅನುಮಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು 'ಅನುಮಾನತೀರ್ಥರು' ಎಂಬ ಬಿರುದು ಪಡೆದರು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ತತ್ತ್ವೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತತ್ತ್ವೇಪ್ಯತತ್ತ್ವೇ ವಿಮತೇನುಮಾಂ ವದನ್ ತದಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ಪ್ರತಿಪಾದುಕಃ ಸ್ವಯಮ್ |

ವಿಜಿತ್ಯ ವಿಶ್ವಾನ್ ವಿದುಷಃ ಸಭಾಸ್ವಸೌ ಜಗಾಮ ನಾಮ್ನಾಪ್ಯನುಮಾನತೀರ್ಥತಾಮ್ || 7 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ತತ್ತ್ವೇ, ಅಪಿ, ಅತತ್ತ್ವೇ, ವಿಮತೇ, ಅನುಮಾಂ, ವದನ್, ತದಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ, ಪ್ರತಿಪಾದುಕಃ, ಸ್ವಯಮ್, ವಿಜಿತ್ಯ, ವಿಶ್ವಾನ್, ವಿದುಷಃ, ಸಭಾಸು, ಅಸೌ, ಜಗಾಮ, ನಾಮ್ನಾ,

अपि, अनुमान- तीर्थताम ॥

अर्थः- असौ = पुराणप्रज्ज्वालयारु, स्वयं = तावु, विमते = विवादविषयिभूतवाद प्रमेयदल्लि, यत् = यावुदु विप्रतिपन्नवाददंढ प्रमेयवु, तत्त्वे = अ वस्तुविन स्वरोपत्त्वु ँपपन्नवागुवुदु ँब अर्थदल्लि, अतत्त्वे = अदर स्वरोपत्त्वु अनुपपन्न ँबुु अर्थदल्लियुु कूड, अनुमां = अनुमानवनु, वदन् = हेळतकंढवरागि, तदप्रतिष्ठां - तत् = अ अनुमानद, अप्रतिष्ठां = अप्रामाण्यवनु, प्रतिपादकः सन् = प्रतिपादन माड- तकंढवरागि, विष्ठां = समस्तरादंढ, विदुषः = पंडितरुगळनु, सभासु = सभेगळल्लि, विजित्य = (गेदु) पराभववनु हूंदिशि, नाम्ना = हेसरिनिंद, अनुमानतीर्थताम अपि = अनुमानतीर्थ ँबु बिरुदनुु कूड, जगामु = हूंदिदरु.

तात्पर्यः- पुराणप्रज्ज्जु विद्वान्सरुगळल्लरनुु सभेगळल्लि पराभव हूंदिशि अनुमानतीर्थरु ँदु प्रसिद्धरादरु. 'अपि' हेसरिनिंदलु अनुमानतीर्थरादरु, अनुमानतीर्थरु स्वाभाविकवागिद्वरुषु. 'मानमनुसृत्तु विदुमानं= अनुमानम' ँबु वृत्तनुसार मानवंबु प्रमाणगळनु अनुसरिदिदु अनुमानवंनिसुत्तुदु. 'अनुमानतीर्थयैः(यस्य)सः' ँबु वृत्तियिंदप्रमाणानुसारियुुदशस्त्वनुु रचिदिदिंदु इवरु अनुमानतीर्थरु. ँगलुदरु इवरु अनुमानद ँपन्यासद चारुयुवनुु नूंदि जनरुगळु इवरु अनंदतीर्थरल्लु, अनुमानतीर्थरु सरियेंदु हेळलागि हागेयूं वदिसमूहदल्लि प्रसिद्धरादरु ँदु शब्दचमत्कारु माडबहुदु. 'नाम्ना अपि' ँबुल्लिदु 'अपि' ँबु अव्ययवनुु गृहिसूंदिदरु).

अके अनुमानतीर्थरुंदु प्रसिद्धरादरु ँदरु, विद्वत्सुभागळल्लि अल्लि प्रस्तापितवाद प्रमेयवु विवाद विषयभूतवाददुगिरलागि, (अंदरु इंतक प्रमेयवु हूंगे, हूंगल्लु ँदु विवाद ँुंटागिरलु)अदर तत्त्वदल्लि अंदरु अ प्रमेयद ँकस्वरुपवु कूडुत्तुदु वनुुव अर्थदल्लि, हागु अतत्त्वदल्लि अंदरु अ प्रमेयद ँकस्वरुपदल्लि कूडुविकेयिल्लु ँबुर्थदल्लियुु अनुमानवनुु हेळतकंढवरागिद्वरु.

हेगेंदरु, शब्दवु नित्यवूं, अनित्यवूं ँदु विवादवुंटागिरलु, 'शब्दवु अनित्यवु, कृतकवादुदिंदु' ँदु अनित्यत्वविषयदल्लि अनुमानवनुु हेळु अग प्रतिपक्षेगळुगि

ಆಕ್ಷೇಪಿಸತಕ್ಕ ವಾದಿಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು, ಅನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ವ್ಯವಸ್ಥಾಮಾಡಿ, ಮತ್ತೆ ಅವರ ಅದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯವು ಸ್ವರ್ತರಹಿತವಾದ ದ್ರವ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ, ಗಗನದಂತೆ', ಎಂಬ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗಿ ಅದನ್ನೂ ಆಕ್ಷೇಪಿಸತಕ್ಕ ಸಮಸ್ತವಾದಿಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯತ್ವವಾಗಲೀ, ಅನಿತ್ಯತ್ವವಾಗಲೀ (ಯಾವುದೊಂದಾಗಲೀ) ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರೇ ಅನುಮಾನದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. (ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವಾವುದು, ಯಾವುದಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು).

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಪರಸ್ಪರವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವುಳ್ಳ ಎರಡೂ ಸಾಧನದಲ್ಲೂ ಅನುಮಾನದ ಉಪನ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿ, ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ, ಹಾಗೆ ಬರೋಣವು ಇಷ್ಟವಾದುದೇ. (ಹಾಗಾದರೆ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ, ಆಗಮಗಳು ಮೂರೂ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದಿದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ) ಪ್ರಮಾಣವು ಮೂರೆಂದು ಒಪ್ಪುವುದಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. (ಹೇಗೆಂದರೆ) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಆಗಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ ಅನುಮಾನವೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಒಪ್ಪಿರೋಣದರಿಂದ. (ಶಬ್ದದ ನಿತ್ಯತ್ವಾನಿತ್ಯತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಎರಡು ಅನುಮಾನಗಳೂ ದುಷ್ಟ(ಅಪ್ರಮಾಣ)ವಾಗಬೇಕು, ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ, ಎರಡೂ ಸಾಧುವೇ, ಹೇಗೆಂದರೆ ವರ್ಣಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯತ್ವ, ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಆಗಮ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರೋಣದರಿಂದ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ-ಆಗಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಅವು ಪ್ರಮಾಣವೇ. ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಸಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು).

ಈ ವಿಚಾರವನ್ನು ಆನಂದತೀರ್ಥರು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

‘ನಚಾನುಮಾನಸ್ಯ ನಿಯತಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಮ್ |

ಸರ್ವತ್ರ ಶಕ್ಯತೇ ಕರ್ತುಮಾಗಮಂ ಹಿ ವಿನಾಽನುಮಾ |

ತಸ್ಮಾನ್ನ ಸಾ ಶಕ್ತಿಮತೀ ವಿನಾಽಗಮಮುದೀಕ್ಷಿತುಮ್ ||

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಗಮಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಾದನುಮಾನಂ ಪ್ರಮಾಣತಾಮ್ |

ಯಾತಿ ನೈವಾನ್ಯಥಾ ತಸ್ಯ ನಿಯತತ್ವಂ ಕ್ವಚಿದ್ಭವೇತ್ ||’

ಎಂದರೆ, ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ನಿಯತವಾದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲ. (ಯಾವಾಗ ಪ್ರಮಾಣ, ಯಾವಾಗ ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದರೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಸರ್ವತ್ರ ಮೊದಲಾದುದಾಗಿ) ಆಗಮವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಅನುಮಾನವನ್ನು

ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಮಾಡಲು ಬರುತ್ತದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಆಗಮವಿಲ್ಲದೇ, ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ವಿಚಾರ ಮಾಡಲು ಅನುಮಾನವು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಆಗಮಗಳ ಮಾಹಾತ್ಮೆಯಿಂದ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ,

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ,ಆಗಮವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ನಿಯತವಾದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲ, (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ,ಆಗಮಗಳಿಂದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಿದ್ದರೆ ಅನುಮಾನವು ನಿಯಮೇನ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರಬೇಕಿತ್ತು. ಹಾಗಿಲ್ಲ) ಎಂಬುದಾಗಿ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ, ಆಚಾರ್ಯರು, ಅನುಮಾನದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವರಾಗಿದ್ದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಪ್ರಥಮಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶಾ, 2,3,4 ವಂಶಸ್ಥೋಪಜಾತಿವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ

|| 7 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಹೀಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನೆಂಬುವನು ವಾದಿಸಿಂಹನೆಂಬನೊಡನೆ ಬಂದನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಸಮಸ್ತ ವಾದೀಂದ್ರ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸಮಸ್ತವಾದೀಂದ್ರಗಜಪ್ರಭಂಗದಃ ಚರನ್ ಅವನ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಿಕಾಂಕ್ಷಯಾ |

ವೇದದ್ವಿಷಾಂ ಯಃ ಪ್ರಥಮಃ ಸಮಾಯಯೌ ಸ ವಾದಿಸಿಂಹೋಽತ್ರ ಸಬುದ್ಧಿಸಾಗರಃ || 8 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಸಮಸ್ತವಾದೀಂದ್ರಗಜಪ್ರಭಂಗದಃ, ಚರನ್, ಅವನ್ಯಾಂ, ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಿಕಾಂಕ್ಷಯಾ, ವೇದದ್ವಿಷಾಂ, ಯಃ, ಪ್ರಥಮಃ, ಸಮಾಯಯೌ, ಸವಾದಿಸಿಂಹಃ, ಅತ್ರ, ಸಃ, ಬುದ್ಧಿಸಾಗರಃ ||

ಅರ್ಥಃ- **ಸಮಸ್ತವಾದೀಂದ್ರಗಜಪ್ರಭಂಗದಃ** - ಸಮಸ್ತ = ಸಮಸ್ತರಾದಂಥ, ವಾದೀಂದ್ರ = ವಾದಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳೆಂಬೋ, ಗಜ = ಆನೆಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಭಂಗ=ಪರಾಜಯವನ್ನು, ದಃ =ಉಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ, ಅವನ್ಯಾಂ = ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಿಕಾಂಕ್ಷಯಾ-ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಿ =ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಯ, ಕಾಂಕ್ಷಯಾ= ಅಪೇಕ್ಷಾದಿಂದ, ಚರನ್ = ಸಂಚಾರ ಮಾಡತಕ್ಕ, ವೇದದ್ವಿಷಾಂ = ವೇದವನ್ನು ದ್ವೇಷಮಾಡತಕ್ಕ ಬೌದ್ಧರುಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಥಮಃ = ಮೊದಲನೆಯವನಾದ, ಯಃ = ಯಾವ, ಬುದ್ಧಿಸಾಗರಃ = ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನಾಮಕ ದೈತ್ಯನು, ಅಭೂತ್ = ಇದ್ದನೋ, ಸಃ = ಅವನು, ಅತ್ರ = ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ, ಸವಾದಿಸಿಂಹಃ ಸನ್= ವಾದಿಸಿಂಹನಿಂದ ಸಹಿತನಾದಂಥವನಾಗಿ, ಸಮಾಯಯೌ = ಪ್ರಾಪ್ತನಾದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ-ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನೆಂಬ ಬೌದ್ಧನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಂದರೆ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರ ಸಮೀಪವನ್ನು ಕುರಿತು

ಬಂದನು. ಬರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಅವನು ಪ್ರತಿವಾದಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಎಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹುಡುಕುತ್ತಾ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. (ಈಗ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರ ದಿಗಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಅವರನ್ನು ಗೆಲ್ಲಲು ಬಂದನು). ಅವನು ವೇದವನ್ನು ದ್ವೇಷಮಾಡತಕ್ಕ, ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ, 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ದ್ವಿಷತಃ ಶ್ರುತೀಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ವೇದಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಹೇಳುವ ಬೌದ್ಧರಿಗೆ ಅಗ್ರಣಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಸಕಲವಾದಿಶ್ರೇಷ್ಠರೆಂಬ ಆನೆಗಳಿಗೆ ಪರಾಜಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ವಾದಿಗಳಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಸಮಾನರಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತಾ ಸಿಂಹದಂತಿರತಕ್ಕ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ವಾದಿಸಿಂಹನೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಪಂಡಿತನಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿದ್ದನು.

ವಾದಿಸಿಂಹನಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ವಾದಿಸಿಂಹನೆಂದು ಯೋಜನಾ ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ವೇದದ್ವೇಷಿಗಳಿಗೆ ಮೊದಲಿಗ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ವಾದಿಸಿಂಹನಿಗೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ, ವಾದಿಸಿಂಹನು ವೈಶೇಷಿಕನಾಗಿ ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ. (ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನಿಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೋ ಎಂದರೆ) ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನಾದರೂ ಬೌದ್ಧನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಲ್ಲಿ ಆ ವಿಶೇಷಣವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. (ಛ. ವ್ಯಾ.) ಇದು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

‘ವೈಶೇಷಿಕವಿಶೇಷಜ್ಞೋ ವಾದಿಸಿಂಹಾಭಿಧೋ ದ್ವಿಜಃ |

ಮಹೀಂ ವಿಜಿತ್ಯ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೋ ಬೌದ್ಧಾಗ್ಯಂ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರಮ್ ||

ಖಂಡಿತಸ್ತೇನ ಪಾಂಡಿತ್ಯಾತ್ ತತ್ಪಕ್ಷಾಪೇಕ್ಷಕೋಽಭವತ್ |

ತೌ ಶ್ರುತ್ವಾ ಮಧ್ವವೈದಗ್ಧಿಂ ಪ್ರಾಪ್ತೌ ತದ್ಗುರುಮೂಚತುಃ ||

ವಾದಿನೌ ವಾದಕಾಮೌ ದೌ ಭಗವಂಸ್ತಾ ಮಿತೌವಿತಿ |

ಬುದ್ಧ್ಯ ಬಿಬುದ್ಧಿಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ಪರೋ ವಾಗ್ಮೀ ಕಥಾಂ ವ್ಯಥಾತ್ ||’

ಎಂದರೆ ವೈಶೇಷಿಕಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿದ ವಾದಿಸಿಂಹನೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಗೆದ್ದು ಬೌದ್ಧಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅವನಿಂದ ಪಾಂಡಿತ್ಯದಿಂದ ಖಂಡಿತನಾಗಿ ಅವನ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವನಾದನು (ವಾದಿಸಿಂಹನನ್ನು ಗೆದ್ದು ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನು ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಕೊಂಡನು - (ವಿ.ಟೀ). ಪ್ರಾಜ್ಞರಾದ ಅವರಿಬ್ಬರು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಗುರುಗಳಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರನ್ನು ಕುರಿತು ಬಂದರು; ಹೇಳಿದರು - ‘ವಾದವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ ಇಬ್ಬರು ವಾದಿಗಳು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾಪ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ, ಸ್ವಾಮಿ’ ಎಂದು. ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ (ಅವನ ಬೆಂಬಲದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥ)

ಇತರನಾದ ವಾದಿಸಿಂಹನು ವಾದ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬುದಾಗಿ

ವೃತ್ತ- 1,2,4 ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥಾವೃತ್ತ ,3 ಪಾದ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ. || 8 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಭಟನು ಪ್ರತಿಭಟನೆಂಬಂತೆ, ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರು ಆ ಪ್ರತಿವಾದಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿದರು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ತಸ್ಯೋರು' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತಸ್ಯೋರುದುರ್ಗವರ್ವತೋ ಜಿಗೀಷಯಾ ನಿಶಾತಮಾದತ್ತ ಮುಕುಂದಧೀದ್ರೂತಮ್ |

ಸ್ವಶಿಷ್ಯಹಸ್ತೇನ ಮಠಾಂತರೇಷುಧೇಃ ಸುಪಕ್ಷದಕ್ಷಂ ಸುಖತೀರ್ಥಮಾರ್ಗಣಮ್ || 9 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ತಸ್ಯ, ಉರುದುರ್ಗವರ್ವತಃ, ಜಿಗೀಷಯಾ,ನಿಶಾತಮ್, ಆದತ್ತ, ಮುಕುಂದಧೀಃ, ದ್ರೂತಮ್, ಸ್ವಶಿಷ್ಯಹಸ್ತೇನ, ಮಠಾಂತರೇಷುಧೇಃ, ಸುಪಕ್ಷದಕ್ಷಂ, ಸುಖತೀರ್ಥಮಾರ್ಗಣಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಮುಕುಂದಧೀಃ - ಮುಕುಂದ = ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ (ಮೋಕ್ಷಪ್ರದನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ), ಧೀಃ = ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರು, ಉರುದುರ್ಗವರ್ವತಃ - ಉರು = ಮಹತ್ತರವಾದ, ದುರ್ಗವರ್ವತಃ = ನಾನೇವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು, ನನ್ನ ಸಮಾನರಾದವರು ಯಾರಿದ್ದಾರೆ' ಎಂಬೋ ದುರಹಂಕಾರವುಳ್ಳ, ತಸ್ಯ = ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನ, ಜಿಗೀಷಯಾ = ಜಯಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ಇಚ್ಛಾದಿಂದ, ನಿಶಾತಂ = ಅತಿತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ, ಸುಪಕ್ಷದಕ್ಷಂ - ಸು = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಸಿದ್ಧಾಂತ = ಸತ್ತಿದ್ದಾಂತದಲ್ಲಿ, ದಕ್ಷಂ = ಚತುರನಾದ, (ಸು = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಪಕ್ಷ = ರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ, ದಕ್ಷಂ = ವೇಗಯುಕ್ತವಾದಂಥ) ಸುಖತೀರ್ಥಮಾರ್ಗಣಂ- ಸುಖತೀರ್ಥ = ಆನಂದತೀರ್ಥರೆಂಬ, ಮಾರ್ಗಣಂ = ಬಾಣವನ್ನು, ಮಠಾಂತರೇಷುಧೇಃ - ಮಠಾಂತರ = ಬೇರೆಯಮಠವೆಂಬ, ಇಷುಧೇಃ = ತೂಣೀರ (ಬತ್ತಳಿಕೆ)ದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಸ್ವಶಿಷ್ಯಹಸ್ತೇನ - ಸ್ವ = ತಮ್ಮ, ಶಿಷ್ಯ = ಶಿಷ್ಯ ಎಂಬೋ, ಹಸ್ತೇನ = ಕೈಯಿಂದ, ದ್ರೂತಮ್ = ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಆದತ್ತ ಹೊಂದತಕ್ಕಂಥವರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಬೇರೆಯ ಮಠದಲ್ಲಿದ್ದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ಕರೆಸಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಕಲ್ಪನ ಸೈನಿಕನು ಪ್ರತಿಭಟನನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಬಾಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನಷ್ಟೆ, ಅದರಂತೆ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರು ಆ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ (ಅವನನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ತಾವೂ ಬಾಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದರು. ಆ ಬಾಣವು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಆನಂದತೀರ್ಥರೆಂಬುದು. ಬಾಣವು ಹೇಗೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಆನಂದತೀರ್ಥರೂ

ತರ್ಕಯುಕ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತತೀಕ್ಷ್ಣರಾಗಿದ್ದರು. ಆ ಪ್ರತಿವಾದಿಯಾದರೂ ಪ್ರತಿಭಟನು ಹೇಗೆ ನಾನೇ ವೀರನೆಂದು ದುರಹಂಕಾರಯುಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ ಅದರಂತೆ, ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನೂ ಬಹಳವಾಗಿ, 'ನಾನೇ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ನನ್ನ ಸಮರಾದ್ದಾರೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ ದುರಹಂಕಾರವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದನು. ಬಾಣವು ಮೊದಲು ಬತ್ತಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದಷ್ಟೆ, ಇಲ್ಲಿ ಬತ್ತಳಿಕೆ ಯಾವುದೆಂದರೆ ಬೇರೆಯೊಂದು ಮಠವೆಂಬುದು. ಬತ್ತಳಿಕೆಗೆ ಕೈ ಹಾಕಿ ಬಾಣ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವರಷ್ಟೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಕೈ ಯಾವುದೆಂದರೆ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರ ಶಿಷ್ಯನೆಂಬುವನು.

ಬಾಣವು ಸಮೀಚೀನವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ವೇಗಯುಕ್ತವಾಗಿ (ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿ) ರುವಂತೆ ಆಚಾರ್ಯರಾದರೂ ಸಮೀಚೀನವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಚತುರರಾಗಿ (ಕಾರ್ಯಾನುಕೂಲಿಗಳಾಗಿ) ದ್ದರು

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 2,3,4 ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥಾವೃತ್ತ ,1 ಪಾದ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 9 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಕಳುಹಿಸಲು ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಬಂದು ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಜೈತ್ರಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಜೈತ್ರಂ ಪ್ರಜಿಜ್ಞಾಸು ಕುತೂಹಲಾಕುಲಂ ನೃಣಾಂ ಕುಲಂ ಪ್ರತ್ವರಿತಂ ನಿಶಾಮಯನ್ |

ಅವಂದತೋಪೇತ್ಯ ಗುರುಂ ಗರಿಷ್ಠಧೀಃ ಸ ರೂಪ್ಯಪೀಠಾಯತನೋತ್ತಮಸ್ಥಿತಮ್ || 10 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಜೈತ್ರಂ, ಪ್ರಜಿಜ್ಞಾಸು, ಕುತೂಹಲಾಕುಲಂ, ನೃಣಾಂ, ಕುಲಂ, ಪ್ರತ್ವರಿತಂ, ನಿಶಾಮಯನ್, ಅವಂದತ, ಉಪೇತ್ಯ, ಗುರುಂ, ಗರಿಷ್ಠಧೀಃ, ಸಃ, ರೂಪ್ಯಪೀಠಾಯತನೋತ್ತಮಸ್ಥಿತಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಗರಿಷ್ಠಧೀಃ - ಗರಿಷ್ಠ = ಅತ್ಯಂತಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಧೀಃ = ಅಂತಃಕರಣವುಳ್ಳ, ಸಃ = ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು (ಗುರುಣಾ = ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರಿಂದ, ಆಕಾರಿತಃ ಸನ್ = ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಂಥವರಾಗಿ, ಆಗತ್ಯ = ಬಂದು,) ರೂಪ್ಯಪೀಠಾಯತನೋತ್ತಮಸ್ಥಿತಂ - ರೂಪಪೀಠ = ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ, ಆಯತನೋತ್ತಮ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದಂಥ ಮಠದಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಂ = ವಿದ್ಯಮಾನರಾದ, ಗುರುಮ್ = ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರನ್ನು, ಉಪೇತ್ಯ = ಹೊಂದಿ, ಜೈತ್ರಂ = ವಾದದಲ್ಲಿ ಜಯಶೀಲನಾದವನನ್ನು, ಪ್ರಜಿಜ್ಞಾಸು = ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಿಸತಕ್ಕ, ಕುತೂಹಲಾಕುಲಂ ಕುತೂಹಲ = ಅತ್ಯಂತಸಂತೋಷದಿಂದ, ಆಕುಲಂ = ಯುಕ್ತವಾದ, ಪ್ರತ್ವರಿತಂ = ಅತಿವೇಗದಿಂದ

ಯುಕ್ತವಾದ, ನೃಣಾಂ = ಜನರುಗಳ, ಕುಲಂ = ಸಮೂಹವನ್ನು, ನಿಶಾಮಯನ್ ಸನ್ = ನೋಡತಕ್ಕವರಾಗಿ, ಅವಂದತ = ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಗರಿಷ್ಠ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣವಾದ (ಭ.ವ್ಯಾ), ಇಲ್ಲವೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ (ವಿ.ಟೀ) ಬುದ್ಧಿ ಉಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ 'ಗರಿಷ್ಠಧೀಃ' ಎಂಬ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು ಗುರುಗಳಿಂದ ಕರೆಸಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ ಮಠಾಂತರದಿಂದ ಬಂದು ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು (ಹೇಳಿ ಕಳುಹಿಸಿದಿರಲ್ಲಾ ಏನು ಅಪ್ಪಣೆ ಎನ್ನುವವರಾಗಿ). ಆ ಗುರುಗಳು ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಮಠದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುವಾಗ್ಗೆ ಅಲ್ಲಿ ನೆರೆದಿದ್ದ ಜನರ ಗುಂಪನ್ನು ನೋಡತಕ್ಕವರಾದರು. ಆ ಜನಸ್ತೋಮವು ವಾದದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಜಯಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. 'ಕುತೂಹಲ' ಎಂದರೆ ಸಂತೋಷದಿಂದ(ಭ.ವ್ಯಾ)ಇಲ್ಲವೇ ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ (ವಿ.ಟೀ) ಪೂರ್ಣವಾಗಿತ್ತು = ವಿವಶವಾಗಿತ್ತು (ವಿ.ಟೀ), ಅತ್ಯಂತ ವೇಗಯುಕ್ತವಾಗಿತ್ತು. (ಕಾತರವಾಗಿತ್ತು).

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 2,3,4 ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ ,1 ಪಾದ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 10 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹಿಂದೆ, 'ಬುದ್ಧ್ಯ ಬಿಬುದ್ಧಿಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ಪರೋ ವಾಗ್ಮೀ ಕಥಾಂ ವ್ಯಧಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ವಾದಿಸಿಂಹನು ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನನ್ನು ಬೆಂಗಾವಲಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಾದಮಾಡಲು ಅವನ ಮಾತನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದರೆಂದು ಉಪಮಾಪೂರ್ವಕ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಸ ವಾದಿಸಿಂಹಸ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸ ವಾದಿಸಿಂಹಸ್ಯ ಗಿರಂ ಗರೀಯಸೀಮ್ ಅಖಂಡಯತ್ ಪಂಡಿತಮಂಡಲಾಂತರೇ |

ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ ವಾಕ್ಯೇನ ಮಿತೇನ ವೇಗಿನಾ ಗದಾಂ ಶರೇಣೇವ ವಿಶಾರದೋ ಮುಹುಃ | 11 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಸಃ, ವಾದಿಸಿಂಹಸ್ಯ, ಗಿರಂ, ಗರೀಯಸೀಮ್, ಅಖಂಡಯತ್, ಪಂಡಿತಮಂಡಲಾಂತರೇ, ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ, ವಾಕ್ಯೇನ, ಮಿತೇನ ,ವೇಗಿನಾ,ಗದಾಂ, ಶರೇಣ, ಇವ, ವಿಶಾರದಃ, ಮುಹುಃ ||

ಅರ್ಥ:- ವಿಶಾರದಃ = ನಿರಾಕರಣವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚತುರರಾದ, ಸಃ = ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು, ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ = ಪ್ರತಿವಾದಿಯಿಂದ ಸಹನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಮಿತೇನ = ಶಬ್ದಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಸ್ವಲ್ಪವಾದ, ವೇಗಿನಾ = ವಾದ್ಯುಕ್ತನಂತರದಲ್ಲಿಯೇವೇ ವಿಲಂಬರಹಿತವಾದ ಉಕ್ತಿಯುಳ್ಳ, ವಾಕ್ಯೇನ = ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರರೂಪ ವಾಕ್ಯದಿಂದ, ಗರೀಯಸೀಂ = ತನ್ನ ಹೊರತು ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಂದ ಪರಿಹರಿಸಲಿಕ್ಕೆ

ಅಶಕ್ಯವಾದ, ವಾದಿಸಿಂಹಸ್ಯ = ವಾದಿಸಿಂಹನ, ಗಿರಂ = ವಚನವನ್ನು, ಪಂಡಿತಮಂಡಲಾಂತರೇ - ಪಂಡಿತ = ಪಂಡಿತರುಗಳ, ಮಂಡಲ = ಸಮೂಹದ, ಅಂತರೇ = ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಮುಹುಃ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ವಿಶಾರದಃ = ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚತುರನಾದ ಪುರುಷನು, ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ = ನಿಶಿತವಾದ, ಮಿತೇನ = ಅಣುಪರಿಣಾಮವುಳ್ಳ, ವೇಗಿನಾ = ಅತ್ಯಂತ ವೇಗದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಶರೇಣ = ಬಾಣದಿಂದ, ಗದಾಮಿವ = ಗದಾಯುಧವನ್ನೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ಅಖಂಡಯತ್ = ಖಂಡನ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- (ಆ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರಿಂದ ಇವರೊಡನೆ ವಾದಮಾಡೆಂದು ಆಜ್ಞಪ್ತರಾದ) ಆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ವಾದಿಸಿಂಹನ ಮಾತನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಖಂಡಿಸಿದರು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಕಶ್ಚನ ಭಟನು ಪರನಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಗದೆಯನ್ನೆಂಬಂತೆ. ಭಟನು ಗದೆಯನ್ನು ತುಂಡರಿಸಲು ಬಾಣವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವನಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿದರು. ಬಾಣವು ಸಣ್ಣದಾಗಿದ್ದರೂ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿದ್ದು, ವೇಗಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ದೊಡ್ಡಗದೆಯನ್ನು ಸೀಳುವಂತೆ, ಆಚಾರ್ಯರ ವಾಕ್ಯವು ಶಬ್ದಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿದ್ದರೂ (ಆಚಾರ್ಯರು ಸ್ವಲ್ಪಮಾತನಾಡಿದರೂ ಆ ಮಾತು) ಪ್ರತಿವಾದಿಯಿಂದ ಸಹನಮಾಡಲು ಅಶಕ್ಯವೂ, ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದೂ ಎಂದರೆ ವಾದಿಯು ಮಾತಾಡಿದ ನಂತರವೇ ಮಾತನಾಡಲು ಬೇಕಾದ ಕಾಲವನ್ನು ಮೀರದೆ (ವಿ.ಟೀ) ಶೀಘ್ರವಾಗಿ (ಭ.ವ್ಯಾ) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದರಿಂದ, ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದ್ದರೂ(ವಿ.ಟೀ)ಆ ವಾದಿಸಿಂಹನ ಮಾತನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿತು.

ಯುದ್ಧವಿದಗ್ಧನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೊಬ್ಬನಿಂದ ಗದೆಯು ಸೀಳದಂತೆ, ಆಚಾರ್ಯರ ಹೊರತಾಗಿ ಬೇರೆಯವರಿಂದ ವಾದಿಸಿಂಹನ ಮಾತು ನಿರಾಕೃತವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. (ಭ.ವ್ಯಾ) ಬಾಣದಿಂದ ಗದೆಯನ್ನು ಸೀಳಬೇಕಾದರೆ ಯುದ್ಧಚತುರನಷ್ಟೇ ಆಗಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಿತವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಾದಿಸಿಂಹನ ಮಾತನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಲು ವಿಶಾರದ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿವಾದಿನಿರಾಕರಣಚತುರರಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರೇ ಆಗಬೇಕು.

ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿ ಕುಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿವಾದಿ ಬಾಯಿಮುಚ್ಚಿಸಿದರೆಂದಲ್ಲ, ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ ವಾದದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಗೆದ್ದರು ಎಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಲು ಪಂಡಿತರ ಸಮೂಹವು ಸೇರಿತು, ಅವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಿಸಿದರು

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,2,4 ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ ,3 ಪಾದ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಹೀಗೆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ತನ್ನ ಮಾತನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಲು ವಾದಿಸಿಂಹನು ಕಿಂಚಿತ್ತಮೇಯವನ್ನು ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಆಗ ಜನಗಳು ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಗೆಲ್ಲುವರೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತರಾದರೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಅಸಾವಸೂಯನ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಸಾವಸೂಯನ್ ದ್ವಿನವಪ್ರಕಾರತೋ ವ್ಯಚೀಕ್ಲೃಪತ್ ಕಂಚಿದರ್ಥಾರ್ಥಮುಚ್ಚಕ್ತೈಃ |

ಜಗದ್ವಿಜೇತುಶ್ಚ ಜಯೇ ಸಸಂಶಯಃ ತಾವಜ್ಜನೋಽಜಾಯತ ಪೂರ್ಣಚೇತಸಃ

|| 12 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಅಸೌ, ಅಸೂಯನ್, ದ್ವಿನವಪ್ರಕಾರತಃ, ವ್ಯಚೀಕ್ಲೃಪತ್, ಕಂಚಿತ್, ಅಥ, ಅರ್ಥಮ್, ಉಚ್ಚಕ್ತೈಃ, ಜಗದ್ವಿಜೇತುಃ, ಚ, ಜಯೇ, ಸಸಂಶಯಃ, ತಾವತ್, ಜನಃ, ಅಜಾಯತ, ಪೂರ್ಣಚೇತಸಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಥ= ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಂದ, ಸ್ವವಾಕ್ಯಖಂಡನಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಅಸೂಯನ್ = ಅಸೂಯಾವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ, ಅಧಿಕೃವನ್ನು ಅಸಹನಮಾಡತಕ್ಕ), ಅಸೌ = ಈ ವಾದಿಸಿಂಹನು, ಕಂಚಿತ್ ಅರ್ಥಮ್ = ಒಂದಾನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು, ಉಚ್ಚಕ್ತೈಃ = ಉಚ್ಚದ್ವನಿಯುಳ್ಳವಾಕ್ಯದಿಂದ, ದ್ವಿನವಪ್ರಕಾರತಃ = ಹದಿನೆಂಟುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವ್ಯಚೀಕ್ಲೃಪತ್ = ವಿಕಲ್ಪಮಾಡಿದನು. (ತದಾ) - ತಾವತ್ = ಅಸೂಯಾದಿಂದ ಉಚ್ಚಸ್ವರದಿಂದ ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪಮಾಡಿದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ಜನಃ = ಅಲ್ಲಿ ಮಿಲಿತವಾದ ಜನಸಮೂಹವು, ಜಗದ್ವಿಜೇತುಃ - ಜಗತ್ = ಜಗತ್ತಿನ, ವಿಜೇತುಃ = ಜಯಶೀಲರಾದ, ಪೂರ್ಣಚೇತಸಃ = ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರ, ಜಯೇ = ವಾದಿಸಿಂಹನ ಪರಾಭವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಸಸಂಶಯಃ = ವಾದಿಸಿಂಹನನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾರೋ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬೋ ಸಂಶಯದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದಂಥಾದ್ದು, ಅಜಾಯತ = ಆಯಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಅನಂತರ ವಾದಿಸಿಂಹನು ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಅಭಿಧೇಯವನ್ನು (ಈ ಪದದಿಂದ ಯಾವ ಪದಾರ್ಥ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು) ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪ ಮಾಡಿದನು. (ಹೀಗೋ ಇಲ್ಲವೆ ಹಾಗೋ, ಇವೆರಡೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೆ ಹೇಗೋ, ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರಕಾರ ಹೇಳಿದನು.) ಹೇಗೆಂದರೆ ಉಚ್ಚದ್ವನಿಯಿಂದ. ಆ ವಾದಿಸಿಂಹನು ಅಸೂಯಾ ಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗಿದ್ದನು= ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಅಧಿಕೃವನ್ನು ಸಹಿಸದವನಾಗಿದ್ದನು.

ಹೀಗೆ ದ್ವಿನವ (ಎರಡು ಒಂಬತ್ತು= ಹದಿನೆಂಟು) ಪ್ರಕಾರ ವಿಕಲ್ಪ ಮಾಡಲು, ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಮಿಲಿತರಾದ

ಜನರು ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರ ಜಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವಾದಿಸಿಂಹನನ್ನು ಪರಾಭವಹೊಂದಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಯುಕ್ತವಾಯಿತು. ವಾದಿಸಿಂಹನನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವರೋ, ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬುದಾಗಿ. ಆದರೆ ಅದು ಅಯುಕ್ತ, ಏಕೆಂದರೆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಜಯಿಸತಕ್ಕವರು. (ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ 'ಜಗದ್ವಿಜೇತುಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು).

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,2,3 ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ, 4 ಪಾದ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ

|| 12 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ವಿಕಲ್ಪಕೋಟಿಗಳನ್ನು, ಸೂರ್ಯನು ಕತ್ತಲನ್ನೆಂಬಂತೆ ಪರಿಹರಿಸಿದರು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ವಿಕಲ್ಪಕೋಟೀಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಿಕಲ್ಪಕೋಟೀರಥ ಖಂಡಯನ್ ದ್ರುತಂ ರೇಜೇಽಧಿಕಂ ಸ್ಮೇರಮುಖೋ ಬೃಹನ್ಮತಿಃ |

ತಮಸ್ತೀರ್ವಾ ದ್ಯುಮಣಿರ್ವಿಶುದ್ಧಯಾ ಗವಾಶ್ರಿತೋ ವಿಷ್ಣುಪದಂ ಸದಾಸ್ವದಮ್

|| 13 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ವಿಕಲ್ಪಕೋಟೀಃ, ಅಥ, ಖಂಡಯನ್, ದ್ರುತಂ, ರೇಜೇ, ಅಧಿಕಂ, ಸ್ಮೇರಮುಖಿಃ, ಬೃಹನ್ಮತಿಃ, ತಮಸ್ತೀಃ, ವಾ, ದ್ಯುಮಣಿಃ, ವಿಶುದ್ಧಯಾ, ಗವಾ, ಆಶ್ರಿತಃ, ವಿಷ್ಣುಪದಂ, ಸದಾಸ್ವದಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಅಥ = ವಿಕಲ್ಪಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ಬೃಹನ್ಮತಿಃ - ಬೃಹತ್ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಮತಿಃ = ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು, ಸ್ಮೇರಮುಖಿಃ-ಸ್ಮೇರ = ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಮುಖಿಃ ಸನ್ = ಮುಖವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ವಿಕಲ್ಪಕೋಟೀಃ- ವಿಕಲ್ಪ = ಅವನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಹದಿನೆಂಟು ವಿಕಲ್ಪಗಳ, ಕೋಟೀಃ = ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು, ವಿಶುದ್ಧಯಾ = ದೋಷರಹಿತವಾದ, ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಂದ ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, ಗವಾ = ವಾಕ್ಯದಿಂದ, ಖಂಡಯನ್ = ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರಾಗಿ, ಸದಾಸ್ವದಂ - ಸತ್ = ಸಜ್ಜನರುಗಳಿಗೆ, ಆಸ್ವದಂ = ಆಶ್ರಯವಾದ, ವಿಷ್ಣುಪದಂ- ವಿಷ್ಣು = ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪರಮಾತ್ಮನ, ಪದಂ = ಪಾದಾರವಿಂದವನ್ನು, ಶ್ರಿತಃ ಸನ್ = ಆಶ್ರಯ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರಾಗಿ, ಅಧಿಕಂ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಸದಾಸ್ವದಂ - ಸತ್ = ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ, ಆಸ್ವದಂ = ಆಶ್ರಯವಾದ, ವಿಷ್ಣುಪದಂ = ಆಕಾಶವನ್ನು, ಶ್ರಿತಃ = ಆಶ್ರಯ ಮಾಡಿದ, ವಿಶುದ್ಧಯಾ = ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಗವಾ = ಕಿರಣದಿಂದ, ತಮಸ್ತೀಃ - ತಮಃ = ಅಂಧಕಾರಗಳ, ತತೀಃ = ಸಮುದಾಯಗಳನ್ನು, ಖಂಡಯನ್ = ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ, ದ್ಯುಮಣಿರ್ವಾ

= ಸೂರ್ಯನೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ , ರೇಷೀ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:-ಬೃಹತ್ತೆಂದರೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ಮತಿಯೆಂಬ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಆಚಾರ್ಯರು ವಾದಿಸಿಂಹನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಕಲ್ಪಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ನಂತರವೇ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಖಂಡನ ಮಾಡತಕ್ಕವರಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಶೋಭಿಸಿದರು, ಹೇಗೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ಕತ್ತಲೆಯ ಸಮೂಹವನ್ನೆಂಬಂತೆ. ಹೀಗೆ ಖಂಡನ ಮಾಡುವಾಗ್ಗೆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಮಂದಹಸಿತವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳರಾಗಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಆಯಾಸಾಭಾವವು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ= ನಿರಾಯಾಸವಾಗಿ ಪರನಿರಾಕರಣಮಾಡಿದರು.

ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಕತ್ತಲೆಯು ಅಡಗುವಂತೆ ಆಚಾರ್ಯರು ಮಾತನಾಡಲು ಆರಂಭಿಸುತ್ತ ಇರುವಂತೆಯೇ ವಾದಿಸಿಂಹಕೃತವಾದ ವಿಕಲ್ಪಪಕ್ಷಗಳು ನಿರಸ್ತವಾದವೆಂದು 'ದ್ರುತಂ' ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣದಿಂದಲೂ, ಉಪಮಾನದಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನಾದರೂ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ತಮ್ಮ ಗೋ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪರಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು (ತೇಜಸ್ಸು)ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿರುವಂತೆ, ವಾಕ್ಯವೂ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ದೋಷರಹಿತವಾಗಿದ್ದು ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾಗಿತ್ತು (ಶಬ್ದದೋಷರಹಿತವಾಗಿ ತ್ವಂದರೆ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಬದ್ಧವಾಗಿತ್ತು , ಹಾಗೂ ಅರ್ಥದೋಷರಹಿತವಾಗಿತ್ತೆಂದರೆ ಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿತ್ತು).

ಸೂರ್ಯನು ವಿಷ್ಣುಪದವೆಂಬ ಆಕಾಶವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವಂತೆ ಆಚಾರ್ಯರು ವಿಷ್ಣುಪದವೆಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತನೂ, ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರವಿಷ್ಟನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಚರಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವರು. ಆಕಾಶವಾದರೂ ಸತ್ ಎಂದರೆ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದುದು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾದವಾದರೂ ಸತ್ ಎಂದರೆ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದುದು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,3,4 ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ ,2 ಪಾದ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ

॥ 13 ॥

ಅವತಾರಿಕಾ :-ವಾದಿಸಿಂಹನ ಖಂಡನಾನಂತರ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನು ವಾದಮಾಡಲು ಆರಂಭಿಸಿದನು. ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಅಗಸ್ತ್ಯಸಾಮ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅಗಾಧಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ .

ಅಗಾಧಮಾತೃನ್ಯತಿವೇಲಮುದ್ಧತಂ ತಿರಸ್ಕೃತಾಶೇಷಸರಸ್ವತೀತತಿಮ್ |

ಕಾಮಂ ಮಹಾಮಾನಸಕುಂಭಸಂಭವೋ ಲಘೂಚಕಾರೇತ್ಯಪಿ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರಮ್

|| 14 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:---ಅಗಾಧಮ್, ಆತ್ಮನಿ, ಅತಿವೇಲಮ್, ಉದ್ಧತಂ, ತಿರಸ್ಕೃತಾಶೇಷಸರಸ್ವತೀತತಿಮ್, ಕಾಮಂ, ಮಹಾಮಾನಸಕುಂಭಸಂಭವಃ, ಲಘೂಚಕಾರ, ಇತಿ, ಅಪಿ, ಬುದ್ಧಿಸಾಗರಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಮಹಾಮಾನಸಕುಂಭಸಂಭವಃ - ಮಹಾ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಮಾನಸ = ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರೆಂಬ, ಕುಂಭಸಂಭವಃ = ಅಗಸ್ತ್ಯ ಋಷಿಗಳು, ಅಗಾಧಮ್ - ಅತಿಗಂಭೀರವಾದ, ಆತ್ಮನಿ = ತಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅತಿವೇಲಮ್ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಉದ್ಧತಮ್ = ಅವಿನೀತನಾದ, (ನನ್ನ ಸಮಾನ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಗರ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದ) ತಿರಸ್ಕೃತಾಶೇಷಸರಸ್ವತೀತತಿಂ- ತಿರಸ್ಕೃತ = ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಅಶೇಷ = ಸಮಸ್ತವಾದ ಪಂಡಿತರುಗಳ, ಸರಸ್ವತೀ = ವಾಕ್ಯಗಳ, ತತಿಂ = ಸಮೂಹವುಳ್ಳ, ಬುದ್ಧಿಸಾಗರಮಪಿ = ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನನ್ನೂ ಸಹ, ಇತಿ = ವಾದಿಸಿಂಹನನ್ನು ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಯಥಾ = ಹೇಗೆ, ಕುಂಭಸಂಭವಃ = ಅಗಸ್ತ್ಯಋಷಿಗಳು, ಅಗಾಧಮ್ = ಆಳವಾದ, ಆತ್ಮನಿ= ತಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅತಿವೇಲಮ್ = ಸೀಮಾವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ, ಉದ್ಧತಂ = (ಅವಿನೀತವಾದ) ದೃಷ್ಟವಾದ, ತಿರಸ್ಕೃತಾಶೇಷಸರಸ್ವತೀತತಿಂ - ತಿರಸ್ಕೃತ = ನಿರಾಕೃತವಾದ, ಅಶೇಷ = ಸಮಸ್ತವಾದ, ಸರಸ್ವತೀತತಿಂ - ಸರಸ್ವತೀ = ನದಿಗಳ, ತತಿಂ = ಸಮೂಹವುಳ್ಳ, ಸಾಗರಂ = ಸಾಗರವನ್ನು, ಕಾಮಂ = ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ, ಪೀತ್ವಾ = ಪಾನ ಮಾಡಿ, ಲಘೂಚಕಾರ = ಲಘುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೋ, ತಥಾ = ಹಾಗೆ, ಲಘೂಚಕಾರ - ಖಂಡನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅಹಂಕಾರವುಳ್ಳವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಮಹತ್ತರವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರೇ ಅಗಸ್ತ್ಯರು. ಅವರು 'ಇತಿ' ಎಂದರೆ ವಾದಿಸಿಂಹನನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ ರೀತಿಯಿಂದಲೇ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನನ್ನೂ ಖಂಡಿತವಾದ ಅಹಂಕಾರವುಳ್ಳವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ = ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಹಿಂದೆ ಅಗಸ್ತ್ಯ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಸಾಗರವನ್ನು (ಸಮುದ್ರವನ್ನು) ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಂದು ಶ್ಲೇಷಾಭಿಪ್ರಾಯ.

ಸಾಗರವು ಹೇಗೆ ಅಗಾಧವೆಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ (ಅಳೆಯಲಾಗದಷ್ಟು) ಆಳಮೊದಲಾದುದುಳ್ಳದ್ದೋ ಅದರಂತೆ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನೂ ಅಗಾಧನು= ಗಂಭೀರಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು, ಸಾಗರವು ತನ್ನ ತರಂಗಗಳಿಂದ ಸಮಸ್ತನದೀ ಸಮೂಹಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವಂತೆ, ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನು ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಮಸ್ತ ವಿದ್ವಜ್ಞನರ ವಾಕ್ಸಮೂಹಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವವನಾಗಿದ್ದನು.

ಸಾಗರವು ಅಗಸ್ತ್ಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ತೀರವನ್ನು ಮೀರಿ ಉದ್ಧಟವಾದಂತೆ (ಒಮ್ಮೆ ಅಗಸ್ತ್ಯರು

ಸಮುದ್ರ ತೀರದಲ್ಲಿ ಆಹ್ಲಿಕ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರು. ಆಗ ಸಮುದ್ರದ ನೀರು ಅವರಿಗೆ ಎರಚಿತು. ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಬೇಡೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೂ ಅದು ಕೇಳದೆ ತನ್ನ ತೀರವನ್ನು ಮೀರಿ ಬಂದು ಅಗಸ್ಯರ ಕಮಂಡಲು ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಉರುಳಿಸುವ ರೂಪವಾದ ದೃಷ್ಟತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿತು.) ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನೂ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಮೀರಿ ಎಂದರೆ ಮಿತಿಯಿಲ್ಲದಷ್ಟು, 'ನನ್ನ ಸಮರು ಯಾರಿದ್ದಾರೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಅವಿನೀತನಾಗಿದ್ದನು.

(ಅಗಸ್ಯರು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಉದ್ಭಟವಾದ ಸಾಗರವನ್ನು ಆಪೋಶನ ರೂಪವಾಗಿ ಪಾನ ಮಾಡಿ ಅದರ ಉದ್ಭಟತನವನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದಂತೆ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅವಿನೀತನಾದ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದರು)

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,2,4 ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 3 ನೇ ಪಾದ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ
|| 14 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು, 'ಉತ್ತರ ಹೇಳಿರಿ' ಎಂದಾಗ್ಯೂ ಆ ವಾದಿಗಳು ಉತ್ತರ ಹೇಳದೇ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಲಾಯನ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರೇ ಗೆದ್ದರೆಂದು ಜನರು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಶ್ವಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಶ್ವ ಏವ ವಾದೋಸ್ತಿ ತಿ ವಾದಿನೌ ಖಲೌ ಅದ್ಯೋತ್ತರಂ ಭಾತಿ ಯದೀರ್ಯತಾಮಿತಿ |
ಮಧ್ವೇ ಬ್ರುವಾಣೇಽಮತ ತೌ ಜಿತೌ ಜನಃ ಸ ನಿಶ್ಚಿಕಾಯಾಥ ನಿಶಾಪಲಾಯನಾತ್

|| 15 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಶ್ವಃ, ಏವ, ವಾದಃ, ಅಸ್ತು, ಇತಿ, ವಾದಿನೌ, ಖಲೌ, ಅದ್ಯ, ಉತ್ತರಂ, ಭಾತಿ, ಯದಿ, ಈರ್ಯತಾಮ್, ಇತಿ, ಮಧ್ವೇ, ಬ್ರುವಾಣೇ, ಅಮತ, ತೌ, ಜಿತೌ, ಜನಃ, ಸಃ, ನಿಶ್ಚಿಕಾಯ, ಅಥ, ನಿಶಾಪಲಾಯನಾತ್ ||

ಅರ್ಥಃ:- ವಾದಃ = ವಾದಕಥೆಯು, ಶ್ವ ಏವ = ನಾಳೆಯೇವೇ, ಅಸ್ತು = ಆಗಲಿ, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವಾದಿನೌ = ಮಾತನಾಡತಕ್ಕ, ಖಲೌ = ದುರ್ಜನರಾದ, ವಾದಿಸಿಂಹ ಹಾಗೂ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರ ಇವರುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು, ಮಧ್ವೇ = ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು, ಯದಿ = ಒಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಉತ್ತರಂ= ಯುಕ್ತಿಖಂಡನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವಾಕ್ಯವು, ಭಾತಿ ತರ್ಹಿ = ತೋರಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅದ್ಯ = ಈಗ, ಈರ್ಯತಾಮ್ = ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿ, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಬ್ರುವಾಣೇ

ಸತಿ = ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, ಜನಾಃ = ಯಾರು ಜಯಶೀಲರೆಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಮಿಲಿತರಾದಂಥ ಜನಸಮೂಹವು, ಚಿತೌ = ವಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಾಜಿತರನ್ನಾಗಿ, ಅಮತ = ತಿಳಿಯಿತು, ನಿಶಾಪಲಾಯನಾತ್ - ನಿಶಾ = ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ, ಪಲಾಯನಾತ್ = ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿ, ಪಲಾಯನ ಮಾಡಿದ್ದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಸಃ = ಆ ಜನವು, ತೌ = ಆ ವಾದಿಗಳು, ಚಿತೌ = ಪರಾಜಿತರು ಇಂತೆಂದು, ನಿಶ್ಚಿಕಾಯ = ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಿತು.

ñŸñÜ³¿áì@& ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ವಾದಿಸಿಂಹ, ಬುದ್ಧಿಸಾಗರಾಖ್ಯ ಆ ವಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು, 'ಈಗಲೇ ಉತ್ತರ ಹೇಳಿರಿ' ಎಂದರು. ಅವರಾದರೂ ಉತ್ತರ ತೋರದೆ, 'ನಾಳೆಯೇ ಮುಂದಕ್ಕೆ ವಾದವಾಗಲಿ' ಎಂದು ಹೇಳುವವರಾಗಿದ್ದರು, ದುಷ್ಟರು. ಆಚಾರ್ಯರು, ಈಗ ಉತ್ತರ ಹೇಳದಿದ್ದರೆ, 'ನಿಮಗೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವು ತೋರದೆ 'ಅಪ್ರತಿಭಾ' ಎಂಬ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನ (ಪರಾಭಾವಕಾರಣ) ವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿ, ಸುಮ್ಮನಿದ್ದ ಆ ವಾದಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಯಾರು ಜಯಶೀಲರಾಗುವರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು ಅಲ್ಲಿ ನೆರೆದಿದ್ದ ಜನರು ಆ ವಾದಿಗಳನ್ನು ಸೋತವರನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದರು. ಅನಂತರ ರಾತ್ರಿಯೇ ಆ ವಾದಿಗಳು ಓಡಿಹೋದದ್ದರಿಂದ (ಅವರು ಓಡಿಹೋದರೆಂದು ಕೇಳಿ) ಅವರು ಸೋತರೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವನ್ನೂ ಮಾಡಿದರು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,3,4 ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 2 ನೇ ಪಾದ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ

|| 15 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹೀಗೆ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರ, ವಾದಿಸಿಂಹರನ್ನು ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಜಯಿಸಿದುದು ಜನರಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತೆಂದು ಸಯುಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಬುದ್ಧಬ್ಧಿನಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಬುದ್ಧ್ಯಬ್ಧಿನಾ ವಾದಿವರೇಣ ಚಾರ್ಜಿತಾಂ ಜಯಶ್ರಿಯಂ ಭೂಪರಿವರ್ತಿನಾ ಚಿರಾತ್ |

ಅಹೋ ಮುಹೂರ್ತಾದಯಮಪ್ರಯತ್ನವಾನ್ ಅವಾಪ್ತವಾನಿತ್ಯತಿವಿಸ್ಮಿತಂ ಜನೈಃ

|| 16 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಬುದ್ಧ್ಯಬ್ಧಿನಾ, ವಾದಿವರೇಣ, ಚ, ಆರ್ಜಿತಾಂ, ಜಯಶ್ರಿಯಂ, ಭೂಪರಿವರ್ತಿನಾ, ಚಿರಾತ್, ಅಹೋ, ಮುಹೂರ್ತಾತ್, ಅಯಮ್, ಅಪ್ರಯತ್ನವಾನ್, ಇತಿ, ಅತಿವಿಸ್ಮಿತಂ, ಜನೈಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಯಂ = ಈ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಭೂಪರಿವರ್ತಿನಾ = ಭೂಪರ್ಯಟನಮಾಡಿದಂಥ,

ಬುದ್ಧ್ಯಭಿನ್ನಾ = ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನಿಂದ, ವಾದಿವರೇಣ ಚ = ವಾದಿಸಿಂಹನಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ಚಿರಾತ್ = ಬಹುಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಆರ್ಜಿತಾಂ = ಸಂಪಾದನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಜಯಶ್ರಿಯಂ = ಜಯಾಖ್ಯಸಂಪತ್ತನ್ನು, ಮುಹೂರ್ತಾತ್ = ಎರಡು ಘಳಿಗೆಯಲ್ಲೇವೇ, ಅಪ್ರಯತ್ನವಾನ್ ಸನ್ = ಆಯಾಸರಹಿತರಾದಂಥವರಾಗಿ, ಅವಾಪ್ತವಾನ್ = ಅಪಹಾರ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರಾದರು, ಅಹೋ = ಆಶ್ಚರ್ಯವು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಜನ್ಯಃ = ಗ್ರಾಮಸ್ಥಜನಗಳಿಂದ, ಅತಿವಿಸ್ಮಿತಂ = ಅತ್ಯಂತ ಆಶ್ಚರ್ಯವು, ಪ್ರಾಪ್ತಮ್ = ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಈ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಬುದ್ಧ್ಯಭಿನ್ನ ಎಂದರೆ (ಅಭಿ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಗರ ಎಂದರ್ಥವಾದ್ದರಿಂದ) ಬುದ್ಧಿಸಾಗರ, ಹಾಗೂ ವಾದಿವರ ಎಂದರೆ (ಸಿಂಹ, ಶಾರ್ದೂಲ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಾರ್ಥವಾಚಕಗಳಾದ್ದರಿಂದ, ವರಶಬ್ದವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಹೀಗೆ ಸಿಂಹ-ವರ ಇವು ಸಮಾನಾರ್ಥ ವಾಚಕಗಳಾದ್ದರಿಂದ) ವಾದಿಸಿಂಹ ಇವರುಗಳಿಂದ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಜಯಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿದರು ಎಂದರೆ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರ, ವಾದಿಸಿಂಹರಿಂದ ಕಸುಕೊಂಡರು, ಆಶ್ಚರ್ಯವು ಎಂದು ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಜನಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಆಶ್ಚರ್ಯವು ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಏಕೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತೆಂದರೆ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರ, ವಾದಿಸಿಂಹರು ಬಹುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದ ಜಯ ಸಂಪತ್ತನ್ನು, ಆಚಾರ್ಯರು ಈ ಒಂದು ಮುಹೂರ್ತ(2ಘಳಿಗೆ)ದಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದರು,

ಆ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರ, ವಾದಿಸಿಂಹರಾದರೂ ಭೂಮಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸಂಚಾರಮಾಡಿ ಜಯಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು, ಅಂದರೆ ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದರು. ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರಾದರೂ ಆಯಾಸರಹಿತವಾಗಿ ಯೇ ಅದನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ವಿಶ್ವವನ್ನೇ ಜಯಿಸಿದ ಅವರನ್ನು ಜಯಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇವರೂ ವಿಶ್ವವನ್ನೇ ಜಯಿಸಿದಂತಾದ್ದರಿಂದ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 2,3,4 ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 1 ನೇ ಪಾದ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ

|| 16 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹೀಗೆ ವಿಜಯಿಗಳಾದ ಆಚಾರ್ಯರು ಒಮ್ಮೆ ಸಾಂಕರಭಾಷ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಪಹಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾ ಮಾತನಾಡಿದರು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್ ಕದಾಚಿತ್‌ಮಣಿಮದ್‌ವಿನಿರ್ಮಿತಂ ಭಾಷ್ಯಂ ಜನೈಸ್ತರ್ಕವಿಶಾರದೈರ್ವೃತಃ |

ಉವಾಚ ವಾಚಂ ಪರಿಹಾಸಹಾಸವಾನ್ ಸಮೋದತೀರ್ಥಃ ಸುರಮೋದದಾಯಿನೀಮ್

|| 17 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:- -- ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್, ಕದಾಚಿತ್, ಮಣಿಮದ್ವಿನಿರ್ಮಿತಂ, ಭಾಷ್ಯಂ, ಜನೈಃ, ತರ್ಕವಿಶಾರದೈಃ, ವೃತಃ, ಉವಾಚ, ವಾಚಂ, ಪರಿಹಾಸಹಾಸವಾನ್, ಸಮೋದತೀರ್ಥಃ, ಸುರಮೋದದಾಯಿನೀಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಕದಾಚಿತ್ = ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಮಣಿಮದ್ವಿನಿರ್ಮಿತಂ - ಮಣಿಮತ್ = ಮಣಿಮಂತ ಎಂಬುವ ದೈತ್ಯನಿಂದ, (ಸಂಕರನಿಂದ), ವಿನಿರ್ಮಿತಂ = ನಿರ್ಮಿತವಾದ, ಭಾಷ್ಯಮ್ = ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯವನ್ನು, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್ = ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ, ತರ್ಕವಿಶಾರದೈಃ - ತರ್ಕ = ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ, ವಿಶಾರದೈಃ = ಪಂಡಿತರಾದ, ಜನೈಃ = ಜನಗಳಿಂದ, ವೃತಃ = ಯುಕ್ತರಾದ, ಸಮೋದತೀರ್ಥಃ = ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥರು, ಪರಿಹಾಸಹಾಸವಾನ್ - ಪರಿಹಾಸ = ಅಪಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಹಾಸವಾನ್ ಸನ್ = ಹಾಸ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಸುರಮೋದದಾಯಿನೀಂ = ಸುರ=ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಮೋದ= ಸಂತೋಷವನ್ನು, ದಾಯಿನೀಂ=ಉಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ, ವಾಚಮ್ = ಮಾತನ್ನು, ಉವಾಚ = ಮಾತನಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆನಂದವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಸಮೋದತೀರ್ಥರೆನಿಸತಕ್ಕ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾ ಚಾರ್ಯರು ಒಮ್ಮೆ ಮಾತನಾಡಿದರು. ಅವರು ಸಂಕರನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಣಿಮಂತನೆಂಬ ದೈತ್ಯನಿಂದ ವಿರಚಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿದ್ದರು, (ಆಗ) ಆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಅಪಹಾಸಮಾಡತಕ್ಕ ನಗೆಯುಳ್ಳವರು ಆಗಿದ್ದರು, ಜನಗಳಿಂದ ಸುತ್ತವರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರು. ಆ ಜನಗಳಾದರೂ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಚತುರರಾಗಿದ್ದರು. (ಇದರಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರ ಧೈರ್ಯವು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ). ಅವರಾಡಿದ ಮಾತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿತ್ತು. (ದೇವತಾದಿ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಹರಿವಾಯುಗಳ ಸ್ತುತಿಶ್ರವಣದಿಂದ ಎಷ್ಟು ಆನಂದವೋ ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಆನಂದವು ಕಲ್ಯಾದಿ ಅಸಜ್ಜನರ ನಿಂದಾಶ್ರವಣದಿಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 3,ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ, 1,2,4 ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 17 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಆಚಾರ್ಯರು ಮಾತನಾಡಿದ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಸತ್ಸೂತ್ರಭಾವೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸತ್ಸೂತ್ರಭಾವೇ ಪ್ರವಿಚಾರಿತೇ ಪೃಥಗ್ ಭಾಷ್ಯಾಭಿಸಂಧೌ ಚ ವಿಶುದ್ಧಬುದ್ಧಿಭಿಃ |

**ನಿಗೃಹ್ಯ ಗೂಢಾಗ್ರಹಮುಗ್ರಮೇತಯೋಃ ಮಾನ್ಯೋಽನ್ವಯೋಽನ್ಯೋನ್ಯಮಹೋ ನ
ದೃಶ್ಯತೇ || 18 ||**

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಸತ್ಸೂತ್ರಭಾವೇ, ಪ್ರವಿಚಾರಿತೇ, ಪೃಥಕ್, ಭಾಷ್ಯಾಭಿಸಂಧೌ, ಚ, ವಿಶುದ್ಧಬುದ್ಧಿಭಿಃ, ನಿಗೃಹ್ಯ, ಗೂಢಾಗ್ರಹಮ್, ಉಗ್ರಮ್, ಏತಯೋಃ, ಮಾನ್ಯಃ, ಅನ್ವಯಃ, ಅನ್ಯೋನ್ಯಮ್, ಅಹೋ, ನ, ದೃಶ್ಯತೇ ||

ಅರ್ಥಃ- ವಿಶುದ್ಧಬುದ್ಧಿಭಿಃ - ವಿಶುದ್ಧ = ರಾಗಾದಿದೋಷಗಳಿಂದ ರಹಿತವಾದ, ಬುದ್ಧಿಭಿಃ = ಅಂತಃ ಕರಣವುಳ್ಳ (ಪುರುಷೈಃ) = ಪುರುಷರುಗಳಿಂದ, ಉಗ್ರಂ = ಕೂರವಾದ, ನರಕಾದ್ಯನರ್ಥ ಪ್ರದವಾದ, ಗೂಢಾಗ್ರಹಂ- ಗೂಢ = ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ನಿಗೂಢವಾದ, ಆಗ್ರಹಂ = ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡದಲೇನೇ ಹೀಗೆಯೇ ತತ್ತ್ವವು ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ದುರಭಿಮಾನವನ್ನು, ನಿಗೃಹ್ಯ = ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಿ, ಸತ್ಸೂತ್ರಭಾವೇ = ಸತ್ = ದೋಷರಹಿತವಾದ, ಸೂತ್ರ = ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ, ಭಾವೇ = ಅಭಿಪ್ರಾಯವು, ಪೃಥಕ್ = ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿ, ಪ್ರವಿಚಾರಿತೇ ಸತಿ = ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, ಏತಯೋಃ = ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ, ಸಂಕರಭಾಷ್ಯ ಇವುಗಳಿಗೆ, ಅನ್ಯೋನ್ಯಂ = ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ, ಮಾನ್ಯಃ = (ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ) ವಿರೋಧ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ, ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ (ಉಚಿತಃ) ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಅನ್ವಯಃ = ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಭಾವವು, (ಸಂಬಂಧವು), ನ ದೃಶ್ಯತೇ = ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಹೋ = ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಜನಗಳಿಗೆ ಆದರವು ಇರತಕ್ಕಂಥಾದ್ದಾಗಿದೆ, ಆಶ್ಚರ್ಯಮ್ = ಆಶ್ಚರ್ಯವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- 'ವಿಶುದ್ಧ' ಎಂದರೆ 'ರಾಗಾದಿ ದೋಷರಹಿತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಪುರುಷರಿಂದ' ಇಲ್ಲವೆ 'ಪುರುಷರಿಂದ ರಾಗಾದಿ ದೋಷವನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿಗಳಿಂದ (ಭ.ವ್ಯಾ) ತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಅನುರಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡಿ' ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ, ವಿಚಾರ ಮಾಡದೇ 'ಹೀಗೆ ತತ್ತ್ವವು' ಎಂದು ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ದುರಭಿಮಾನವು ಬಿಡಲ್ಪಡಬೇಕು. (ಸಂಕರನ ಮತವೇ ಮತವೆಂಬ ದುರಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು). ದುರಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಶೋಭನವಾದ(ವಿ.ಟೀ)ಎಂದರೆ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ (ಭ.ವ್ಯಾ) ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು (ವಿ.ಟೀ) 'ಪೃಥಕ್' ಎಂದರೆ ಭಾಷ್ಯವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕು; ಭಾಷ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರ, ಸಂಕರಭಾಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅವಿರೋಧದಿಂದ (ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದೇ) ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಲು (ಇದು ಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯ ಎಂದು ಒಪ್ಪಲು)ಯೋಗ್ಯವಾದ

ಅನ್ವಯವು ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ, ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯರೂಪ ಸಂಬಂಧವು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ವಿಚಾರಮಾಡದೆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಆಗ್ರಹವು ಉಗ್ರ-ನರಕಾದಿ ಅನರ್ಥ ಸಾಧನವಾದುದು. (ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿಯೇ ತೀರಬೇಕು.) ವಿಚಾರ ಮಾಡಿ ನೋಡಲು ಪರಸ್ಪರ ಅನ್ವಯರಹಿತವಾಗಿ ದ್ವಾಗ್ಯ ಮಹಾಜನರು ಸಾಂಕರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದರ ಮಾಡುವರಲ್ಲಾ! ಇದು ಆಶ್ಚರ್ಯವು.

ಸೂತ್ರ, ಭಾಷ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವು ಹೇಗೆಂದರೆ- ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅನಂತಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವ, ನಿರ್ದೋಷತ್ವ, ಚೇತನಾಚೇತನ ಸರ್ವಜಗತ್ತಿನಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ, ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸಮಸ್ತವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಸ್ತಜೀವರನ್ನು ನಿಯಮಿಸೋಣ, ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. (ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವ = ಸಮನ್ವಯಾಧ್ಯಾಯ; ನಿರ್ದೋಷತ್ವ = ಅವಿರೋಧಾಧ್ಯಾಯ; ಸರ್ವವೇದ(ಗಳಿಂದ ಜ್ಞೇಯತ್ವ)ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವ = ಸಾಧನಾಧ್ಯಾಯ; ಮುಕ್ತಾವಸ್ಥಾನಿಯಾಮಕತ್ವ = ಫಲಾಧ್ಯಾಯ; ಭೇದವಾದರೂ ಪ್ರತಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ.)

ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಿರ್ಗುಣತ್ವ, ಜೀವಾಭೇದದಿಂದ ಸಮಸ್ತದೋಷಕ್ಕೆ ಆಸ್ಪದನಾಗಿ ರೋಣ, ಸರ್ವಶಬ್ದ-ಅವಾಚ್ಯತ್ವ, ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯತ್ವ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರವಿರುದ್ಧ ಅರ್ಥಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರವಿರುದ್ಧವಾದ ಭಾಷ್ಯ, ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ, ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯ ಭಾವಸಂಬಂಧವು? (ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ) ಹೇಗೆ ಪ್ರಮಾಣತಮ- ಸೂತ್ರವಿರುದ್ಧವಾದ ಭಾಷ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣವಾದೀತು? (ಆಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ), ಇಂಥಾ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಜನರಿಗೆ ಹೇಗೆ ಪ್ರಮಾಣತ್ವ ಅಭಿಮಾನವು? (ಅದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ.) ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಅಹೋ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 3, ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ, 1,2,4 ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 18 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಯಾರು ಪ್ರಯತ್ನ ಪಟ್ಟರೂ ಅವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಇತಿ ಬ್ರುವಾಣೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಇತಿ ಬ್ರುವಾಣೇ ಪ್ರತಿಪಾದಯತ್ಯಲಂ ಭಾಷ್ಯೇಽತ್ರ ದೋಷಾನ್ ಪ್ರಬಲಾನ್ ಮುಹು ಮುಹುಃ |

ತಸ್ಮಿಂಸ್ತು ವಿಸ್ಮೇರಧಿಯೋಽಪಿ ಯತ್ನತೋ ನ ಸ್ಥೇಯಸಃ ಪರ್ಯಹರನ್ ಇಮಾನಮೀ

॥ 19 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಇತಿ, ಬ್ರುವಾಣೇ, ಪ್ರತಿಪಾದಯತಿ, ಅಲಂ, ಭಾಷ್ಯೇ, ಅತ್ರ, ದೋಷಾನ್, ಪ್ರಬಲಾನ್, ಮುಹುರ್ಮುಹುಃ, ತಸ್ಮಿನ್, ತು, ವಿಸ್ಮೇರಧಿಯಃ, ಅಪಿ, ಯತ್ನತಃ, ನ, ಸ್ಥೇಯಸಃ, ಪರ್ಯಹರನ್, ಇಮಾನ್, ಅಮೀ ||

ಅರ್ಥಃ- ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಬ್ರುವಾಣೇ = ಮಾತನಾಡತಕ್ಕ, ತಸ್ಮಿನ್ = ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಅತ್ರ = ಈ, ಭಾಷ್ಯೇ = ಈ ಸಂಕರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಬಲಾನ್ = ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, ದೋಷಾನ್ = ದೋಷಗಳನ್ನು, ಮುಹುರ್ಮುಹುಃ = ಮತ್ತೂ ಮತ್ತೂ, ಅಲಂ = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಅನುಭವಾರೂಢವಾಗೋಣ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ, ಪ್ರತಿಪಾದಯತಿ ಸತಿ = ಉಪಪಾದನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, ವಿಸ್ಮೇರಧಿಯಃ- ವಿಸ್ಮೇರ = ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಧಿಯಃ = ಅಂತಃಕರಣವುಳ್ಳ, ಅಮೀ = ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಕುಳಿತರತಕ್ಕ, ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತರಾದ ಜನರುಗಳು, ಸ್ಥೇಯಸಃ = ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ಥಿರವಾದ, ಇಮಾನ್ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಉದ್ಭವಿತವಾದ ಭಾಷ್ಯದೋಷಗಳನ್ನು, ಯತ್ನತೋಽಪಿ = ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಲೂ ಕೂಡ (ತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಗನುಸಾರ ಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಕೂಡ), ನ ಪರ್ಯಹರನ್ = ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಹೀಗೆ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಮಾತನಾಡಿ, ಈ ಸಂಕರನಿರ್ಮಿತವಾದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಿದ್ದರು, ಹೇಗೆಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಸಿಲುಕೋಣ ಹೇಗಾಗಬೇಕೋ ಹಾಗೆ = ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದು ಸರಿಯಾಗಿದೆಯಲ್ಲಾ ಎಂದು ಅಲ್ಲಿರುವ ಜನರಿಗೆ ಅನುಭವವಾಗುವಂತೆ. ಆ ದೋಷಗಳಾದರೂ ಪ್ರಬಲ ಎಂದರೆ ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದವು. ಹೀಗೆ ದೋಷಪ್ರಕಟನ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಕುಳಿತಿದ್ದ ತರ್ಕಪಂಡಿತರಾದ ಜನಗಳು ಸ್ಥಿರವಾದ ಆ ಭಾಷ್ಯದೋಷಗಳನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಲಾಗಲಿಲ್ಲ, ಅವರುಗಳು ಆಶ್ಚರ್ಯಚಕಿತರಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಲಾಗಲಿಲ್ಲವೋ ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ, ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಲು ಸ್ವಬುದ್ಧಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದರೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 2,3,4 ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 19 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹೀಗೆ ದೋಷ ಪರಿಹಾರಮಾಡಲಾಗದೆ, ಆಚಾರ್ಯರ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ-
ಕ್ರಮವನ್ನು ಕೆಲವರು ವಾಚಾಳಿಗಳು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ನನ್ನಸ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನನ್ನಸ್ಯ ಸೂತ್ರಸ್ಯ ಪರೋಽರ್ಥ ಉಚ್ಯತಾಂ ಯದ್‌ಭಾಷ್ಯಮಾತ್ರಂ ಭವತಾ ನಿರಸ್ಯತೇ |

ಭವಾದ್ಯಶೈರ್ಯಃ ಕವಿಭಿರ್ನ ದೂಷ್ಯತೇ ಕಥಂಚನೇತ್ಯೂಚುರಿಮೇ ವಚಸ್ವಿನಃ

|| 20 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ನನು, ಅಸ್ಯ, ಸೂತ್ರಸ್ಯ, ಪರಃ, ಅರ್ಥಃ, ಉಚ್ಯತಾಂ, ಯತ್, ಭಾಷ್ಯಮಾತ್ರಂ,
ಭವತಾ, ನಿರಸ್ಯತೇ, ಭವಾದ್ಯಶೈಃ, ಯಃ, ಕವಿಭಿಃ, ನ, ದೂಷ್ಯತೇ, ಕಥಂಚನ, ಇತಿ, ಊಚುಃ,
ಇಮೇ, ವಚಸ್ವಿನಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ವಚಸ್ವಿನಃ= ವಾಗ್ಮಿಗಳಾದ, ಇಮೇ= ಆ ಪಂಡಿತಜನರುಗಳು, ಹೇ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯ=
ಎಲೈ! ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರೇ! ಯತ್= ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಭವತಾ=ನಿಮ್ಮಿಂದ, ಭಾಷ್ಯಮಾತ್ರಂ=
ಕೇವಲ ಸಂಕರಕೃತವಾದ ಭಾಷ್ಯವೇವೇ, ನಿರಸ್ಯತೇ=ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮಾತ್=
ಆ ಕಾರಣದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಅಸ್ಯ = ಪ್ರಮಾಣತ್ವೇನ ಅಂಗೀಕೃತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಕ್ಕೆ, ಪರಃ=
ಬೇರೆಯಾದ, ಅರ್ಥಃ = ಅರ್ಥವು, ಉಚ್ಯತಾಂ= ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿ, ಭವಾದ್ಯಶೈಃ= ನಿಮ್ಮಂತಹ, ಕವಿಭಿಃ
=ಪಂಡಿತರುಗಳಿಂದ, ಯಃ= ಯಾವ ಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯವು, ಕಥಂಚನ= ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ, ನ
ದೂಷ್ಯತೇ= ದೂಷಣ ಮಾಡಲ್ಪಡಬಾರದು, ಇತಿ= ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಊಚುಃ = ಮಾತನಾಡಿದರು.
ನನು= (ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು) ಆಶ್ಚರ್ಯವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಕೆಲವರು ಸಭಾಸ್ಥರಾದ ವಾದಿಗಳು ಮಾತನಾಡಿದರು.
ಅವರು ವಾಗ್ಮಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಏನೆಂದು ಮಾತನಾಡಿದರು
ಎಂದರೆ, 'ನನು' 'ಎಲೈ! (ಹೀಗೆ ಆಮಂತ್ರಣದಲ್ಲಾಗಲೀ-(ಛ.ವ್ಯಾ.) ಇಲ್ಲವೆ, 'ನೀವೆಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯ
ಅರ್ಥ ಹೇಳುವಿರಿ' (ಹೀಗೆ ಶಂಕಾರ್ಥದಲ್ಲಾಗಲೀ-ವಿ.ಟೀ.) 'ನನು' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿ
ಸಿರುವರು) ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರೇ, ನೀವು ಕೇವಲ ಶಂಕರಪ್ರಣೀತಭಾಷ್ಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದೀರಿ =
ಎಂದರೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬಹುವಾಗಿ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ, ಸೂತ್ರವನ್ನೇ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಿದ್ದೀರಿ, ಆದ ಕಾರಣ, ಇದಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ
ಪ್ರಮಾಣವೆಂದಗೀಕೃತವಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬೇರೆಯರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರಿ, ಆ ಅರ್ಥವು ನಿಮ್ಮಂತಹ
ಪಂಡಿತರಿಂದ ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ನಿರಾಕೃತವಾಗಬಾರದು ಎಂಬುದಾಗಿ. (ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ
ದೂಷಿಸುವಿರಲ್ಲಾ, ನೀವೇ ಒಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿರಿ ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪ)

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,2, ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 3,4 ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 20 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಅರ್ಥ ಹೇಳಿರನ್ನಲಾಗಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಸೂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಅಕ್ಷಿಷ್ಣು' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಕ್ಷಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾನ್ವಯಮೇಷ ಸಂಭವತ್ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಮುಚ್ಚೈರ್ವಚನಂ ತದಾದದೇ |

ಮಾನೀಕೃತಾಮ್ನಾಯಯುತಸ್ಮೃತಿ ಕ್ಷಣಾತ್ ಏಷ್ಯತ್ಕಥಾತಾಂಡವಸೂತ್ರಧಾರಕಮ್ || 21 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಅಕ್ಷಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾನ್ವಯಮ್, ಏಷಃ, ಸಂಭವತ್ಸೂತ್ರಾರ್ಥಮ್, ಉಚ್ಚೈಃ, ವಚನಂ, ತತ್, ಆದದೇ, ಮಾನೀಕೃತಾಮ್ನಾಯಯುತಸ್ಮೃತಿ, ಕ್ಷಣಾತ್, ಏಷ್ಯತ್ಕಥಾತಾಂಡವಸೂತ್ರಧಾರಕಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಏಷಃ = ಈ ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ತದಾ = ಜನರಿಂದ ಉಕ್ತವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಉಚ್ಚೈಃ = ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ, ಕ್ಷಣಾತ್ = ಅದೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ, ಅಕ್ಷಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾನ್ವಯಂ - ಅಕ್ಷಿಷ್ಣು = (ಕ್ಷೇಶರಹಿತವಾದ), ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾದ, ಶಬ್ದ = ಪದಗಳ, ಅನ್ವಯಂ = ಯೋಜನಾವುಳ್ಳ, ಸಂಭವತ್ಸೂತ್ರಾರ್ಥಂ - ಸಂಭವತ್ = ಉಪಪದ್ಯಮಾನವಾದ, ಸೂತ್ರ = ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ, ಅರ್ಥಂ = ಅರ್ಥವುಳ್ಳ, ಮಾನೀಕೃತಾಮ್ನಾಯಯುತಸ್ಮೃತಿ - ಮಾನೀಕೃತ = ಪ್ರಮಾಣತ್ವೇನ ಉದಾಹೃತವಾದ, ಆಮ್ನಾಯ = ವೇದಗಳಿಂದ, ಯುತ = ಯುಕ್ತವಾದ, ಸ್ಮೃತಿ = ಸ್ಮೃತಿಗಳುಳ್ಳ, ಏಷ್ಯತ್ಕಥಾತಾಂಡವಸೂತ್ರಧಾರಕಂ - ಏಷ್ಯತ್ = ಮುಂದೆ ತಮ್ಮಿಂದ ರಚನಾಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ, ಕಥಾ = ಭಾಷ್ಯಾತ್ಮಕ ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧದ, ತಾಂಡವ = ನಾಟ್ಯದ, ಸೂತ್ರಧಾರಕಂ = ಪೂರ್ವರಂಗಭೂತವಾದ, ವಚನಮ್ = ಮಾತನ್ನು, ಆದದೇ = ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಕ್ರಮ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಆಗ ಎಂದರೆ ಜನರು ಮಾತನಾಡಿದಾಗ ಉಪನ್ಯಾಸ ರೂಪವಾದ ಮಾತನ್ನು ಕೂಡಲೇ ಆದರದಿಂದ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲು ಆರಂಭಿಸಿದರು. (ಜನಗಳು ಆಕ್ಷೇಪ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದಾಗ್ಯೂ ಇವರು ಆದರದಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದು ಇವರ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.) ಆ ಮಾತು ಕ್ಷೇಶರಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರತಕ್ಕ (ಭ.ವ್ಯಾ) ಯೋಗದಿಂದಾಗಲೀ ರೂಢಿಯಿಂದಾಗಲೀ ಚೆನ್ನಾಗಿ (ತಿಳಿಯತಕ್ಕ) ಬೋಧ್ಯವಾದ (ವಿ.ಟೀ) ಶಬ್ದಾನ್ವಯವುಳ್ಳದ್ದು = ಎಂದರೆ ತತ್ತದರ್ಥವಾಚಕತ್ವಶಕ್ತಿ ಯುಕ್ತಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥ ಹೇಳೋಣದರಿಂದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ವಾಚ್ಯವಾಚಕರೂಪಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ (ವಿ.ಟೀ).

ಆಯಾಯಾ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ತಿಳಿಸತಕ್ಕದೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಅಥವಾ ಅಕ್ಷಿಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಹಾಗೂ ಅನ್ವಯಗಳೂ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಶಬ್ದಗಳ ಸರಳತ್ವವೆಂದರೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವಿರೋಧ, ಅನ್ವಯಗಳ ಸರಳತ್ವವೆಂದರೆ ಮರೆ(ಅಡ್ಡಿ)ಯಿಲ್ಲದಿರೋಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು (ಭ.ವ್ಯಾ).

(ಯೋಗ, ರೂಢಿ ಇವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ವೃತ್ತಿಗಳು. ದಂಡಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ದಂಡವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ 'ಸೋಽಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ(ಅದು ಇವನಿಗಿದೆ)' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ದಂಡವುಳ್ಳವನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿರೋಧವು ಯೋಗವೃತ್ತಿ ಎನಿಸುತ್ತದೆ, ಘಟ ಎಂದರೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಮಡಕೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಪದವಷ್ಟಕ್ಕೂ ಒಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ=ಸಮುದಾಯಾರ್ಥದಿಂದ, ಎಂದರೆ ಕೇವಲ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾದ್ದರಿಂದ ರೂಢಿವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು)

ಮತ್ತೆಂತಹುದೆಂದರೆ, ಕೂಡತಕ್ಕ ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು. ತಮ್ಮಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣತ್ವೇನ ಉದಾಹೃತವಾದ ಆಗಮಸಹಿತವಾದ ಪುರಾಣಾಖ್ಯಾ ಸ್ಮೃತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. (ಆಚಾರ್ಯರು ತಾವು ಹೇಳಿದ ಪ್ರತಿ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಶೃತಿ, ಸ್ಮೃತಿಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದರು ಎಂದರ್ಥ) ಆಚಾರ್ಯರಿಂದ ಮುಂದೆ ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಭಾಷ್ಯರೂಪ ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧವೆಂಬುದೇ ಒಂದು ನಾಟ್ಯವು, ಮುಂದಾಗತಕ್ಕ ನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಪೂರ್ವರಂಗವು ಸೂಚಕವೋ ಹಾಗೆ ಭಾಷ್ಯವೆಂಬ ನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ಆಚಾರ್ಯರಿಂದ ಈಗ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಮಾತು ಪೂರ್ವರಂಗವಾಗಿತ್ತು, ಎಂದರೆ ನನ್ನಿಂದ ಈ ರೂಪವಾದಂಥ ಭಾಷ್ಯವು ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಮುಂದೆ ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯದ ಸೂಚಕವು ಈ ಉಪನ್ಯಾಸದ ವಚನವು. ಇದರಿಂದ ನಾನು ಮುಂದೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿತ್ತು.

'ಕ್ಷಣಾತ್'-ಅದೇ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಸಂಶಯರಾಹಿತವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಇಂದ್ರವಂಶಾವೃತ್ತ

|| 21 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಉಪನ್ಯಾಸದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ ವಿವಿಧ ಜನರನ್ನು ನಿರುತ್ತರಗೊಳಿಸಿ ದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ-'ಬುಭುತ್ಸಯಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಬುಭುತ್ಸಯಾ ಮತ್ಸರವರ್ಜಿತಾನ್ ಜನಾನ್ ಸಮತ್ಸರಾನ್ ವಾ ವಿಜಿಗೀಷಯಾಗತಾನ್ |

ಶ್ರುತಪ್ರವೀಣಾನತಿತಾರ್ಕಿಕಾನ್ ಮುಹುಃ ಭಂಗ್ಯಾನಯಾ ಭಂಗಮುಪಾನಿನಾಯ ಸಃ

॥ 22 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಬುಭುತ್ಸಯಾ, ಮತ್ಸರವರ್ಜಿತಾನ್, ಜನಾನ್, ಸಮತ್ಸರಾನ್, ವಾ, ವಿಜಿಗೀಷಯಾ, ಆಗತಾನ್, ಶ್ರುತಪ್ರವೀಣಾನ್, ಅತಿತಾರ್ಕಿಕಾನ್, ಮುಹುಃ, ಭಂಗ್ಯಾ, ಅನಯಾ, ಭಂಗಮ್, ಉಪಾ- ನಿನಾಯ, ಸಃ ॥

ಅರ್ಥಃ- ಸಃ = ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರುತಪ್ರವೀಣಾನ್ - ಶ್ರುತ = ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ, ಪ್ರವೀಣಾನ್ = ವಿಶಾರದರಾದ (ನಿಪುಣರಾದ), ಅತ ಏವ = ಆದ್ದರಿಂದಲೇವೇ, ಅತಿತಾರ್ಕಿಕಾನ್ = ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತಕುಶಲರಾದ, ಮತ್ಸರವರ್ಜಿತಾನ್- ಮತ್ಸರ = ಮಾತ್ಸರ್ಯದಿಂದ (ದ್ವೇಷದಿಂದ), ವರ್ಜಿತಾನ್ = ರಹಿತರಾದ, ಅತ ಏವ = ಆದ್ದರಿಂದಲೇವೇ, ಬುಭುತ್ಸಯಾ = ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂಬೋ ಇಚ್ಛಾದಿಂದ, ಆಗತಾನ್ = ಪ್ರಾಪ್ತರಾದ, ಜನಾನ್ = ಜನಗಳನ್ನು, ಸಮತ್ಸರಾನ್ ವಾ = ಮಾತ್ಸರ್ಯದಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದ, ಅತ ಏವ = ಆದ್ದರಿಂದಲೇವೇ, ಜಿಗೀಷಯಾ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಜಯಿಸಬೇಕು ಎಂಬೋ ಇಚ್ಛಾದಿಂದ, ಆಗತಾನ್ = ಪ್ರಾಪ್ತರಾದ, ಜನಾನ್ ವಾ = ಜನಗಳನ್ನಾದರೂ, ಅನಯಾ = ಈ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಭಂಗ್ಯಾ = ಉಪನ್ಯಾಸರೂಪಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಮುಹುಃ = ಅತ್ಯಂತ- ವಾಗಿ, ಭಂಗಮ್ = ನಿರುತ್ತರತ್ವರೂಪ ಪರಾಜಯವನ್ನು, ಉಪಾನಿನಾಯ ಹೊಂದಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಬಂದ ಜನಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಉಪನ್ಯಾಸಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಎಂದರೆ ಸ್ಮೃತಿ, ಶ್ರುತ್ಯುದಾಹರಣ ಪೂರ್ವಕ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಉಪನ್ಯಾಸರೀತಿಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಭಂಗ ಎಂದರೆ ನಿರುತ್ತರರೂಪ ಜಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿದರು. ಆ ಜನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಮತ್ಸರ ರಹಿತರಾಗಿದ್ದರು, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಬಂದಿದ್ದರು. ಅವರಿಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರಕೊಟ್ಟು ಸಂಶಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದರು.

(ಸಂಶಯಾದಿ ಎಂದು ಭಲಾರಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ- 'ಆದಿ'ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಪರ್ಯಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೋ, ಹಾಗೋ ಎಂಬುದು ಸಂಶಯ, ಅನ್ಯಥಾವೇ ತಿಳಿಯುವುದು ವಿಪರ್ಯಯ)ನಿರುತ್ತರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಗೆಲ್ಲಲು (ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು) ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ಬಂದವರಿದ್ದರು ('ವಾ' ಎಂಬುದನ್ನು ಅವರೂ, ಇವರೂ ಎಂದು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ.) ಅವರ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ

ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂಬುವರ ಗೆಲುವಿನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಖಂಡಿಸುವ ಮೂಲಕ ಅವರನ್ನು ನಿರುತ್ತರಗೊಳಿಸಿದರು. ಆ ಜನಗಳೆಲ್ಲರೂ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ (ಭ.ವ್ಯಾ) ಇಲ್ಲವೇ ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣದಿಂದ (ವಿ.ಟೀ) ಚತುರಬುದ್ಧಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ, ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಯುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದರು. ಇಂತಹವರೂ ಕೇಳಿ ತಿಳಿಯಲು ಬಂದದ್ದರಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರು ಮಹಾಪಂಡಿತರೆಂದೂ, ಇಂತಹವರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರು ಮಹಾಪಂಡಿತರನ್ನೇ ಗೆದ್ದರೆಂದೂ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,2, 3ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ 4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 22 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಒಮ್ಮೆ, ಹೀಗೆ ವಿಖ್ಯಾತರಾದ ಆಚಾರ್ಯರನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ, ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಸಂತುಷ್ಟರಾದರೆಂದು ಅರ್ಥಾಂತರ ನ್ಯಾಸಪೂರ್ವಕ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಕದಾಚಿದೇನಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಕದಾಚಿದೇನಂ ಪ್ರತಿಗಮ್ಯ ಸೌಮ್ಯಧೀಃ ಸ ಮಧ್ಯಗೇಹಾರ್ಯವರಃ ಪ್ರಸೇದಿವಾನ್ |
ಹೇತೋಃ ಕುತಶ್ಚಿತ್ ವಿಮನೀಕೃತೋಽಪ್ಯಹೋ ಗುಣಾಬ್ಧಿಲುಬ್ಧಃ ಸುಜನಃ ಪ್ರಸೀದತಿ
|| 23 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಕದಾಚಿತ್, ಏನಂ, ಪ್ರತಿಗಮ್ಯ, ಸೌಮ್ಯಧೀಃ, ಸಃ, ಮಧ್ಯಗೇಹಾರ್ಯವರಃ, ಪ್ರಸೇದಿವಾನ್, ಹೇತೋಃ, ಕುತಶ್ಚಿತ್, ವಿಮನೀಕೃತಃ, ಅಪಿ, ಅಹೋ, ಗುಣಾಬ್ಧಿಲುಬ್ಧಃ, ಸುಜನಃ, ಪ್ರಸೀದತಿ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಸೌಮ್ಯಧೀಃ - ಸೌಮ್ಯ = ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಧೀಃ = ಅಂತಃಕರಣವುಳ್ಳ, ಮಧ್ಯಗೇಹಾ- ಯವರಃ-ಮಧ್ಯಗೇಹ = ಮಧ್ಯಗೇಹವೆಂಬೋ, ಆರ್ಯವರಃ = ಜ್ಞಾನಿಶ್ರೇಷ್ಠರು, (ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ತಂದೆಗಳು), ಕದಾಚಿತ್ = ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಏನಂ = ಈ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು, ಪ್ರತಿಗಮ್ಯ = ಹೊಂದಿ, ಪ್ರಾಕ್ = ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಕುತಶ್ಚಿತ್ = ಯಾವುದೋ ಒಂದು, ಹೇತೋಃ = ಕಾರಣದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, (ತಮಗೆ ಇಚ್ಛಿತವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಇದ್ದದ್ದರಿಂದ,) ವಿಮನೀಕೃತೋಽಪಿ = ಕಲುಷರಹಿತಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾದಾಗ್ಯೂ ಕೂಡ, ಇದಾನೀಂ = ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸೇದಿವಾನ್ = ಪ್ರಸನ್ನರಾದರು. ಅಹೋ ! = ಇದು ಆಶ್ಚರ್ಯವು, ಸುಜನಃ = ಸಜ್ಜನರು, ಗುಣಾಬ್ಧಿಲುಬ್ಧಃ - ಗುಣ = ಗುಣಗಳ, ಅಬ್ಧಿ = ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ, ಲಬ್ಧಃ = ಲೋಭವುಳ್ಳವರಾಗಿ (ಗುಣಗ್ರಾಹಕರು), ಪ್ರಸೀದತಿ = ಪ್ರಸನ್ನರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ@- ಒಮ್ಮೆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರೆಂಬ ಆರ್ಯ ಎಂದರೆ ಸಾಧು (ವಿ.ಟೀ) ಇಲ್ಲವೆ ಜ್ಞಾನಿ (ಭ.ವ್ಯಾ) ಶ್ರೇಷ್ಠರು (ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ, ಸಾಧುಗಳೂ ಆದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು) ಈ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಸನ್ನಚಿತ್ತರಾದರು. ಹಿಂದೆ ಅವರು ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಕಾರಣದಿಂದ (ನನಗಿಷ್ಟವಾದ್ದನ್ನು ಮಗನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ) (ಭ.ವ್ಯಾ) ಕಲುಷೀಕೃತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು= ಎಂದರೆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಅನಾದರವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ಈಗ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ನೋಡಿ ಆದಾರವುಳ್ಳವರಾದರೆಂದು ಅರ್ಥ. ಇದು ಯುಕ್ತವೇ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಅಹೋ' ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಸಜ್ಜನಸಮೂಹವು ಗುಣಗಳೆಂಬ (ವಿ.ಟೀ)ಇಲ್ಲವೆ ಗುಣಗಳ (ಭ.ವ್ಯಾ) ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿಲೋಭವುಳ್ಳ ದ್ವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಗುಣಗ್ರಾಹಕವಾಗಿ (ಭ.ವ್ಯಾ) ಗುಣಬಾಹುಲ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಅದನ್ನು ಬಿಡಲಾರದೆ, ಆ ಗುಣರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ- 'ಅಹೋ'= ಗುಣಗಳ ಮಹಿಮೆಯು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದು.

ಈ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಾದರೂ 'ಸೌಮ್ಯ' ಎಂದರೆ ಕೋಮಲವಾದ ಅಂತಃಕರಣವುಳ್ಳ ಸಜ್ಜನರು, ಆನಂದತೀರ್ಥರಾದರೂ ಗುಣಸಾಗರರು. ಆ ಗುಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಬಿಡಲಾರದೆ ಹಿಂದೆ 'ಕಿಂಚಿತ್'= ಕುತ್ತಿತ ಕಾರಣದಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಈಗ ಅವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನಚಿತ್ತರಾದರು.

ಅರ್ಥಾಂತರ ನ್ಯಾಸ ಮಾಡುವಾಗ್ಗೆ 'ಹೇತೋಃ ಕುತಶ್ಚಿದ್ವಿಮನೀಕೃತೋಽಪ್ಯಹೋ ಗುಣಾಬ್ಧಿಲುಬ್ಧಃ ಸುಜನಃ ಪ್ರ ಸೀದತಿ' ಇಷ್ಟನ್ನೂ ಸಾಧಾರಣೋಕ್ತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಬಹುದು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,2,4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 3 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 23 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಅವರಿಂದ ನೋಡಿ, ಅವರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವಣಿ ಮಾಡಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ತೇಜೋಽಮೃತಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತೇಜೋಽಮೃತಂ ನಂದನಗಾತ್ರಪಾತ್ರಗಂ ನೇತ್ರಾಂಜಲಿಭ್ಯಾಮಪಿಬತ್ ಸದಾಽವ್ಯಯಮ್ |

ವಿದ್ಯಾಸುಧಾಂ ಚಾಸ್ಯ ವಚೋಮಹಾಘಟೇ ಪೂರ್ಣಾಮಸೌ ಕರ್ಣಪುಟೇನ ಪಂಡಿತಃ

|| 24 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ತೇಜೋಽಮೃತಂ, ನಂದನಗಾತ್ರಪಾತ್ರಗಂ, ನೇತ್ರಾಂಜಲಿಭ್ಯಾಮ್, ಅಪಿಬತ್, ಸದಾ, ಅವ್ಯಯಮ್, ವಿದ್ಯಾಸುಧಾಂ, ಚ, ಅಸ್ಯ, ವಚೋಮಹಾಘಟೇ, ಪೂರ್ಣಾಮ್, ಅಸೌ, ಕರ್ಣಪುಟೇನ, ಪಂಡಿತಃ ||

ಅರ್ಥ:- ಪಂಡಿತಃ = ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ, ಅಸೌ = ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ನಂದನಗಾತ್ರಪಾತ್ರಗಂ - ನಂದನ = ಮಗನ, ಗಾತ್ರ = ಶರೀರವೆಂಬ, ಪಾತ್ರಗಂ = ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಅವ್ಯಯಂ = ನಾಶರಹಿತವಾದ, ತೇಜೋಽಮೃತಂ - ತೇಜಃ = ತೇಜಸ್ಸೆಂಬ, ಅಮೃತಂ = ಅಮೃತವನ್ನು, ನೇತ್ರಾಂಜಲಿಭ್ಯಾಂ - ನೇತ್ರ = ನೇತ್ರಗಳೆಂಬ, ಅಂಜಲಿಭ್ಯಾಮ್ = ಹಸ್ತಗಳಿಂದ, ಅಪಿಬತ್ = ಪಾನ ಮಾಡಿದರು. ಅಸ್ಯ = ಈ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ, ವಚೋಮಹಾಘಟೇ - ವಚ = ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂಬ, ಮಹಾಘಟೇ - ಮಹಾ = ದೊಡ್ಡದಾದ, ಪೂರ್ಣಾಂ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಘಟೇ = ಕುಂಭದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಸುಧಾಂ- ವಿದ್ಯಾ = ಜ್ಞಾನವೆಂಬ, ಸುಧಾಂ ಚ = ಅಮೃತವನ್ನಾದರೂ, ಕರ್ಣಪುಟೇನ = ಕರ್ಣಲಕ್ಷಣಪಾತ್ರೆಯಿಂದ, ಅಪಿಬತ್ = ಪಾನಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:-ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಅಮೃತವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಿದರು, ಆ ಅಮೃತವು ಯಾವುದೆಂದರೆ ತೇಜಸ್ಸೆಂಬುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರಬೇಕಷ್ಟೆ. ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ಮಕ್ಕಳಾದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಶರೀರವೆಂಬುದೇ ಪಾತ್ರೆಯು. ಅಮೃತವನ್ನು ಬೋಗಸೆಯಿಂದ ಕುಡಿಯುತ್ತಾರಷ್ಟೆ, (ಸ್ವಲ್ಪ ಬೆರಳುಮಡಿಸಿದ ಕೈಗಳೆರಡಕ್ಕೆ ಬೋಗಸೆಯನ್ನುವರು). ಇಲ್ಲಿ ಬೋಗಸೆ ಯಾವುದೆಂದರೆ ಎರಡು ನೇತ್ರಗಳೆಂಬುದು. ಆದರದಿಂದ ಶರೀರಕಾಂತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆಂದರ್ಥ. ಆ ಅಮೃತವಾದರೂ ಇತರ ಅಮೃತಗಳಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿ (ಹ್ರಾಸ) ನಾಶರಹಿತವಾಗಿತ್ತು.

ಹಾಗೆಯೇ ಆಚಾರ್ಯರ ಮಾತೇ ದೊಡ್ಡ ಗಡಿಗೆಯು, ಅದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅಮೃತವನ್ನು ಕರ್ಣಗಳೆಂಬ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಕರ್ಣಗಳ ವಿವರದಿಂದ (ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ- ಛಿ.ವ್ಯಾ) ಪಾನ ಮಾಡಿದರು. ಆದರದಿಂದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಪ್ರವಚನವನ್ನು ಕೇಳಿದರೆಂದರ್ಥ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶಾ ವೃತ್ತವು

|| 24 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಮಾಯಿವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ದೂಷಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರಲು, ಒಮ್ಮೆ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರು ಆಕ್ಷೇಪಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ಭಾಷ್ಯಮಾಡೆಂದು ಹೇಳಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಲೀಲಾವಿದೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಲೀಲಾವಿದೇ ಗುರುಣಾ ಜಗದ್ಗುರೋಃ ಪ್ರಸಂಗತಸ್ತತ್ರ ಚ ತಾದೃಶೇ ಸತಿ |

ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಿಚ್ಛೇತ್ ಕುರು ಭಾಷ್ಯಮಂಜಸೇ ತ್ಯಾಕ್ಷೇಪಪೂರ್ವಂ ಗುರುರಭ್ಯಧಾದಿಮಮ್

|| 25 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಲೀಲಾವಿವಾದೇ, ಗುರುಣಾ, ಜಗದ್ಗುರೋಃ, ಪ್ರಸಂಗತಃ, ತತ್ರ, ಚ, ತಾದೃಶೇ, ಸತಿ, ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಿತ್, ಚೇತ್, ಕುರು, ಭಾಷ್ಯಮ್, ಅಂಜಸಾ, ಇತಿ, ಆಕ್ಷೇಪಪೂರ್ವಂ, ಗುರುಃ, ಅಭ್ಯಧಾತ್, ಇಮಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಜಗದ್ಗುರೋಃ - ಜಗತ್ = ಹದಿನಾಲ್ಕುಲೋಕಗಳಿಗೆ, ಗುರೋಃ = ಗುರುಗಳಾದಂಥ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ, ಗುರುಣಾ = ಗುರುಗಳಾದಂಥ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಕೂಡಿ, ಪ್ರಸಂಗತಃ = ತತ್ತ್ವವಿಚಾರಪ್ರಸಂಗದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ತತ್ರ ಚ = ತತ್ತ್ವವಿಚಾರ ಪ್ರಸಂಗಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ತಾದೃಶೇ = ಸತ್ಸೂತ್ರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವಿಚಾರ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, ಲೀಲಾವಿವಾದೇ- ಲೀಲಾ = ಮಾತೃರ್ಯರಾಹಿತ್ಯದಿಂದ, ವಿವಾದೇ ಸತಿ = ಸಂಕರಭಾಷ್ಯವು ಸೂತ್ರಸಂಗತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, ಗುರುಃ = ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರು, ಇಮಮ್ = ಈ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು, ಆಕ್ಷೇಪಪೂರ್ವಂ = ಧ್ವನಿವಿಕಾರವ್ಯಂಗ್ಯಕೋಪವಿಶೇಷಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆಗೋಣ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ, ಹೇ ! ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ = ಎಲೈ ! ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞನೇ, ತ್ವಂ ಚೇತ್ = ನೀನಾದರೂ, ಯದಿ = ಒಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಿತ್ - ಸೂತ್ರ = ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ, ಅರ್ಥವಿತ್ = ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇ ಆದರೆ, ತರ್ಹಿ = ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಭಾಷ್ಯಮ್ = ಭಾಷ್ಯವನ್ನು, ಅಂಜಸಾ = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಕುರು = ಮಾಡು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಭ್ಯಧಾತ್ = ಮಾತನಾಡಿದರು.

गंयंउ³ःáì@& ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರಿಗೆ ಗುರುಗಳಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರೊಡನೆ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ (ಎಂದರೆ ತತ್ತ್ವವಿಚಾರ ಪ್ರಸಂಗದ್ದೆಸೆಯಿಂದ- ಭ.ವ್ಯಾ.) ತತ್ತ್ವವಿಚಾರಪ್ರಸಂಗಕಾಲದಲ್ಲೂ ಅಂತಹ ಎಂದರೆ, 'ಸೂತ್ರಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಭಾಷ್ಯವಿಲ್ಲದೆಯೇ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲಾಗಿ' ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಕರಭಾಷ್ಯ ನಿರಾಕರಣರೂಪವಾದ ಕ್ರೀಡಾವಿವಾದವು ನಡೆದಿತ್ತು, ಎಂದರೆ ಮತ್ತನ್ನವಿಲ್ಲದೇ ವಿರೋಧವಾಗಿತ್ತು.

ಭಾಷ್ಯವು ಸೂತ್ರಸಂಗತವಲ್ಲವೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರೆಂದರು; ಸಂಗತವು ಎಂದು ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರು, ಹೀಗೆ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯುಂಟಾಗಿತ್ತು .

ಆಗ ಗುರುಗಳಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರು, ಎಲೈ! ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞನೇ, ನೀನು ಸೂತ್ರಗಳ ಅಭಿಧೇಯವನ್ನು (ಚೆನ್ನಾಗಿ-(ವಿ.ಟೀ)ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ) ಚೆನ್ನಾಗಿ (ಭ.ವ್ಯಾ.) ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದರು. 'ನೀನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವೆ, ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡು' ಎಂದು ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ, 'ಬಹಳ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯೆ, ಭಾಷ್ಯವನ್ನೇ ಮಾಡಿಬಿಡು' ಎಂದು

(ಧ್ವನಿವಿಶೇಷದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಸಮೂಹವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ) ಆಕ್ಷೇಪಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದರು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 2, ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 1,3,4 ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 25 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಆ ಮಾತಿನಲ್ಲಡಗಿದ ವಿಧಾನಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಣಮಾಡಿದರೆಂದು ಉಪಮಾನ, ಅರ್ಥಾಂತರ ನ್ಯಾಸಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ವಿಧಾನಮಾತ್ರಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಿಧಾನಮಾತ್ರಂ ತದುಪಾದದೇ ತದಾ ಪಯೋ ಯಥಾಚ್ಚಂ ಪರಮಃ ಸ ಹಂಸರಾಟ್ |

ತಲ್ಲಿನಮಾಕ್ಷೇಪಮುಪೈಕ್ಷತಾಫಲಂ ವಾರೀವ ಸಂತೋ ಹಿ ಗುಣಾಂಶತೋಷಿಣಃ

|| 26 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- --ವಿಧಾನಮಾತ್ರಂ, ತತ್, ಉಪಾದದೇ, ತದಾ, ಪಯಃ , ಯಥಾ, ಅಚ್ಚಂ, ಪರಮಃ, ಸಃ, ಹಂಸರಾಟ್, ತಲ್ಲಿನಮ್, ಆಕ್ಷೇಪಮ್, ಉಪೈಕ್ಷತ, ಅಫಲಂ, ವಾರಿ, ಇವ, ಸಂತಃ, ಹಿ, ಗುಣಾಂಶತೋಷಿಣಃ||

ಅರ್ಥಃ- ಪರಮಃ = ಉತ್ತಮರಾದ, ಹಂಸರಾಟ್- ಹಂಸ = ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ, ರಾಟ್ = ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ, ಸಃ = ಮಧ್ವಚಾರ್ಯರು, ತದಾ = ಗುರುಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ತತ್ = ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂಬ, ವಿಧಾನಮಾತ್ರಂ = ವಿಧಾನವನ್ನೇವೇ, ಹಂಸರಾಟ್ = ಹಂಸಪಕ್ಷಿಯು, ಅಚ್ಚಂ = ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಕ್ಷೀರಂ = ಕ್ಷೀರವನ್ನು, ಯಥಾ = ಹೇಗೆ, ಆದತ್ತೇ = ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡುತ್ತದೋ, ತಥಾ = ಹಾಗೆ, ಆದದೇ = ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದರು. ತಲ್ಲಿನಂ - ತತ್ = ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಬಲ್ಲವನಾದರೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂಬೋ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಲೀನಮ್ = ಗೂಹಿತವಾದ, ಆಕ್ಷೇಪಂ = ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನು, ಹಂಸರಾಟ್ = ಹಂಸಪಕ್ಷಿಯು, ಕ್ಷೀರೇ = ಕ್ಷೀರದಲ್ಲಿ, ಲೀನಂ = ಮಿಶ್ರಿತವಾದ, ಅಫಲಂ = ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜನವಾದ, ವಾರೀವ = ಜಲವನ್ನೆಂಬಂತೆ, ಉಪೈಕ್ಷತ = ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಿದರು. ಸಂತಃ = ಸಜ್ಜನರು, ಗುಣಾಂಶತೋಷಿಣಃ = ಗುಣ = ಗುಣಗಳ, ಅಂಶ = ಅಂಶಗಳಿಂದ, ತೋಷಿಣಃ = ಸಂತೋಷ ಪಡತಕ್ಕಂತಹವರು, ಹಿ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಆಗ = ಎಂದರೆ ಗುರುಗಳು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಹೇಳಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಕರಭಾಷ್ಯವು ಸೂತ್ರಸಮ್ಮತವಲ್ಲವೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದಾಗ ಅಚ್ಯುತವ್ರೇಕ್ಷರು ಅದನ್ನು ಸಹನ ಮಾಡದೆ

ಆಕ್ಷೇಪಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, 'ನೀನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡು' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಆಗ ಪರಮಹಂಸರಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು, ಆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಗುಣವಾದ = ಧ್ವನಿವಿಶೇಷದಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾದ ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನು ತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದರು, ಹೇಗೆಂದರೆ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರಾಜಹಂಸಪಕ್ಷಿಯು ನೀರಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಹಾಲನ್ನು ನೋಡಿ ನೀರನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವಂತೆ. ಹಂಸವು ನಿರ್ಮಲವಾದ ಹಾಲನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು, 'ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು' ಎಂಬ ವಿಧಾನದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಗುರ್ವಾಜ್ಞಾರೂಪದಂತೆ (ಗುರುಗಳ ಅಪ್ಪಣೆ ಎಂಬುದಾಗಿ) ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದರು.

ಇದು ಯುಕ್ತವೇ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಸಜ್ಜನರು' ಎಂಬುದಾಗಿ. ಸಜ್ಜನರು ಗುಣಗಳ ಅಂಶದಿಂದ (ಒಂದು ಭಾಗದಿಂದ = ಭ.ವ್ಯಾ) ಇಲ್ಲವೇ ಗುಣಲಕ್ಷಣ ಅಂಶದಿಂದ ಸಂತೋಷ ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಗುಣ, ದೋಷಗಳೆರಡೂ ಇದ್ದರೂ ದೋಷವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿ, ಗುಣದ ಭಾಗದಿಂದ ಅದನ್ನೇ ಆದರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಹಂಸಪಕ್ಷಿಯು ಸಾಧುವಾದ್ದರಿಂದ ನೀರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹಾಲನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತದೆ, ಹಾಗೆಯೇ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಗುಣಗ್ರಾಹಿಗಳಾದ ಸಜ್ಜನರಾದ್ದರಿಂದ ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಿಧಾನವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾ, ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸಗಳ ಮೇಳನವಿದೆ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,2 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 3,4 ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 26 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹೀಗಿರಲಾಗಿ ಒಮ್ಮೆ ಜ್ಯೇಷ್ಠಯತಿಗಳು (ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರಿಂದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಗೂ ಮೊದಲು ಆಶ್ರಮ ಹೊಂದಿದ್ದ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು) ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ವೈರಾಗ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವೈರಾಗ್ಯವೈಯಾತ್ಯಸುವಾಕ್ತ್ವಪೂರ್ವಕೈಃ ಯುಕ್ತೋ ಗುಣೈಃ ಪಾರಮಹಂಸ್ಯಭೂಷಣೈಃ |

ಜ್ಯೇಷ್ಠೋ ಯತಿಯೋ ಲಿಕುಚಾನ್ವಯೋದ್ಭವಃ ತಂ ಭೂರಿಭಕ್ತಿಸ್ಸ ಕದಾಚಿದಬ್ರವೀತ್

|| 27 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ವೈರಾಗ್ಯವೈಯಾತ್ಯಸುವಾಕ್ತ್ವಪೂರ್ವಕೈಃ, ಯುಕ್ತಃ, ಗುಣೈಃ, ಪಾರಮಹಂಸ್ಯಭೂಷಣೈಃ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ, ಯತಿಃ, ಯಃ, ಲಿಕುಚಾನ್ವಯೋದ್ಭವಃ, ತಂ, ಭೂರಿಭಕ್ತಿಸ್ಸ, ಸಃ, ಕದಾಚಿತ್, ಅಬ್ರವೀತ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಪಾರಂಹಂಸ್ಯಭೂಷಣೈಃ - ಪಾರಮಹಂಸ್ಯ = ಸನ್ನ್ಯಾಸಕ್ಕೆ, ಭೂಷಣೈಃ = ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯವಾದ, ವೈರಾಗ್ಯ ವೈಯಾತ್ಯ ಸುವಾಕ್ಯ ಪೂರ್ವಕೈಃ- ವೈರಾಗ್ಯ= ವೈರಾಗ್ಯವೇನು, ವೈಯಾತ್ಯ= ದೃಷ್ಟತ್ವವೇನು, (ಆಶ್ರಮವನ್ನು ನಡೆಸತಕ್ಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಧೈರ್ಯವೇನು), ಸುವಾಕ್ಯ = ಸಮೀಚೀನವಾಗಿ ಮಾತನಾಡೋಣವೇನು, ಇವುಗಳೇವೇ, ಪೂರ್ವಕೈಃ = ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ಗುಣೈಃ = ಗುಣಗಳಿಂದ, ಯುಕ್ತಃ = ಯುಕ್ತರಾದ, ಭೂರಿಭಕ್ತಿಃ - ಭೂರಿ = ಬಹಳವಾದ, ಭಕ್ತಿಃ = ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳ, ಲಿಕುಚಾನ್ವಯೋದ್ಭವಃ - ಲಿಕುಚ = ಲಿಕುಚ ಎಂಬೋ, ಅನ್ವಯ = ವಂಶದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಃ = ಉತ್ಪನ್ನರಾದ, ಯಃ = ಯಾವ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ = ಸನ್ನ್ಯಾಸಿಗಳು, ಅಭೂತ್ = ಇದ್ದರೋ, ಸಃ = ಆ ಯತಿಗಳು, ಕದಾಚಿತ್ = ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ತಮ್ = ಆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು, ಅಬ್ರವೀತ್ = ಮಾತನಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಆಚಾರ್ಯರಿಗಿಂತ ಆಶ್ರಮ ಜ್ಯೇಷ್ಠರಾದ ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಯತಿಗಳಿದ್ದರು. ಅವರು ವೈರಾಗ್ಯವೆಂಬ ಐಹಿಕಾಮಷ್ಟಿಕ ಫಲಭೋಗದ ಆಕ್ಷೇಪಯಿಲ್ಲದಿರೋಣ, ವೈಯಾತ್ಯ ಎಂದರೆ ದೃಷ್ಟತ್ವ- ಜಿಹ್ವೇಪಸ್ಥಜಯವೆಂದರ್ಥ, ಶೋಭನವಾದ ಮಾತಿರೋಣ ಎಂದರೆ ವಾಗ್ಮಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು, ಆ ಗುಣಗಳು ಯತಿತ್ವಕ್ಕೆ (ವಿ.ಟೀ) ಎಂದರೆ ಯೋಗಿತ್ವಕ್ಕೆ (ಛ.ವ್ಯಾ) ಅಲಂಕಾರಭೂತವಾಗಿದ್ದವು. ಅವರು ಬಹಳವಾದ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು, ಲಿಕುಚವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗಿದ್ದರು. ಇಂತಹವರು ಒಮ್ಮೆ ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತನಾಡಿದರು

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶಾವೃತ್ತವು

|| 27 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಜ್ಯೇಷ್ಠಯತಿಗಳು ಮಾತನಾಡಿದ ಪ್ರಕಾರವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ವಿರೋಧಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಿರೋಧಿ ವೇದಾಂತಕೃತಾಂತಸಂಪದಾಂ ಭಾಷ್ಯಾದಿಕಂ ಚೇದಿದಮಸ್ತು ಕಾ ಕ್ಷತಿಃ |

ಅಸ್ಮಭ್ಯಮಾಚಕ್ಷ್ವ ವಿಚಕ್ಷಣೋಚಿತಂ ಭಾವಂ ತು ಸೂತ್ರೋಪನಿಷದ್‌ವಿವಕ್ಷಿತಮ್

|| 28 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ವಿರೋಧಿ, ವೇದಾಂತಕೃತಾಂತಸಂಪದಾಂ, ಭಾಷ್ಯಾದಿಕಂ, ಚೇತ್, ಇದಮ್, ಅಸ್ತು, ಕಾ, ಕ್ಷತಿಃ, ಅಸ್ಮಭ್ಯಮ್, ಆಚಕ್ಷ್ವ, ವಿಚಕ್ಷಣ, ಉಚಿತಂ, ಭಾವಂ, ತು, ಸೂತ್ರೋಪನಿಷದ್‌ವಿವಕ್ಷಿತಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಹೇ ಮಧ್ವ = ಎಲೈ! ಮಧ್ವಯತಿಯೇ, ಯದಿ = ಒಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದಂ = ಸಂಕರಪ್ರಣೀತವಾದ, ಭಾಷ್ಯಾದಿಕಂ - ಭಾಷ್ಯ = ಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯವೇ, ಆದಿಕಂ = ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ ಗ್ರಂಥಸಮೂಹವು, ವೇದಾಂತಕೃತಾಂತಸಂಪದಾಂ - ವೇದ = ವೇದಗಳ, ಅಂತ = ನಿರ್ಣಯವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾಖ್ಯ ಗ್ರಂಥದ, ಕೃತಾಂತ = ಸಿದ್ಧಾಂತ ಎಂಬ, ಸಂಪದಾಂ = ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಗೆ, ವಿರೋಧಿ ಚೇತ್ = ಪ್ರತಿಕೂಲವಾದದ್ದಾದರೆ, , ತರ್ಹಿ = ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ತತ್ = ಆ ವಿರೋಧವು, ಅಸ್ತು = ಇರಲಿ, ಅಸ್ಮಾಕಂ = ನಮ್ಮಗಳಿಗೆ, ಕಾ ಕ್ಷಿತಿಃ = ಯಾವ ಹಾನಿಯು ? ಹೇ ವಿಚಕ್ಷಣ = ಎಲೈ ! ಜ್ಞಾನಿಯೇ, (ಸೂತ್ರೋಪನಿಷದಾದ್ಯರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನೇ) ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ = ನಮ್ಮಗಳಿಗೆ, ಸೂತ್ರೋಪನಿಷದ್ವಿವಕ್ಷಿತಂ - ಸೂತ್ರ = ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳು, ಉಪನಿಷತ್ = ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು, ಇವುಗಳಿಂದ, ವಿವಕ್ಷಿತಂ = (ಉಚಿತ) ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ, (ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವಿರೋಧ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರ ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ, ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿರೋಣದರಿಂದಲೂ, ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಲಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ), ಭಾವಮ್ = ಅಭಿಪ್ರೇತಾರ್ಥವನ್ನು, ಆಚಕ್ಷ್ವ = ಹೇಳು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಎಲೈ! ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರೇ, ಇದು = ಎಂದರೆ ಸಂಕರಪ್ರಣೀತವಾದ ಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಸಮೂಹವು, ವೇದಾಂತ ಎಂದರೆ ವೇದಗಳ ನಿರ್ಣಾಯಕವಾದ ನಾಲ್ಕು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸೂತ್ರಸಂದರ್ಭವಾದ (ಭಿ.ವ್ಯಾ) ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂಬ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದಲ್ಲಿ, ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. ಅದರಿಂದ ನಮಗೇನು ಹಾನಿ.

ನೀವು ನಮ್ಮಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರಿ, ಅರ್ಥವು ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದೆ, ಬೇರೆಯ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದಲೂ, ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರೋಣದರಿಂದ ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರಬೇಕು. (ನೀವೇಕೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದರೆ) ನೀವು ವಿಚಕ್ಷಣರು, ಸೂತ್ರೋಪನಿಷದಾದಿಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಿದ್ದೀರಿ (ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆಂದು ಪೂರ್ವಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಅನ್ವಯವು)

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1, ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 2,3,4 ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 28 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹೀಗೆನ್ನಲಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಸೂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಇತ್ಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಉಪಮಾಶ್ಲೇಷಪೂರ್ವಕವಾಗಿ.

ಇತ್ಯಸ್ಯ ವಾಚಾ ಶರದೇವ ಭಾಸಿತಾ ಯದಾಽಖಿಲಾಶಾ ಶುಭಪೂರ್ಣಯಾ ಬಭೌ |

ಪ್ರಮೋದತೀರ್ಥಾನನಚಂದ್ರಚಂದ್ರಿಕಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಭಿಧಾ ವಿಷ್ಣುಪದಪ್ರಕಾಶಿನೀ

|| 29 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಇತಿ, ಅಸ್ಯ, ವಾಚಾ, ಶರದಾ, ಇವ, ಭಾಸಿತಾಃ, ಯದಾ, ಅಖಿಲಾಶಾಃ
, ಶುಭಪೂರ್ಣಯಾ, ಬಭೌ , ಪ್ರಮೋದತೀರ್ಥಾನನಚಂದ್ರಚಂದ್ರಿಕಾ,ವ್ಯಾಖ್ಯಾಭಿಧಾ,
ವಿಷ್ಣುಪದಪ್ರಕಾಶಿನೀ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ, ಶುಭಪೂರ್ಣಯಾ - ಶುಭ = ಮಂಗಳದಿಂದ, ಪೂರ್ಣಯಾ
= ಸಜ್ಜನಾಭಿಷ್ಠವನ್ನು ಪೂರ್ಣ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಅಸ್ಯ = ಜ್ಯೇಷ್ಠಯತಿಗಳ, ವಾಚಾ = ಮಾತಿನಿಂದ,
(ನಮ್ಮಗಳಿಗೆ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೇಳು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವಚನದಿಂದ), ಯದಾ =
ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅಖಿಲಾಶಾ - ಅಖಿಲ = ಸಮಸ್ತರಾದಂಥ ಸಜ್ಜನರ, ಆಶಾ = ಯಾರು ತಾನೇ
ನಮ್ಮಗಳಿಗೆ ಸೂತ್ರೋಪನಿಷದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ? ಏನು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡೋಣ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪ
ಅಭಿಲಾಷೆಯು, ಅಖಿಲಾಶಾ - ಅಖಿಲ = ಸಮಸ್ತವಾದಂಥ, ಆಶಾ = ದಿಕ್ಕುಗಳ ಸಮೂಹವು,
ಶುಭಪೂರ್ಣಯಾ - ಶುಭ = ಮಂಗಳವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ, ಪೂರ್ಣಯಾ = ಪೂರ್ಣಮಾ
ತಿಥಿಯುಳ್ಳ, ಶರದೇವ = ಶರದೃತುವಿನಿಂದ ಎಂಬಂತೆ, ಭಾಸಿತಾ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಯಿತೋ,
ತದಾ = ಆಗ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾಭಿಧಾ - ವ್ಯಾಖ್ಯಾ = ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂಬೋ, ಅಭಿಧಾ = ಹೆಸರುಳ್ಳ,
ವಿಷ್ಣುಪದಪ್ರಕಾಶಿನೀ - ವಿಷ್ಣು = ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪರಮಾತ್ಮನ, ಪದ = ಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಪ್ರಕಾಶಿನೀ = ಪ್ರಕಾಶ
ಮಾಡತಕ್ಕ (ಉಪದೇಶ ಮಾಡತಕ್ಕ), ಪ್ರಮೋದತೀರ್ಥಾನನಚಂದ್ರಚಂದ್ರಿಕಾ - ಪ್ರಮೋದತೀರ್ಥ
= ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥರ, ಆನನ = ಮುಖ ಎಂಬ, ಚಂದ್ರ = ಚಂದ್ರನ, ಚಂದ್ರಿಕಾ =
ಬೆಳದಿಂಗಳು, ವಿಷ್ಣುಪದಪ್ರಕಾಶಿನೀ - ವಿಷ್ಣುಪದ = ಆಕಾಶವನ್ನು, ಪ್ರಕಾಶಿನೀ = ಪ್ರಕಾಶ ಮಾಡತಕ್ಕ,
ಚಂದ್ರಿಕಾ ಬೆಳದಿಂಗಳು, ಯಥಾ = ಹೇಗೆ, ಶರದೃತೌ = ಶರದೃತುವಿನಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ಣಮಾಸ್ಯಾಂ
= ಪೂರ್ಣಮಾತಿಥಿಯಲ್ಲಿ, ಭಾತಿ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗುತ್ತದೆಯೋ, ತಥಾ = ಹಾಗೆ, ಬಭೌ =
ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಯಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಹೀಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಎಂದರೆ 'ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬ ಆಶೆಯು
ಸಮಸ್ತ ಸಜ್ಜನರಿಗಿದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ನೀವು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರಿ' ಎಂಬ ಈ ಜ್ಯೇಷ್ಠಯತಿಗಳ
ಮಾತಿನಿಂದ. ಸಮಸ್ತರ ಆಶೆಯೆಂದರೆ, 'ಯಾರು ತಾನೇ ನಮಗೆ ಸೂತ್ರೋಪನಿಷದಾದಿಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಯಾರನ್ನು ತಾನೇ ಕೇಳೋಣ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರೋಪನಿಷದಾರ್ಥಜಿಜ್ಞಾಸೆಯು

‘ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಯಿತು’ ಎಂದರೆ ವ್ಯಕ್ತವಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಶರದೃತುವಿನಿಂದ ಸಮಸ್ತವಾದ ಆಶಾ ಎಂದರೆ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುವಂತೆ. ಆಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇಘಾದಿವ್ಯವಧಾನಗಳು ಇಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದ ಶರದೃತುವು ‘ಶುಭ’ ಎಂದರೆ ಶುಭವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ (ಬೆಳದಿಂಗಳಿನಿಂದ ಜನರಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ) ಪೂರ್ಣಮಾತಿಧಿಯುಳ್ಳದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ‘ಶುಭಪೂರ್ಣ’ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಜ್ಯೇಷ್ಠಯತಿಗಳ ಮಾತಾದರೂ, ‘ಶುಭ’ ಎಂದರೆ ಮಂಗಲದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ (ಜನಗಳ ಸೃಕೃತಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ- ಭಾ.ಪ್ರ. ಜನಗಳು ಏನೋ ಸುಕೃತಮಾಡಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಸೂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ಆ ಮಾತು ಹೊರಟಿತು ಎಂದರ್ಥ) ಸಜ್ಜನಾಭೀಷ್ಟರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಶುಭಪೂರ್ಣವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೇಗೆ ಶರದೃತುವಿನಿಂದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಲ್ಲಿ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಲಾಗಿ ಚಂದ್ರನ ಬೆಳದಿಂಗಳು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೋ ಹಾಗೆ ಜ್ಯೇಷ್ಠಯತಿಗಳ ಮಾತಿನಿಂದ ಸಜ್ಜನರ ಈಪ್ಪಿತವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಲು ಆನಂದತೀರ್ಥರ ಮುಖವೆಂಬ ಚಂದ್ರನಿಂದ ಹೊರಟ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂಬ ಬೆಳದಿಂಗಳು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಯಿತು.

ಬೆಳದಿಂಗಳು ವಿಷ್ಣುಪದ ಎಂದರೆ ಆಕಾಶವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಆಚಾರ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂಬ ಬೆಳದಿಂಗಳು ವಿಷ್ಣುಪದ ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮುಕ್ತರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ (ಮುಕ್ತರು ಅದನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುವುದರಿಂದ) ಪದವೆನಿಸತಕ್ಕ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಬೆಳದಿಂಗಳು ಜನರಿಗೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಆನಂದತೀರ್ಥರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಆನಂದಕೊಡುತ್ತದೆಂದರ್ಥ

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 2, 3 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 1,4 ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 29 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹೀಗೆ ಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವಚನಾಚಾರ್ಯರಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು ದಕ್ಷಿಣದಿ- ಗ್ನಿಜಯಾರ್ಥ ಹೊರಡರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- ‘ಜೇಷ್ಠನ್’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಜೇಷ್ಠನ್ ಕದಾಚಿತ್ ಕಿಲ ಕಾಲಪಾಲಿತಾಂ ದಿಶಂ ಪ್ರಯಾತೋಽಚ್ಯುತಬುದ್ಧಿನಾ ಸಹ |

ಸಮಗ್ರಧೀರ್ಮಂಡಿತವಿಷ್ಣುಮಂಗಲಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಜಗನ್ಮಂಗಲಮಾನನಾಮ ಸಃ

|| 30 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಜೇಷ್ಠನ್, ಕದಾಚಿತ್, ಕಿಲ, ಕಾಲಪಾಲಿತಾಂ, ದಿಶಂ, ಪ್ರಯಾತಃ, ಅಚ್ಯುತಬುದ್ಧಿನಾ, ಸಹ, ಸಮಗ್ರಧೀಃ, ಮಂಡಿತವಿಷ್ಣುಮಂಗಲಂ, ವಿಷ್ಣುಂ, ಜಗನ್ಮಂಗಲಮ್,

ಆನನಾಮ, ಸಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸಮಗ್ರಧೀಃ - ಸಮಗ್ರ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಧೀಃ = ಅಂತಃಕರಣವುಳ್ಳ, ಸಃ = ಆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಕದಾಚಿತ್ = ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ, ಜ್ಯೇಷ್ಠನ್ ಸನ್ = ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛೆವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಅಚ್ಯುತಬುದ್ಧಿನಾ = ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರಿಂದ, ಸಹ = ಕೂಡಿ, ಕಾಲಪಾಲಿತಾಂ - ಕಾಲ = ಯಮನಿಂದ, ಪಾಲಿತಾಂ = ಸಂರಕ್ಷಿತವಾದ, ದಿಶಮ್ = ರಜತ ಪೀಠಪುರಾಪೇಕ್ಷಯಾ, ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರಯಾತಃ ಸನ್ = ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿದಂಥವರಾಗಿ, ಮಂಡಿತವಿಷ್ಣುಮಂಗಲಮ್ - ಮಂಡಿತ = ಅಲಂಕೃತವಾದ, ವಿಷ್ಣುಮಂಗಲಂ = ವಿಷ್ಣುಮಂಗಲ ಎಂಬೋ ದೇಶವುಳ್ಳ, (ವಿಷ್ಣುಮಂಗಲ ಎಂಬೋ ದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನನಾದ), ಜಗನ್ಮಂಗಲಂ = ಜಗತ್ = ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಮಂಗಲಂ = ಮಂಗಲಪ್ರದನಾದ, ವಿಷ್ಣುಮ್ = ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು, ಆನನಾಮ = ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸಮಗ್ರವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿರೋಣದರಿಂದ 'ಸಮಗ್ರಧೀ' ಎಂಬ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು ಗುರುಗಳಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರೊಡನೆ ಕಾಲನೆಂಬ ಯಮನಿಂದ ರಕ್ಷಿತವಾದ (ಯಮನು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಾಲಕನಾದ್ದರಿಂದ) ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು, ಏಕೆಂದರೆ ಅವರು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಪಂಡಿತರನ್ನು ಗೆಲ್ಲಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದವರಾಗಿ ಹರಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು. ಆ ಹರಿಯು ಎಂತಹವನೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುಮಂಗಲವೆಂಬ (ಇಂದಿನ ಕಾಸರಗೋಡ- ಕೇರಲಾ)ದೇಶವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದವನು. ವಿಷ್ಣುಮಂಗಲಕ್ಕೆ ಬಂದು ವಿಷ್ಣುಮಂಗಲದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು 'ಆ' = ಎಂದರೆ ಭಕ್ತೃತಿಶಯದಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥ.

ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗನ್ಮಂಗಲನು- ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸ್ವದರ್ಶನಾದಿಗಳಿಂದ ಮಂಗಲವನ್ನುಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕವನು, ಇಲ್ಲವೇ, 'ಮಂಗಲಾನಾಂ ಚ ಮಂಗಲಮ್' ಎಂಬಂತೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಮಂಗಲ ಸ್ವರೂಪನು

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 2, 3ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 1,4 ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 30 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಅಲ್ಲಿ ಬಹುಭಕ್ಷಣರೂಪ ಅತಿಶಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರೆಂದೂ, ಅದರಿಂದ ವಿಸ್ಮಿತರಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರು ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತನಾಡಿದರೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಭಿಕ್ಷಾಪ್ರದಾತ್ರಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಭಿಕ್ಷಾಪ್ರದಾತ್ರಾಽತ್ರ ಪರೀಕ್ಷಿತುಂ ಮುಹುಃ ದತ್ತೇ ಪ್ರಭುಕ್ತೇ ಕದಲೀಫಲೋಚ್ಚಯೇ |
ಅನೇನ ನಿಯತ್ನಮವಾಯವಿಸ್ಮಯಃ ತಮಾರ್ಯವರ್ಯಂ ವಿಜನೇ ಽವದದ್‌ಗುರುಃ

|| 31 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಭಿಕ್ಷಾಪ್ರದಾತ್ರಾ, ಅತ್ರ, ಪರೀಕ್ಷಿತುಂ, ಮುಹುಃ, ದತ್ತೇ, ಪ್ರಭುಕ್ತೇ, ಕದಲೀಫಲೋಚ್ಚಯೇ, ಅನೇನ, ನಿಯತ್ನಮ್, ಅವಾಯವಿಸ್ಮಯಃ, ತಮ್, ಆರ್ಯವರ್ಯಂ, ವಿಜನೇ, ಅವದತ್, ಗುರುಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅತ್ರ = ವಿಷ್ಣುಮಂಗಲ ಎಂಬೋ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ, ಭಿಕ್ಷಾಪ್ರದಾತ್ರಾ - ಭಿಕ್ಷಾ = ಭಿಕ್ಷಾವನ್ನು, ಪ್ರದಾತ್ರಾ = ಕೊಟ್ಟಂಥ ಗೃಹಸ್ಥನಿಂದ, ಪರೀಕ್ಷಿತುಂ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬಹುಭೋಕ್ತೃತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು, ವಾಸ್ತವವೋ ಅಲ್ಲವೋ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಚಾರ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ, ಭೋಜನಸಮಾಪ್ತನಂತರದಲ್ಲಿ, ಮುಹುಃ = ಪುನಃ ಪುನಃ, ದತ್ತೇ = ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಕದಲೀಫಲೋಚ್ಚಯೇ - ಕದಲೀಫಲ = ಬಾಳೆಹಣ್ಣುಗಳ, ಉಚ್ಚಯೇ = ಸಮೂಹವು = ಅನೇನ = ಶ್ರೀಮಧ್ವಾ- ಚಾರ್ಯರಿಂದ, ನಿಯತ್ನಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ = ಆಯಾಸದಿಂದ ರಹಿತವಾಗೋಣ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ, ಪ್ರಭುಕ್ತೇ ಸತಿ = ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, ಅವಾಯವಿಸ್ಮಯಃ - ಅವಾಯ್ = ನಿವಾರಣ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, ವಿಸ್ಮಯಃ = ಆಶ್ಚರ್ಯವುಳ್ಳ, ಗುರುಃ = ಗುರುಗಳಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರು, ಆರ್ಯವರ್ಯಮ್ - ಆರ್ಯ = ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ, ವರ್ಯಂ = ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು, ವಿಜನೇ = ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿ, ಅಬ್ರವೀತ್ = ಮಾತನಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುಮಂಗಲದಲ್ಲಿ ಭಿಕ್ಷಾಪ್ರದಾನ ಮಾಡಿದ ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಗೃಹಸ್ಥನಿಂದ ಭಿಕ್ಷಾವಸಾನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬಾಳೆಹಣ್ಣುಗಳ ಸಮೂಹವೇ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಏಕೆಂದರೆ, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ(ವಿ.ಟೀ), ಬಹುವಾಗಿ (ಛ.ವ್ಯಾ) ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡೋಣ ಎಂಬ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು ವಾಸ್ತವವೇ, ಇಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ.

ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಂದ- ಲಾದರೋ ಅವಲ್ಲವೂ ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವು, ಬಹುಕಷ್ಟವಾಯಿತೋ? ಏನಿಲ್ಲ, ಆಯಾಸರಹಿತವಾಗಿ ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟರು.

(ಏವಮಾದಿಮಹಿಮೆಗಳು ತಮೋಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳಾದರೂ ಬಹುಭೋಜನ ಮಾಡಿದರು ಇತ್ಯಾದಿ ದೂಷಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ತಮಸ್ಸನ್ನೇ ಹೊಂದಿಸುತ್ತವೆ, ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಆಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ

ಭಕ್ಕುದ್ರೇಕಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ತದ್‌ದ್ವಾರಾ ಹರಿಭಕ್ತಿ, ಅದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ, ನಿತ್ಯಸಂಸಾರಿಗಳಾದರೂ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಸೀನರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ)

(ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳಾದವರಿಗೆ ಬಹು ಭೋಜನವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ, ವಿಶ್ವಪ್ರಲಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾದವರಿಗೆ ಇದು ಮಿತಭೋಜನವೇ, ಲೋಕದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಹುಭೋಜನವಷ್ಟೇ)

ಹೀಗೆ ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡಲಾಗಿ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರು ಜ್ಞಾನಿಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು ರಹಸ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡಿದರು. ('ಅನೇನ' ಎಂಬುದನ್ನು ಪುನರ್ಗ್ರಹಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದ) ಈ ಕದಲೀಫ 'ಲೋಚ್ಚಯಭಕ್ಷಣರೂಪಕರ್ಮದಿಂದ ಅವರಿಗೆ ತಡೆಯಲಾರದಷ್ಟು ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ('ನಿರ್ಯತ್ನಂ' ಎಂಬುವುದನ್ನು ಪುನರ್ಗ್ರಹಣಮಾಡುವುದರಿಂದ) ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ, ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಆಯಿತು)

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 3, 4ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 1,2, ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಚಾತಿ || 31 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರು ಮಾತನಾಡಿದ ಪ್ರಕಾರವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಭಿಕ್ಷಾವಸಾನೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಭಿಕ್ಷಾವಸಾನೇ ದ್ವಿಶತಾಧಿಕೈಃ ಫಲೈಃ ವ್ಯೂಢೈಃ ಪ್ರಭುಕ್ತೈಃ ಪರಿಪೂರಿತೇಽಪಿ ತೇ |

ತನೂದರೇ ನಾಸ್ತಿ ಗರಿಷ್ಠತಾ ಕಥಂ ಸುಚಿತ್ತ ಸತ್ಯಂ ವದತಾತ್ ಭವಾನಿತಿ

|| 32 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಭಿಕ್ಷಾವಸಾನೇ, ದ್ವಿಶತಾಧಿಕೈಃ, ಫಲೈಃ, ವ್ಯೂಢೈಃ, ಪ್ರಭುಕ್ತೈಃ, ಪರಿಪೂರಿತೇ, ಅಪಿ, ತೇ, ತನೂದರೇ, ನ, ಅಸ್ತಿ, ಗರಿಷ್ಠತಾ, ಕಥಂ, ಸುಚಿತ್ತ, ಸತ್ಯಂ, ವದತಾತ್, ಭವಾನ್, ಇತಿ

||

ಅರ್ಥಃ- ಹೇ ಸುಚಿತ್ತ =ಎಲೈ! ಸು = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಚಿತ್ತ = ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರೇ, ಭಿಕ್ಷಾವಸಾನೇ- ಭಿಕ್ಷಾ = ಭೋಜನದ, ಅವಸಾನೇ ಸತಿ= ಅವಸಾನವಾಗುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, ಪ್ರಭುಕ್ತೈಃ = ಭಕ್ಷಣಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ದ್ವಿಶತಾಧಿಕೈಃ - ದ್ವಿಶತ = ಇನ್ನೂರರಿಂದ, ಅಧಿಕೈಃ = ಅಧಿಕವಾದ, ವ್ಯೂಢೈಃ = ಸ್ಥೂಲವಾದ, ಫಲೈಃ = ಕದಲೀಫಲಗಳಿಂದ, ಪರಿಪೂರಿತೇಽಪಿ = ಅನ್ನಭಕ್ಷ್ಯಪಾಯಸಾದಿಗಳಿಂದ,

ನಿರವಕಾಶವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಕೂಡ, ತನೂದರೇ - ತನು = ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ, ಉದರೇ = ಉದರದಲ್ಲಿ, ಗರಿಷ್ಠತಾ = ಅತಿಶಯಗುರುತ್ವವು, (ಉದರಶೂಲಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವು) ಕಥಂ ನಾಸ್ತಿ = ಹೇಗೆ ಆಗಿಲ್ಲ, ಭವಾನ್ = ನೀನು, ಸತ್ಯಂ = ಸತ್ಯವನ್ನು, ವದತಾತ್ = ಹೇಳು (ಹೇಳತಕ್ಕಂಥವನಾಗು), ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅವದತ್ = ಹೇಳಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಎಲೈ!ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರೇ, ಭೋಜನವು ಮುಗಿದಿರಲಾಗಿ ನಿಮ್ಮಿಂದ ಇನ್ನೂರಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕಿ ಕದಲೀಫಲಗಳು ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವು, ಏನೋ ಸಣ್ಣಹಣ್ಣುಗಳೇ? ಅಲ್ಲ, ಅವು ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದವು. ಹೀಗೆ, ಭುಕ್ತವಾದ ಅನ್ನ, ಭಕ್ಷ್ಯ, ಪಾಯಸಾದಿಗಳಿಂದ ಮೊದಲೇ ಪೂರ್ಣವಾದ ನಿಮ್ಮ ಜಠರದಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬಿರವೇಕಾಗಲಿಲ್ಲ? ಉಬ್ಬಿರವಾದರೂ ಮನಃಖೇದಜನಕವಾದ ಉದರಶೂಲಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣ ಆಗಬೇಕಿತ್ತು. ನೀವು ಸ್ವಸ್ಥಚಿತ್ತರಾಗಿದ್ದೀರಿ.

ಎಲೈ! ಶುದ್ಧಾಂತಃಕರಣರಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರೇ, (ನೀವು ಶುದ್ಧಾಂತಃ ಕರಣರಾದ್ದರಿಂದಲೇ) ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರಿ, ನಿಮ್ಮ ಜಠರವಾದರೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆಂದು ಪೂರ್ವದಿಂದ ಅನ್ವಯ

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 3,4, ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 1,2, ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 32 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರ ಮಾತಿಗೆ ಆಚಾರ್ಯರು ಕೊಟ್ಟ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಂ ಜಠರೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನಂ ಮಮ ಜಾತವೇದಸಮ್ |

ನಿತ್ಯಂ ಹಿತಂ ವಿಶ್ವದಹಂ ಚ ವಿತ್ತ ತಂ ವಿಶ್ವೇಶಚೇತಾ ಇತಿ ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ ತದಾ

|| 33 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಂ, ಜಠರೇ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ, ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನಂ ,ಮಮ, ಜಾತವೇದಸಮ್, ನಿತ್ಯಂ, ಹಿತಂ, ವಿಶ್ವದಹಂ, ಚ, ವಿತ್ತ , ತಂ, ವಿಶ್ವೇಶಚೇತಾಃ, ಇತಿ, ಸಃ, ಅಬ್ರವೀತ್, ತದಾ ||

ಅರ್ಥ:- ತದಾ = ಗುರುಗಳಿಂದ ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, ವಿಶ್ವೇಶಚೇತಾಃ - ವಿಶ್ವ = ಸಮಸ್ತವಾದಂಥ ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಈಶ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದಂಥ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಚೇತಾಃ = ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ,

ಸಃ = ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ತಂ = ಆ ಗುರುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು. ಹೇ ಗುರವಃ = ಎಲೈ ಗುರುಗಳೇ, ಯೂಯಂ = ನೀವುಗಳು, ಮಮ = ನನ್ನ, ಜಠರೇ = ಕುಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮ್ = ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ, ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಂ - ಅಂಗುಷ್ಠ = ಹೆಬ್ಬೆರಳಿಗೆ, ಮಾತ್ರಂ = ಸಮಾನ ಪರಿಮಾಣ ಭೂತವಾದ, ಜಾತವೇದಸಂ = ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ಜಾಜ್ಜಲ್ಯಮಾನಂ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಜ್ವಲಿಸತಕ್ಕಂಥಾದ್ದನ್ನಾಗಿ, ವಿತ್ತ = ತಿಳಿಯಿರಿ. ನಿತ್ಯಂ = ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ, ಮಮ = ನನಗೆ, ಹಿತಂ = ಹಿತಕರವಾದಂಥಾದ್ದನ್ನಾಗಿ, ವಿತ್ತ = ತಿಳಿಯಿರಿ, (ಜ್ವಲಿತವಾದಂಥ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ, ನನಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಕೂಡ ಅನಿಷ್ಟವಿಲ್ಲ), ತಂ = ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ವಿಶ್ವದಹಂ ಚ - ವಿಶ್ವ = ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು, ದಹಂ ಚ = ಭಸ್ಮ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥಾದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ, ವಿತ್ತ = ತಿಳಿಯಿರಿ, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಬ್ರವೀತ್ = ಮಾಡನಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಆಗ ಎಂದರೆ ಗುರುಗಳು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಮಾತನಾಡಲಾಗಿ, ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶ್ವೇಶನೆಂಬ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿರೋಣದರಿಂದ ವಿಶ್ವೇಶಚೇತರೆನಿಸುವ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತನಾಡಿದರು. 'ಎಲೈ! ಗುರುಗಳೇ, ನನ್ನ ಕುಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಜಾಠರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಜ್ವಲಿಸತಕ್ಕದ್ದನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯಿರಿ. ಅದು ಹೆಬ್ಬರಿಳನಷ್ಟು ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ; ನನಗೆ, ಹೀಗಿದ್ದರೂ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಹಿತಕರವಾದುದು. ಅದರಿಂದ ನನಗೇನೂ ಅನಿಷ್ಟವಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತನ್ನೂ ಭಸ್ಮಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು' ಎಂದು.

ಇಂಥಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಎಂದು ಶಕ್ತಿಪ್ರದನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆಂದು 'ವಿಶ್ವೇಶಚೇತಾಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಕೇವಲ ಇಂದ್ರವಂಶಾವೃತ್ತದಲ್ಲಿದೆ.

|| 33 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ತತ್ತದ್ದೇಶಗತವಾದಿಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲುತ್ತಾ ಮತ್ತೂ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಪರ್ಯಾಕುಲ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪರ್ಯಾಕುಲಾನೇಕಸರಸ್ವತೀತತೀನ್ ನ್ಯಾಯೋಪಪನ್ನಾನ್ ವಿವಿಧಾರ್ಥಸಂಯುತಾನ್ |

ಅತೀತ್ಯ ದೇಶಾನ್ ಸಮಯಾಂಶ್ಚ ಚಾರುಧೀಃ ಅಸೌ ಜಗಾಮಾಭಿಮತೇನ ವರ್ತುನಾ

|| 34 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: -:- ಪರ್ಯಾಕುಲಾನೇಕಸರಸ್ವತೀತೀನ್, ನ್ಯಾಯೋಪಪನ್ನಾನ್, ವಿವಿಧಾರ್ಥಸಂಯುತಾನ್, ಅತೀತ್ಯ, ದೇಶಾನ್, ಸಮಯಾನ್, ಚ, ಚಾರುಧೀಃ, ಅಸೌ, ಜಗಾಮ, ಅಭಿಮತೇನ, ವರ್ತುನಾ ||

ಅರ್ಥ:- ಅಸೌ = ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಚಾರುಧೀಃ - ಚಾರು = ಮನೋಹರವಾದ, ಧೀಃ = ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಅಭಿಮತೇನ = ಸರ್ವಾಭಿಮತವಾದ, ವರ್ತುನಾ = ಮಾರ್ಗದಿಂದ, ಪರ್ಯಾಕುಲಾನೇಕ ಸರಸ್ವತೀತೀನ್ - ಪರಿತಃ = ಸರ್ವತ್ರ, ಆಕುಲ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಅನೇಕ = ಅನೇಕವಾದ, ಸರಸ್ವತೀ = ನದಿಗಳ, ತೀನ್ = ಸಮೂಹಗಳುಳ್ಳ, ನ್ಯಾಯೋಪಪನ್ನಾನ್ - ನ್ಯಾಯ = ತತ್ವಜ್ಞಾನಪದಧರ್ಮದಿಂದ, ಉಪಪನ್ನಾನ್ = ಯುಕ್ತವಾದ, ವಿವಿಧಾರ್ಥಸಂಯುತಾನ್ - ವಿವಿಧ = ನಾನಾವಿಧವಾದ, ಅರ್ಥ = ವಸ್ತುಗಳಿಂದ, ಸಂಯುತಾನ್ = ಯುಕ್ತವಾದ, ದೇಶಾನ್ = ದೇಶಗಳನ್ನು, ಅತೀತ್ಯ = ದಾಟಿ,

ಪರ್ಯಾಕುಲಾನೇಕಸರಸ್ವತೀತೀನ್ - ಪರ್ಯಾಕುಲ = ಸರ್ವತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಿಲಿತರಾದ, ಅನೇಕ = (ಬಹಳ) ಅನೇಕರಾದ, ಸರಸ್ವತೀ = ಪಂಡಿತರುಗಳ ವಾಕ್ಯಗಳ, ತೀನ್ = ಸಮೂಹಗಳುಳ್ಳ, ನ್ಯಾಯೋಪಪನ್ನಾನ್ - ನ್ಯಾಯ = ಆಯಾಯಾ ಶಾಸ್ತ್ರಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ, ಉಪಪನ್ನಾನ್ = ಯುಕ್ತವಾದ, ವಿವಿಧಾರ್ಥಸಂಯುತಾನ್ - ವಿವಿಧ = ನಾನಾವಿಧವಾದ, ಅರ್ಥ = ಪ್ರಮೇಯವಿಶೇಷ (ಅರ್ಥ) ಗಳಿಂದ, ಸಂಯುತಾನ್ = ಯುಕ್ತರಾದಂಥ ಸಮಯಾಂಶ್ಚ = ತತ್ವಚ್ಛಾಸ್ತ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನಾದರೂ, ಅತೀತ್ಯ = ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಿ, ಜಗಾಮ = ವಿಷ್ಣು ಮಂಗಲದ್ವೇಷಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಮನೋಹರವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ 'ಚಾರುಧೀ' ಎನಿಸತಕ್ಕ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದೇಶಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಆಯಾಯಾ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ(ಆಯಾಯಾ ವಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ) ಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನೂ ದಾಟಿ ಎಂದರೆ ತಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತದಿಂದ ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಿ ಸ್ವಾಭಿಪ್ರೇತವಾದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು, ಅವರು ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ ಮಾರ್ಗವು (ಸ್ವಸಿದ್ಧಾಂತವು) ಮಹಾಜನಸಮ್ಮತವಾಗಿ ತ್ತು = ಎಂದರೆ ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾಗಿತ್ತು .

ದಾಟಲ್ಪಟ್ಟ ದೇಶಗಳಾದರೂ ಸುತ್ತಲೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ನದಿಗಳುಳ್ಳವಾಗಿದ್ದವು. ಆಯಾಯಾ ಗ್ರಾಮಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದವು; ನಾನಾವಿಧವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ = ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ

ಕೂಡಿದ್ದವು.

ತಿರಸ್ಕೃತವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಾದರೂ ಸರ್ವತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಿಲಿತರಾದ, ಅನೇಕಪಂಡಿತರ(ಭ.ವ್ಯಾ) ಇಲ್ಲವೇ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ (ವಿ.ಟೀ) ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಮೂಹವುಳ್ಳವಾಗಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಾದಪ್ರಸಂಗದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದವೆಂದರ್ಥ (ಭ.ವ್ಯಾ). ಆಯಾಯಾ ಶಾಸ್ತ್ರಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದವು, ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಮೇಯ ವಿಷಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದ್ದವು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 3, 4ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 1,2ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 34 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹೀಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಾ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪಯಸ್ವಿನೀ ನದಿಯನ್ನು ನೋಡಿ, (ಶಬ್ದತಃ ಅರ್ಥತಃ) ಸದೃಶಳಾದ ಮುಂದೆ ಅವತಾರ ಮಾಡತಕ್ಕ ದುರ್ಗೆಯನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಸ್ವಹೇಲಯಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸ್ವಹೇಲಯಾ ಪಾತಿತಪಾರ್ಥಿವವ್ರಜಾಂ ಧೀಶುದ್ಧಿದಾಂ ಕೇರಲಭೂಷಣಾಯಿತಾಮ್ |

ಪಯಸ್ವಿನೀಂ ಪ್ರೇಕ್ಷ್ಯ ಪಥಿ ದ್ವಿಜಾರ್ಚಿತಾಂ ಸ ಭಾವಿನೀಮಸ್ಮರದತ್ತ, ಚಂಡಿಕಾಮ್

|| 35 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಸ್ವಹೇಲಯಾ, ಪಾತಿತಪಾರ್ಥಿವವ್ರಜಾಂ, ಧೀಶುದ್ಧಿದಾಂ, ಕೇರಲಭೂಷಣಾಯಿತಾಮ್ , ಪಯಸ್ವಿನೀಂ, ಪ್ರೇಕ್ಷ್ಯ, ಪಥಿ, ದ್ವಿಜಾರ್ಚಿತಾಂ, ಸಃ, ಭಾವಿನೀಮ್, ಅಸ್ಮರತ್, ಅತ್ತ, ಚಂಡಿಕಾಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸಃ = ಆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಪಥಿ = ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ , ಸ್ವಹೇಲಯಾ - ಸ್ವ = ತನ್ನ, ಹೇಲಯಾ = ಪ್ರವಾಹರೂಪಕೃಡಾದಿಂದ, ಪಾತಿತಪಾರ್ಥಿವವ್ರಜಾಂ - ಪಾತಿತ = ಕೆಡವಲ್ಪಟ್ಟ, ಪಾರ್ಥಿವ = ವೃಕ್ಷಗಳ, ವ್ರಜಾಂ = ಸಮೂಹವುಳ್ಳ, (ಪ್ರವಾಹವೇಗದಿಂದ ಉಭಯತೀರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ವೃಕ್ಷಗಳು ಕೆಡವಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದವೆಂದರ್ಥ), ಧೀಶುದ್ಧಿದಾಂ - ಧೀ = ಅಂತಃಕರಣಕ್ಕೆ, ಶುದ್ಧಿದಾಂ = ಸ್ನಾನಪಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಪಾವಿತ್ರವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ, ಕೇರಲಭೂಷಣಾಯಿತಾಂ - ಕೇರಲ = ಕೇರಲದೇಶಕ್ಕೆ, ಭೂಷಣಾಯಿತಾಂ - ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ, ದ್ವಿಜೈಃ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಗಳಿಂದ, ದ್ವಿಜೈಃ = ಪಕ್ಷಿಗಳಿಂದ, ಅರ್ಚಿತಾಂ = ಪೂಜಿತವಾದ, (ನದಿಯ ಉಭಯತೀರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಗಳು, ಪಕ್ಷಿಗಳು ಇದ್ದವು ಎಂದರ್ಥ), ಪಯಸ್ವಿನೀಂ = ಪಯಸ್ವಿನೀನಾಮಕವಾದ

ನದಿಯನ್ನು, ಪ್ರೇಕ್ಷ್ಯ = ನೋಡಿ, ಅತ್ರ - ಪಯಸ್ವಿನೀತಟದಲ್ಲಿ, ಪಥಿ = ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ, ಸ್ವಹೇಲಯಾ - ಸ್ವ = ತನ್ನ, ಹೇಲಯಾ = ಆಗಮನ ರೂಪ ಕ್ರೀಡಾದಿಂದ, ಪಾತಿಪಾರ್ಥಿವವ್ರಜಾಂ - ಪಾತಿತ = ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಪಾರ್ಥಿವ = ತುರುಷ್ಕಾದಿ ದುಷ್ಟರಾಜರುಗಳ, ವ್ರಜಾಂ = ಸಮೂಹವುಳ್ಳ, ಧೀಶುದ್ಧಿದಾಂ = ಸ್ಮರಣ ಕೀರ್ತನಾದಿಗಳಿಂದ ಚಿತ್ತಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ, ಕೇರಲಭೂಷಣಾಯಿತಾಂ - ಕೇರಲ = ಕೇರಲದೇಶದಲ್ಲಿ ಅವತಾರ ಮಾಡಿರೋಣದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಭೂಷಣಾಯಿತಾಂ - ಆ ದೇಶಕ್ಕೆ ಆಲಂಕಾರಪ್ರಾಯಳಾದ, ದ್ವಿಜಾರ್ಚಿತಾಂ - ದ್ವಿಜ - ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಗಳಿಂದ, ಅರ್ಚಿತಾಂ = ಪೂಜಿತಳಾದ, ಭಾವಿನೀಂ = ಮುಂದೆ ಅವತಾರಮಾಡತಕ್ಕ, ಚಂಡಿಕಾಮ್ = ದುರ್ಗಾದೇವಿಯನ್ನು, ಅಸ್ಮರತ್ = ಸ್ಮರಣಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪಯಸ್ವಿನೀನಾಮಕ ನದಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಕೇರಳದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಪಯಸ್ವಿನೀ ತೀರದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಅವತರಿಸತಕ್ಕ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದರು. ಸ್ಮರಣೆ ಏಕೆ ಬಂದಿತೆಂದರೆ, 'ಏಕಸಂಬಂಧಿಜ್ಞಾನಮ್ ಅಪರಸಂಬಂಧಿಸ್ಮಾರಕಮ್' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಂತೆ, ಸಂಬಂಧವಿರುವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಮತ್ತೊಂದರ ಸ್ಮರಣೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಯಸ್ವಿನೀನದಿಗೂ, ದುರ್ಗಾದೇವಿಗೂ ಸಾದೃಶ್ಯರೂಪಸಂಬಂಧವಿರೋಣದರಿಂದ ಸದೃಶವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡಿ ಸದೃಶಾಂತರಸ್ಮೃತಿಯು ಆಯಿತೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಸ್ವಹೇಲಯೇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ.

ಪಯಸ್ವಿನೀನದಿಯು ತನ್ನ ಹೇಲಾ ಎಂದರೆ ಪ್ರವಾಹರೂಪ ಲೀಲೆಯಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವವೆಂಬ ವೃಕ್ಷಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಕೆಡವುತ್ತದೆ. (ಪ್ರವಾಹವೇಗದಿಂದ ಉಭಯತೀರದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ವೃಕ್ಷಗಳು ಬೀಳುತ್ತವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ ಛ.ವ್ಯಾ.) ದುರ್ಗಿಯಾದರೂ ತನ್ನ ಆಗಮನರೂಪ ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವರೆಂಬ (ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನರಾದ) ತುರುಷ್ಕಾದಿ ರಾಜರ ಸಮೂಹವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವಳು.

ಪಯಸ್ವಿನೀನದಿಯು ಸ್ನಾನ, ಪಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಅಂತಃಕರಣ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತೆ, ದುರ್ಗಿಯು ಸ್ಮರಣಾದಿಗಳಿಂದ ಮನಶುದ್ಧಿಕರಳು.

ಪಯಸ್ವಿನೀನದಿಯಂತೆ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯೂ ತನ್ನ ಅವತಾರದಿಂದಾಗಿ ಕೇರಲಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರ ಭೂತಳು.

ಪಯಸ್ವಿನೀನದಿಯು ದ್ವಿಜರೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದಲೂ, ಪಕ್ಷಿಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜಿತವಾದುದು. (ಎಂದರೆ ಉಭಯತೀರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಇದ್ದರೆಂದರ್ಥ- ಭ.ವ್ಯಾ) ದುರ್ಗೆಯೂ (ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷಕ, ಶಿಷ್ಟರಕ್ಷಣತ್ವೇನ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದ ಪೂಜಿತಳು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,3,4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 2,ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 35 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಅಲ್ಲಿಂದ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿ ಅನಂತಶಯನಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಶೇಷಶಾಯಿಯನ್ನು ವಂದಿಸಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ತತಃ ಕ್ರಮೇಣ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತತಃ ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರಚಲನ್ನುಪೇಯಿವಾನ್ ಅವಂದತೇಂದೀವರಸುಂದರಚ್ಛವಿಮ್ |
ಅಂಭೋಜನಾಭಂ ಸ ಭುಜಂಗಶಾಯಿನಂ ಶ್ರೀವಲ್ಲಭಂ ಶ್ರೀಮದನಂತಸತ್ತುರೇ

|| 36 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ತತಃ, ಕ್ರಮೇಣ, ಪ್ರಚಲನ್, ಉಪೇಯಿವಾನ್, ಅವಂದತ, ಇಂದೀವರಸುಂದರಚ್ಛವಿಮ್, ಅಂಭೋಜನಾಭಂ, ಸಃ, ಭುಜಂಗಶಾಯಿನಂ, ಶ್ರೀವಲ್ಲಭಂ, ಶ್ರೀಮದನಂತಸತ್ತುರೇ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸಃ = ಆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ತತಃ = ಪಯಸ್ವಿನೀತೀರದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಪ್ರಚಲನ್ = ಹೊರಟಂಥವರಾಗಿ, ಕ್ರಮೇಣ = ದಿನಕ್ರಮದಿಂದ, ಶ್ರೀಮದನಂತಸತ್ತುರೇ- ಶ್ರೀಮತ್ = ಕಾಂತಿ ಸಂಪನ್ನವಾದ, ಅನಂತ = ಅನಂತನಾಮಕವಾದ, ಸತ್ತುರೇ - ಸತ್ = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಪುರೇ = ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ, ಇಂದೀವರಸುಂದರಚ್ಛವಿಮ್ - ಇಂದೀವರ = ಕನ್ನೆದಿಲೆಯಂತೆ, ಸುಂದರ = ಮನೋಹರವಾದ, ಚ್ಛವಿಮ್ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಅಂಭೋಜನಾಭಮ್ - ಅಂಭೋಜ - ಪದ್ಮವು, ನಾಭಂ = ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ, ಭುಜಂಗಶಾಯಿನಂ- ಭುಜಂಗ = ಶೇಷದೇವರಲ್ಲಿ, ಶಾಯಿನಂ = ಶಯನ ಮಾಡಿದ, ಶ್ರೀವಲ್ಲಭಮ್-ಶ್ರೀ=ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರಿಗೆ, ವಲ್ಲಭಮ್ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಅನಂತ ಪದ್ಮನಾಭ ದೇವರನ್ನು, ಉಪೇಯಿವಾನ್ ಸನ್ = ಹೊಂದತಕ್ಕಂಥವರಾಗಿ, ಅವಂದತ = ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಪಯಸ್ವಿನೀನದಿಯ ತೀರದಿಂದ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿದರು. ದಿನಕ್ರಮದಿಂದ ಕಾಂತಿಸಂಪನ್ನವಾದ ಅನಂತ= ಅನಂತಶಯನ ಎಂಬ ಸಮೀಚೀನಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ

ಪ್ರಾಪ್ತರಾದರು (ವಿ.ಟೀ), ಇಲ್ಲವೆ ಅನಂತಶಯನಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದರು(ಭ.ವ್ಯಾ), ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದರು.

ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ನೀಲೋತ್ಪಲದಂತೆ ಮನೋಹರವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು, ಶ್ಯಾಮಲವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟನೆಂದರ್ಥ, ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವುಳ್ಳ ಪದ್ಮನಾಭನು, ಶೇಷಶಾಯಿಯು, ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರಿಗೆ ಪ್ರಿಯನು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,2 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 3,4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 36 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಅಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ವೇದಾಂತಸೂತ್ರಾಣಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವೇದಾಂತಸೂತ್ರಾಣಿ ಕೃತಾಂತವಿತ್ತಮೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸೌ ಶಿಷ್ಯಗಣಾಯ ಸಂಸದಿ |

ವಿಲಕ್ಷಣಂ ಜೀವಗಣಾತ್ ಗುಣಾರ್ಣವಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಚ್ಯುತಾಖ್ಯಂ ಪ್ರತಿಪಾದಯನ್ ಮುಹುಃ

|| 37 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ವೇದಾಂತಸೂತ್ರಾಣಿ, ಕೃತಾಂತವಿತ್ತಮಃ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ್, ಅಸೌ, ಶಿಷ್ಯಗಣಾಯ, ಸಂಸದಿ, ವಿಲಕ್ಷಣಂ, ಜೀವಗಣಾತ್, ಗುಣಾರ್ಣವಂ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಅಚ್ಯುತಾಖ್ಯಂ, ಪ್ರತಿಪಾದಯನ್, ಮುಹುಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಕೃತಾಂತವಿತ್ತಮಃ - ಕೃತಾಂತ = ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು, ವಿತ್ತಮಃ = ತಿಳಿದಂಥವರುಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದಂಥ, ಅಸೌ = ಈ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಸಂಸದಿ = ವಿದ್ವತ್ಸಭಾದಲ್ಲಿ, ಶಿಷ್ಯಗಣಾಯ - ಶಿಷ್ಯ = ಶಿಷ್ಯರುಗಳ, ಗಣಾಯ = ಸಮೂಹಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ವೇದಾಂತಸೂತ್ರಾಣಿ = ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನು, ಅಚ್ಯುತಾಖ್ಯಂ = ಅಚ್ಯುತಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಗುಣಾರ್ಣವಂ - ಗುಣ = ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ, ಅರ್ಣವಮ್ = ಸಮುದ್ರಪ್ರಾಯನೆಂದು, ಅತ ಏವ = ಆದ್ದರಿಂದಲೇವೇ, ಜೀವಗಣಾತ್ - ಜೀವ = ಚೇತನರ, ಗಣಾತ್ = ಸಮೂಹದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ವಿಲಕ್ಷಣಂ = ಅತ್ಯಂತಭಿನ್ನನೆಂದು, ಮುಹುಃ = ಮತ್ತೂಮತ್ತೂ, ಪ್ರತಿಪಾದಯನ್ ಸನ್ = ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರಾಗಿ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ್ = ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ವಿದ್ವತ್ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯರೆಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಸಮೂಹಕ್ಕೋಸ್ಕರ

ವೇದಾಂತನಿರ್ಣಯಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರು. ಆಚಾರ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರಾಗಿದ್ದರು (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ, ಉತ್ತಮ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದರು.

ಹೇಗೆಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ (ಬ್ರಹ್ಮನು ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿರೋಣದಿಂದಲೇ, ಜೀವನು ಅಲ್ಪಗುಣನಾದ್ದರಿಂದ, ಈ ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಗಳು ಏಕತ್ರ ಇರಲಾರವು ಆದ್ದರಿಂದ, ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯರು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ರಬೇಕು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಾಧಿಕರಣತ್ವಯುಕ್ತಿಯಿಂದ) ಜೀವ- ಸಮೂಹದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನೆಂದೂ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವರಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದರು.

ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಚ್ಯುತನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಜೀವಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಇರೋಣದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಾಚಿಯೆಂದು ಹೇಳಲು ಅಚ್ಯುತಾಖ್ಯಾನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 3 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 1,2,4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 37 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿರಲಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದ ಸಂಕರನು ಅಸೂಯೆಯಿಂದ, 'ಭಾಷ್ಯ ಮಾಡದವರು ಸ್ವಯಂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾದ ಮಾಡಬಾರದು' ಎಂದನು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಅಪ್ರಾಂಶು' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಪ್ರಾಂಶುನೂತ್ನೋಪಪದಾಧಿವಾಸಜಃ ಸ ಸಂಕರೋ ವೈರಪರಾಯಣಃ ಪುನಃ |

ಅಸೂಯಯೋಚೇತ, ಮಹಾನತಿಕ್ರಮಃ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾದೋಽಕೃತಭಾಷ್ಯಕೇಷ್ವಿತಿ

|| 38 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಅಪ್ರಾಂಶುನೂತ್ನೋಪಪದಾಧಿವಾಸಜಃ, ಸಃ, ಸಂಕರಃ, ವೈರಪರಾಯಣಃ, ಪುನಃ, ಅಸೂಯಯಾ, ಊಚೇ, ಅತ್ರ, ಮಹಾನ್, ಅತಿಕ್ರಮಃ, ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾದಃ , ಅಕೃತಭಾಷ್ಯಕೇಷು, ಇತಿ ||

ಅರ್ಥಃ- ವೈರಪರಾಯಣಃ - ವೈರ = ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರದ್ವೇಷ ಅನುಸಂಧಾನದಲ್ಲಿ, ಪರ = ಮುಖ್ಯವಾದ, ಅಯನಃ = ಆಶ್ರಯವುಳ್ಳ, (ತತ್ಪರನಾದ) (ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ ದ್ವೇಷಾನುಸಂಧಾನವುಳ್ಳ), ಸಃ = ಸಂಕರನು, ಪುನಃ = ಜನ್ಮಾಂತರದಲ್ಲಿ, ಅಪ್ರಾಂಶುನೂತ್ನೋಪಪದಾಧಿ

ವಾಸಜಃ - ಅಪ್ರಾಂಶುನೂತ್ನೋಪಪದ = ಅಪ್ರಾಂಶುನೂತ್ನನಾಮಕವಾದ, **ಅಧಿವಾಸಜಃ** ಸನ್ = ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದಂಥವನಾಗಿ, **ಅತ್ರ** = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ, **ಅಸೂಯಯಾ** = ಅಸೂಯಾದಿಂದ, (ಗುಣಗಳಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ದರೂ ಕೂಡ ದೋಷಾರೋಪಬುದ್ಧಿಯಿಂದ) **ಅಕೃತಭಾಷ್ಯಕೇಷು** - **ಅಕೃತ** = ಹಿಂದೆ ಮಾಡಲ್ಪಡದೇ ಇರುವ, **ಭಾಷ್ಯಕೇಷು** = ಭಾಷ್ಯವುಳ್ಳವರಲ್ಲಿ, **ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾದಃ** - **ಸೂತ್ರ** = ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ, **ಅರ್ಥವಾದಃ** = ಅರ್ಥಾನುವಾದವು, (ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯೋಣವು), **ಮಹಾನ್** = ದೊಡ್ಡದಾದ, **ಅತಿಕ್ರಮಃ** = ಮರ್ಯಾದಾಉಲ್ಲಂಘನವು, **ಇತಿ** = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, **ಊಚೀ** = ಮಾತನಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಆ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾಲಡಿಗ್ರಾಮಜಾತನಾದ ಸಂಕರನು ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅನಂತಪುರದಲ್ಲಿ (ವಿ.ಟೀ), ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ (ಭ.ವ್ಯಾ) ಅಸೂಯೆಯಿಂದ ಮಾತನಾಡಿದನು. ಅವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ ದ್ವೇಷದಲ್ಲಿ ಪರಾಯಣ ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದನು (ಭ.ವ್ಯಾ) ಇಲ್ಲವೆ ತತ್ಪರನಾಗಿದ್ದನು (ಅದರಲ್ಲೇ ಆಸಕ್ತನಾಗಿದ್ದನು), ದ್ವೇಷಾನುಸಂಧಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದನು ಎಂದರ್ಥ(ವಿ.ಟೀ). ಆ ದ್ವೇಷಾನುಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಮತ್ತೆ ಜನ್ಮಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಂಶುನೂತ್ನೋಪಪದ ಎಂದರೆ ಅಪ್ರಾಂಶುನೂತ್ನ ಎಂಬ ನಾಮಾಂತರವುಳ್ಳ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದನು.

ಅಸೂಯೆಯಿಂದರೆ ಗುಣವಿದ್ದಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷವನ್ನು ಹೊರಿಸುವುದು. ಸಂಕರನು ಅಸೂಯೆಯಿಂದ ಏನು ಮಾತನಾಡಿದನೆಂದರೆ- ಹಿಂದಿನವರ ಭಾಷ್ಯವು ಅಸಂಗತವಾಗಿರಲು ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡೋಣವು ಗುಣವೇ, ಹೀಗೆ ಗುಣವಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಏನು ದೋಷಾರೋಪಣ ಮಾಡಿದನೆಂದರೆ, ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡದವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯು- ಮಹಾಮರ್ಯಾದೋಲ್ಲಂಘನೆಯು= ಅನ್ಯಾಯವು (ಭ.ವ್ಯಾ), ಯಾರು ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರೋ ಅವರಿಗೆ ಭಾಷ್ಯವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಸೂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಯುಕ್ತವಾದುದು, ಯಾರು ಭಾಷ್ಯಕಾರಿಯಲ್ಲವೋ ಅವರಿಗೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆಯೇ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಕಥನವು ಅಯುಕ್ತವು, ಅವರು ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅದು ಅತ್ಯಂತಮರ್ಯಾದೋಲ್ಲಂಘನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 2,3, ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 1,4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 38 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಸಂಕರನ ಈ ಮಾತಿಗೆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಜನರು ಶ್ಲಾಘನಮಾಡಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ವದೋತ್ತರಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವದೋತ್ತರಂ ಭಾತಿ ಯದೀಹ ಕುರ್ಮಹೇ ಭಾಷ್ಯಂ ಕೃತಿನಾಸ್ಯ ಹಿ ದಂಡವಾರಿತಾ |
ಜಗದ್‌ಗುರೂಣಾಮಿತಿ ತಾಂ ಗುರೋರ್ಗಿರಂ ಜನಃ ಸಮಸ್ತೋಽಭಿನನಂದ ಸಸ್ಮಿತಾಮ್

|| 39 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ವದ, ಉತ್ತರಂ, ಭಾತಿ, ಯದಿ, ಇಹ, ಕುರ್ಮಹೇ, ಭಾಷ್ಯಂ, ಕೃತಿಃ, ನ, ಅಸ್ಯ, ಹಿ, ದಂಡವಾರಿತಾ, ಜಗದ್‌ಗುರೂಣಾಮ್, ಇತಿ, ತಾಂ, ಗುರೋಃ, ಗಿರಂ, ಜನಃ, ಸಮಸ್ತಃ, ಅಭಿನನಂದ, ಸಸ್ಮಿತಾಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಹೇ ಸಂಕರ = ಎಲೈ! ಸಂಕರನೇ, ತವ = ನಿನಗೆ, ಯದಿ = ಒಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಇಹ = ನಮ್ಮಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಉತ್ತರಂ = ನಾವು ಹೇಳಿರತಕ್ಕದ್ದನ್ನು ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥವಾದ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವು, ಭಾತಿ ತರ್ಹಿ = ತೋರಿದ್ದೇ ಆದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ವದ = ಹೇಳು, ವಯಂ = ನಾವುಗಳು, ಭಾಷ್ಯಂ = ಭಾಷ್ಯವನ್ನು, ಕುರ್ಮಹೇ = ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. (ಭಾಷ್ಯ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಪೇಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಅದನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆ) ಅಸ್ಯ = ಈ ಭಾಷ್ಯದ, ಕೃತಿಃ = ನಿರ್ಮಾಣವು ದಂಡವಾರಿತಾ - ದಂಡ = ರಾಜಾಜ್ಞೆಯಿಂದ, ವಾರಿತಾ = ನಿವಾರಿತವು, ನ ಹಿ = ಅಲ್ಲ. ಜಗದ್‌ಗುರೂಣಾಂ = ಜಗತ್ತಿಗೆ ಗುರುಗಳಾದಂಥ (ರುದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಗುರುಗಳಾದ), ಗುರೋಃ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ, ಇತಿ = ಸಂಕರನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಂಥ, ಸಸ್ಮಿತಾಂ = ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಗಿರಂ = ವಾಕ್ಯವನ್ನು, ಸಮಸ್ತಃ ಜನಃ = ಸಮಸ್ತರಾದಂಥ ಸಜ್ಜನರು, ಅಭಿನನಂದ = ಅನುಮೋದನ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಜಗತ್ತಿಗೆ ಗುರುಗಳಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಗುರುಗಳಾದ ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರು, 'ಏ ಸಂಕರ, ನಿನಗೆ ನಮ್ಮಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸೂತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಣಸಮರ್ಥವಾದ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವು ತೋರಿದರೆ ಹೇಳು, ಭಾಷ್ಯವು ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಭಾಷ್ಯನಿರ್ಮಾಣವು ರಾಜಶಾಸನದಿಂದ, ಭಾಷ್ಯಮಾಡಿದರೆ ಇವನು ದಂಡಾರ್ಹನಾಗುವನು, ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯ ಮಾಡಬಾರದು ಎಂದು ನಿವಾರಿತವಾಗಿಲ್ಲ'. ಹೀಗೆನ್ನಲಾಗಿ ಆ ಮಾತನ್ನು ಜನರೆಲ್ಲರೂ ಸಾಧು, ಸಾಧು ಎಂದು ಅನುಮೋದನ ಮಾಡಿದರು. ಆಚಾರ್ಯರ ಆ ಮಾತಾದರೂ ಮಂದಹಾಸಿತಯುಕ್ತವಾಗಿತ್ತು

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,3,4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 2,ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 39 ||

अवतारिका :-आचार्यर मातनु अनुमोदिसि लक्षणशास्त्राभिज्ञरादवरु अवरु दैह सौंदर्यवनु वरुणसलरुगि, (अदनु सडसद) संकरपक्षीयरु संकरननु वरुणसिदरनुतारु- 'प्राज्ञीः' एडु श्लोकदिद.

प्राज्ञीमहापुरुषसर्वलक्षणैः संपन्नदेहोऽयमितेरिते प्रभौ ।

परै परस्यप्यतिपिनतादृशः सिङ्घमात्रसंशंसनमत्र चक्रिरे ॥ 40 ॥

पदार्थः :- -- प्राज्ञीः, महापुरुषसर्वलक्षणैः,संपन्नदेहः, अयम, इति, करिते, प्रभौ, परै, परस्य, अपि, अतिपिनतादृशः, सिङ्घमात्रसंशंसनम, अत्र, चक्रिरे ॥

अर्थः- अत्र = सभरुदलि, प्राज्ञीः = पुरुषलक्षणवनु तिलदण्ड पुरुषरुगलिद , अयड = क मधुवरुचरु, महापुरुषसर्वलक्षणैः - महापुरुष = लुतुतुतु पुरुषरु, सर्व = एलु, लक्षणैः = लक्षणगलिद, संपन्नदेहः- संपन्न = संपुरुणवरुद, देहः = देहवुलुवरु, इति = क प्रकरवरुगि, द्वातिशुलक्षणदेहवुलुवरुदरुदिद, प्रभौ = मधुवरुचरु, करिते सति = श्लरुण मरुडलुडुतु इरुलिक्के, परैऽपि = संकर पक्षीयरु कुरुड, परस्य = संकरन, अतिपिनतादृशः - अतिपिनता = अतिसुलुतुवनु , दृशः संतः = नुरुडुववरुगि, सिङ्घमात्रसंशंसन- सिङ्घमात्र = कडिपुरुणुदगु, संशंसन = डनुगि सुुरुतवनु , चक्रिरे = मरुडिदरु.

तात्पर्य@- अ सभरुयलि पुरुषलक्षणशरुतुवनु तिलद पणुडितरुगलिद, क मधुवरुचरु लक्षणप्रतिपरुदक शरुतुदलि लुतुतुतुमरुधिरुगलिगे यरुव अणगसंपतुगुलु हेलुलुडुडुमुरु अवुलुदरुदिद संपुरुणवरुद देहवुलुवरु एडु शुरीमदरुवरु हेलुलुडुडु = श्लरुण मरुडलुडुडु.

अदनु सडसद संकरपक्षीयरु संकरन सिङ्घ एडु कडिपुरुणुदगु (तुरुडुय मुरुलिरतकु डुरुकके सडणुदुवुलु एरुडुप्रदुरुशगुलु कडिपुरुणुदुवुनिसुतुदु. अवुगुलु) सुतुतुयनु मरुतु मरुडिदरु. डकंडरु अवरु संकरन देहदलि डुरुवरुलुलुलुलु करुणलिलु, सिङ्घप्रदुरुशगुलु अतुतुतुसुलुलुवनु मरुतु नुरुडुडुतुवुरुगिदुदु.

वृत्त- क श्लुकदलि 3 नुरु परुददलि वणुशुडुवृत्त , 1,2,4 नुरु परुददलि

ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ

|| 40 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಸಂಕರಪಕ್ಷೀಯರಿಂದ ಲಕ್ಷಣತ್ವೇನ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ಥಿತಿಗಳ ದುರ್ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿ ಸಂಕರನು ಅವರ ದಂಡ ತುಂಡರಿಸುವುದಾಗಿ, ಅಶಕ್ತನಾದರೂ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಿದನೆಂದು ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸಪೂರ್ವಕ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಸ್ಥಿಕ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸ್ಥಿಗ್‌ದೂಷಣಾನಿ ಪ್ರತಿಪಾದಯತ್ಯಲಂ ಸಂಪೂರ್ಣಸಂಖ್ಯೇಽಸ್ಯ ತು ಲಕ್ಷ್ಮಶಾಸ್ತ್ರತಃ |

ತದ್‌ದಂಡಸಂಖಂಡನಸಂಶ್ರವಂ ವ್ಯಧಾತ್ ತದಕ್ಷಮೋಽಸೌ ಪ್ರಕೃತಿಹಿ ಸಾಽಸತಾಮ್ || 41

||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಸ್ಥಿಗ್‌ದೂಷಣಾನಿ, ಪ್ರತಿಪಾದಯತಿ, ಅಲಂ, ಸಂಪೂರ್ಣಸಂಖ್ಯೇ, ಅಸ್ಯ, ತು, ಲಕ್ಷ್ಮಶಾಸ್ತ್ರತಃ, ತದ್‌ದಂಡಸಂಖಂಡನಸಂಶ್ರವಂ, ವ್ಯಧಾತ್, ತದಕ್ಷಮಃ, ಅಸೌ, ಪ್ರಕೃತಿಃ, ಹಿ, ಸಾ, ಅಸತಾಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಸಂಪೂರ್ಣಸಂಖ್ಯೇ- ಸಂಪೂರ್ಣ=ಪೂರ್ಣವಾದ, ಸಂಖ್ಯೇ = ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು , ಲಕ್ಷ್ಮಶಾಸ್ತ್ರತಃ - ಲಕ್ಷ್ಮ = ಲಕ್ಷ್ಮಣದ, ಶಾಸ್ತ್ರತಃ = ಶಾಸ್ತ್ರದ್ವೇಷಿಯಿಂದ (ಲಕ್ಷ್ಮಣಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ), ಅಸ್ಯ = ಈ ಸಂಕರನ, ಸ್ಥಿಗ್‌ದೂಷಣಾನಿ - ಸ್ಥಿಕ್ = ಸ್ಥಿತಿಗಳ, (ಕಟಿಮೇಲ್ಭಾಗಗಳ), ದೂಷಣಾನಿ = ಸ್ಥೂಲ್ಯ ದೋಷಗಳನ್ನು, ಅಲಂ = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಪ್ರತಿಪಾದಯತಿ ಸತಿ = ಪ್ರತಿಪಾದನಮಾಡುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, ತದಕ್ಷಮಃ-ತತ್ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರದಂಡಖಂಡನವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅಕ್ಷಮಃ = ಅಸಮರ್ಥನಾದ, ಅಸೌ = ಈ ಸಂಕರನು, ತದ್‌ದಂಡಸಂಖಂಡನಸಂಶ್ರವಂ - ತತ್ = ಆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ, ದಂಡ = ದಂಡದ, ಸಂಖಂಡನ = ದ್ವೈಧೀಭಾವಕರಣವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಸಂಶ್ರವಂ = ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವನ್ನು, ವ್ಯಧಾತ್ = ಮಾಡಿದನು. ಸಾ = ಅಶಕ್ತಕಾರ್ಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು, ಅಸತಾಮ್ = ಅಸಜ್ಜನರುಗಳ, ಪ್ರಕೃತಿಃ ಹಿ = ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದಂಥದ್ದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ@- ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಸಂಖ್ಯಾ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು ಲಕ್ಷ್ಮಣಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಎಂದರೆ ತದನುಸಾರವಾಗಿ ಸಂಕರನ ಕಟಿವೈಧೀಭಾಗಗಳ ಸ್ಥೂಲ್ಯದೋಷಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಪಪಾದನ ಮಾಡಿದರು. ಕಟಿಸ್ಥೂಲ್ಯವು ಸ್ತ್ರೀಲಕ್ಷಣವೇ ಹೊರತಾಗಿ, ಪುರುಷಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು.

ಆಗ ಸಂಕರನು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ದಂಡವನ್ನು ಎರಡುಭಾಗ ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ

ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಿದನು. ಅವನಾದರೂ ದಂಡಖಂಡನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದನು,

ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಏಕೆ ಮಾಡಿದನೆಂದರೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ 'ಪ್ರಕೃತಿಃ' ಎಂಬುದಾಗಿ. ಅಶಕ್ಯವಾದ್ದನ್ನು ಮಾಡುವೆನೆಂಬ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ದುಷ್ಟರ ಸ್ವಭಾವವೇ. ಇವನಾದರೂ ದುಷ್ಟನು. ಆದ್ದರಿಂದ, ತನ್ನ ಕೈಲಾಗದಿದ್ದನ್ನು ಮಾಡುವೆನೆಂದನು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,3,4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 2,ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 41 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಅನಂತಶಯನದಿಂದ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರೀಮಾರ್ಗವಾಗಿ ರಾಮಸೇತುವಿಗೆ ಬಂದದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಸ್ನಾತ್ವಾತ್ರ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸ್ನಾತ್ವಾತ್ರ ತೀರ್ಥೇಷ್ವಚಿರೇಣ ಕನ್ಯಕಾ ತೀರ್ಥೇ ಸುತೀರ್ಥೇ ಸುಖತೀರ್ಥೇ ಆಪ್ನುತಃ |

ಸಮುದ್ರಸೇತೌ ಚ ನಿಮಜ್ಜ್ಯ ವಿಷ್ಣವೇ ಶ್ರೀರಾಮನಾಥಾಯ ನಮಶ್ಚಕಾರ ಸಃ || 42 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಸ್ನಾತ್ವಾ , ಅತ್ರ , ತೀರ್ಥೇಷು , ಅಚಿರೇಣ , ಕನ್ಯಕಾತೀರ್ಥೇ , ಸುತೀರ್ಥೇ , ಸುಖತೀರ್ಥಃ , ಆಪ್ನುತಃ , ಸಮುದ್ರಸೇತೌ , ಚ , ನಿಮಜ್ಜ್ಯ , ವಿಷ್ಣವೇ , ಶ್ರೀರಾಮನಾಥಾಯ , ನಮಶ್ಚಕಾರ , ಸಃ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಸಃ = ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಸುಖತೀರ್ಥಃ = ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥರು, ಅತ್ರ = ಅನಂತಪುರಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ, ತೀರ್ಥೇಷು = ಋಷಿಜುಷ್ಪಜಲಾಶಯಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ನಾತ್ವಾ = ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ, ಅಚಿರೇಣ = ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಕನ್ಯಕಾ ತೀರ್ಥೇ = ಕನ್ಯಾಕುಮಾರೀತೀರ್ಥನಾಮಕವಾದ, ಸುತೀರ್ಥೇ = ಸಮೀಚೀನವಾದ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ , ಆಪ್ನುತಃ ಸನ್ = ಸ್ನಾನ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರಾಗಿ, ಸಮುದ್ರಸೇತೌ ಚ = ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಧನುಷ್ಕೋಟಿತೀರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ನಿಮಜ್ಜ್ಯ = ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ, ಶ್ರೀರಾಮನಾಥಾಯ = ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾದ ರಾಮೇಶ್ವರನಾಮಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ ರಾಮನಾಮಕನಾದ, ವಿಷ್ಣವೇ = ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ, ನಮಶ್ಚಕಾರ = ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಆನಂದತೀರ್ಥರು ಅನಂತಶಯನಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ತೀರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಋಷಿಜುಷ್ಪವಾದ ಜಲಾಶಯಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ, ವಿಲಂಬ ಮಾಡದೇ (ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಾ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರೀಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ) ಸರೋವರವಾದ ಶೋಭನ

ಕನ್ಯಕಾದೀರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಈ ಕನ್ಯಾತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುಜಲಾವತಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗೆಯು ಸನ್ನಿಹಿತಳಾಗಿ ರುವಳು ಭಾ.ಪ್ರ) ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದರು. (ಅಲ್ಲಿಂದಲೂ ಹೊರಟು ಸಮುದ್ರಸೇತುವೆಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ) ಧನುಷ್ಕೋಟೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ, (ಶ್ರೀರಾಮನಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾದ ರಾಮೇಶ್ವರ ನಾಮಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ ರುದ್ರಾಂತರ್ಗತ) ಶ್ರೀರಾಮನೆಂಬ ನಿಯಾಮಕನಾದ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು.

ವಿಷ್ಣು-ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತನು, ಆತನೇ ಈ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನೆಂದು ಲಿಂಗಗತ ಹಾಗೂ ಸರ್ವತ್ರಗತ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಚಿಂತಿಸುತ್ತಾ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 2 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 1,3,4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 42 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದ ಸಂಕರನಿಗೆ, ತನ್ನ ದಂಡಖಂಡನರೂಪ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಷಂಡತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆಂದು ಉಪಹಾಸಮಾಡಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ತಮಾವ್ರಜಂತಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತಮಾವ್ರಜಂತಂ ಯತಿವೇಷಧಾರಿಣಂ ದಂಡಂ ಪ್ರಕಾಶ್ಯೈಷ ಹಸನ್ನಭಾಷತ |

ಖಂಡ್ಯೇತ ದಂಡೋ ಯದಿ ಚಂಡ ನ ತ್ವಯಾ ತ್ವಂ ಷಂಡಕೋಽಪಂಡಿತ ವಂಧ್ಯವಾಗಿತಿ ||

43 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ತಮ್, ಅವ್ರಜಂತಂ, ಯತಿವೇಷಧಾರಿಣಂ ,ದಂಡಂ ,ಪ್ರಕಾಶ್ಯೈಷ, ಏಷಃ ಹಸನ್, ಅಭಾಷತ, ಖಂಡ್ಯೇತ, ದಂಡಃ, ಯದಿ, ಚಂಡ ,ನ, ತ್ವಯಾ, ತ್ವಂ, ಷಂಡಕಃ, ಅಪಂಡಿತ, ವಂಧ್ಯವಾಕ್, ಇತಿ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಏಷಃ = ಈ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಅವ್ರಜಂತಮ್ = ಸಮುದ್ರಸೇತುವಿನ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರತಕ್ಕಂಥ, ಯತಿವೇಷಧಾರಿಣಂ - ಯತಿ =ಯತಿಯ, ವೇಷ=ವೇಷವನ್ನು, ಧಾರಿಣಂ = ಧಾರಣೆ ಮಾಡಿದ ಆ ಸಂಕರನನ್ನು ಕುರಿತು, ದಂಡಂ = ತಮ್ಮ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ದಂಡವನ್ನು, ಪ್ರಕಾಶ್ಯೈಷ = ಅವನಿಗೆ ತೋರಿಸತಕ್ಕವರಾಗಿ, ಹಸನ್ = ಮಂದಹಾಸವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವರಾಗಿ, ಹೇ ಚಂಡ = ಅತ್ಯಂತಕೋಪಿಷ್ಠನಾದ, ಅಪಂಡಿತ = ಮೂರ್ಖನಾದ, ಎಲೈ ಸಂನ್ಯಾಸಿಯೇ, ಯದಿ = ಒಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ , ದಂಡಃ = ನನ್ನ ದಂಡವು, ತ್ವಯಾ =ನಿನ್ನಿಂದ, ನ

ಖಂಡ್ಯೇತ = ಖಂಡನಮಾಡಲ್ಪಡದೇ ಇದ್ದರೆ, **ತರ್ಹಿ** = ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, **ತ್ವಂ** = ನೀನು, **ವಂಧ್ಯವಾಕ್** = ಅನ್ಯತರೂಪವಾದ ವಚನವುಳ್ಳವನು, **ಷಂಡಕಃ** = ನಪುಂಸಕನು, **ಇತಿ** = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, **ಅಭಾಷತ** = ಮಾತನಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಸಮುದ್ರಸೇತುವಿನ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಎದುರಿನಿಂದ ಬರತಕ್ಕ ಸಂಕರನನ್ನು ಕುರಿತು ತಮ್ಮ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಧಾರಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ದಂಡವನ್ನು ತೋರಿಸಿದರು. ಆ ಸಂಕರನು ಯತಿಯ ವೇಷದಂತೆ ವೇಷಧರಿಸಿದ್ದನು. (ಹೊರತಾಗಿ ಯತೇಂದ್ರಿಯನಾದ ಯತಿಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ.) ಪಾರಾಂತರದಂತೆ, ಯತಿಯ ವೇಷದಂತೆ ವೇಷವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದನು, (ಸ್ವತಃ) ಅಸುರ ಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದನು.

ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ಅಪಹಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾ ಮಾತನಾಡಿದರು, ಚಂಡ- ಕ್ರೂರನೇ (ವಿ.ಟೀ) ಇಲ್ಲವೆ ಅತ್ಯಂತ ಕೋಪಿಷ್ಠನೇ (ಛ.ವ್ಯಾ), ಮೂರ್ಖನಾದ ಸಂನ್ಯಾಸಿ, ನೀನು ನನ್ನ ದಂಡವನ್ನು ಮುರಿಯದಿದ್ದರೆ, ನೀನು ಮಿಥ್ಯಾಭಿದಾಯಿಯು, ನಪುಂಸಕನು ಎಂಬುದಾಗಿ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 2,3,4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 43 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ದಂಡಖಂಡನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಕರನು ಜನರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅವರು ಅವನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಲಜ್ಜಾನತಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

**ಲಜ್ಜಾನತಃ ಸ್ವಾರ್ಥಮಥಾರ್ಥಯನ್ನಸನ್ ಉಪೈಕ್ಷ್ಯತಾಸೌ ದ್ವಿಜನಾಯಕೈಸ್ತದಾ |
ಆನಂದಯಂತಂ ವದನೇಂದುನಾ ಜಗತ್ ತಂ ದ್ವೇಷ್ಟಿ ಕಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಮಿಹೇತಿ ವಾದಿಭಿಃ || 44 ||**

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಲಜ್ಜಾನತಃ, ಸ್ವಾರ್ಥಮ್, ಅಥ, ಅರ್ಥಯನ್, ಅಸನ್, ಉಪೈಕ್ಷ್ಯತ, ಅಸೌ, ದ್ವಿಜನಾಯಕೈಃ, ತದಾ, ಆನಂದಯಂತಂ, ವದನೇಂದುನಾ, ಜಗತ್, ತಂ, ದ್ವೇಷ್ಟಿ, ಕಃ, ಪ್ರಾಜ್ಞಮ್, ಇಹ, ಇತಿ, ವಾದಿಭಿಃ ||

ಅರ್ಥಃ- **ಲಜ್ಜಾನತಃ** - ಲಜ್ಜಾ = ಲಜ್ಜಾದಿಂದ, **ಆನತಃ** = ಅಧೋಮುಖವುಳ್ಳ, **ಸ್ವಾರ್ಥಮ್** = ಸ್ವಕೀಯಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ, **ಅರ್ಥಯನ್** = ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಕುರಿತು ನಿಮ್ಮಗಳಿಂದ ನನಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕು ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಮಾಡತಕ್ಕ, **ಅಸನ್** = ದುಷ್ಟನಾದ, **ಅಸೌ** = ಈ ಸಂಕರನು, **ತದಾ** = ಆ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, **ವದನೇಂದುನಾ** - **ವದನ** = ಮುಖವೆಂಬ,

ಇಂದುನಾ = ಚಂದ್ರನಿಂದ, ಜಗತ್ = ಸಮಸ್ತಜನರನ್ನು, ಆನಂದಯಂತಮ್ - ಆನಂದ ಪಡಿಸತಕ್ಕಂಥ, ಇಹ = ಈ ಭೂಮಂಡಲದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಜ್ಞಂ = ಮಹಾಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ, ತಂ = ಆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು, ಕಃ = ವಿವೇಕಿಯಾದ ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನು ತಾನೇ, ದ್ವೇಷಿ = ದ್ವೇಷ ಮಾಡಿಯಾನು ? ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವಾದಿಭಿಃ = ಮಾತನಾಡಕ್ಕೆ, ದ್ವಿಜನಾಯಕೈಃ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳಿಂದ, ಉಪೈಕ್ಷತ = ಉಪೇಕ್ಷಾ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ದುಷ್ಟನಾದ ಸಂಕರನು (ಅಲ್ಲಿದ್ದ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಅವನು (ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಶಕ್ತನಾದ್ದರಿಂದ) ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಅಧೋಮುಖನಾಗಿದ್ದನು. ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಏಕೆ ಮಾಡಿದನೆಂದರೆ ತನ್ನ ಪ್ರಯೋಜನವಾದ ದಂಡಖಂಡನಕ್ಕೋಸ್ಕರ. ಆಗ ಅವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಿಂದ ಉಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟನು. ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಗಳು, 'ತಮ್ಮ ಮುಖವೆಂಬ ಚಂದ್ರನಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಆನಂದಗೊಳಿಸುವ, ಭೂಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಮಹಾಪಂಡಿತರಾದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಯಾವ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷತಾನೇ ದ್ವೇಷಿಸಿಯಾನು'? (ಯಾವನೂ ದ್ವೇಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನೀನು ದ್ವೇಷಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವಿವೇಕಿಯು) ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕವರಾದರು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 2, ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 1,3,4ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 44 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ರಾಮಸೇತುವಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ವತ್ಸಭಾಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ವಿದ್ಯೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಆಯಾಯಾ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಗೆದ್ದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಯಾ ಯಾಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಯಾ ಯಾಃ ಪ್ರಸಕ್ತಾಃ ಪರಿಷತ್ತು ಪೂರುಷೈಃ ವಿದ್ಯಾವಿದಗ್ಧೈರ್ವಿವಿಧೈಃ ಸಮಾಗಮೇ |

ಸ ತಾಸು ತಾಸು ಪ್ರತಿಭಾತಿಭಾಸುರೋ ವಿದ್ಯಾಸು ವಿದ್ಯಾಧಿಪತಿರ್ಜಿಗಾಯ ತಾನ್ || 45 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಯಾಃ, ಯಾಃ, ಪ್ರಸಕ್ತಾಃ, ಪರಿಷತ್ತು, ಪೂರುಷೈಃ, ವಿದ್ಯಾವಿದಗ್ಧೈಃ, ವಿವಿಧೈಃ, ಸಮಾಗಮೇ, ಸಃ, ತಾಸು, ತಾಸು, ಪ್ರತಿಭಾತಿಭಾಸುರಃ, ವಿದ್ಯಾಸು, ವಿದ್ಯಾಧಿಪತಿಃ, ಜಿಗಾಯ, ತಾನ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಪರಿಷತ್ತು = ಪಂಡಿತಸಭಾಗಳಲ್ಲಿ, ವಿವಿಧೈಃ = ನಾನಾವಿಧವಾದಂಥ, ವಿದ್ಯಾವಿದಗ್ಧೈಃ = ವಿದ್ಯಾ = ಆಯಾಯಾ ವಿದ್ಯಾವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ, ವಿದಗ್ಧೈಃ = ಚತುರರಾದ, ಪೂರುಷೈಃ = ವಾದಿಗಳಿಂದ, ಸಮಾಗಮೇ ಸತಿ = ಸಹವಾಸವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, ಯಾಃ ಯಾಃ = ಯಾವ ಯಾವ ವಿದ್ಯೆಗಳು,

(ಅವರವರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತವಾದ ವಿದ್ಯೆಗಳು,) ಪ್ರಸಕ್ತಾಃ = ವಾದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದಂಥವುಗಳಾಗಿ, ಅಭೂವನ್ = ಆದವೋ, ತಾಸು ತಾಸು = ಆ ಸಮಸ್ತವಾದಂಥ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಭಾತಿಭಾಸುರಃ - ಪ್ರತಿಭಾ = ಸ್ವಾಭಾವಿಕಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಅತಿಭಾಸುರಃ = ಅತ್ಯಂತನಿಪುಣತಾದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ, (ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇವೇ ಸಮಸ್ತವಾದಂಥ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಂಥ) ವಿದ್ಯಾಧಿಪತಿಃ - ವಿದ್ಯಾ = ಸಕಲವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ, ಅಧಿಪತಿಃ = ಮುಖ್ಯಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ, ಸಃ = ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ತಾನ್ = ಸರ್ವ - ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತರಾದ ಪುರುಷರುಗಳನ್ನು, ಜಿಗಾಯ = ಗೆದ್ದರು (ಪರಾಭವವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿದರು).

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಪಂಡಿತಸಭಾಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧರಾದ ವಾದಿಗಳಿಂದ ಸಮಾಗಮವಾಯಿತು, ಆ ವಾದಿಗಳು ಆಯಾಯಾ ವಿದ್ಯಾವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರರಾಗಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಸಮಾಗಮವಾಗಲಾಗಿ ಯಾವ ಯಾವ ಆ ವಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭ್ಯಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಿದ್ಯೆಗಳು ವಾದಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೋ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ (ಎಲ್ಲದರಲ್ಲೂ ಎಂದರ್ಥ) ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಆ ಪಂಡಿತರನ್ನು ಗೆದ್ದರು.

ಇದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ ವಿಶೇಷಣದ್ವಯದಿಂದ, ಆಚಾರ್ಯರು ಪ್ರತಿಭಾತಿಭಾಸುರರು = ಸ್ವರೂಪಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನ ರಾದವರು (ಸಕಲವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದವರೆಂದರ್ಥ-ಭ.ವ್ಯಾ.), ಸಮಸ್ತವಾದ ವೇದಾದಿವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು -ಭ.ವ್ಯಾ.).

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 2,3,ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ 1,4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 45 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಸಂಕರಾದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಚಾಪಲ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಆಚಾರ್ಯರು ಅದರಿಂದ ಮನೋವಿಕಾರವಿಲ್ಲದೇ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ ಪ್ರತಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಉಪಮಾಪೂರ್ವಕ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅಚಾಲ್ಯಮಾನಃ ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಅಚಾಲ್ಯಮಾನಃ ಸಗುರುಃ ಸಚಾಪಲೈಃ ಅಸಜ್ಜನಾನಾಮಬಲೀಯಸಾಮಿಹ |
 ಉವಾಸ ಮಾಸಾನ್ ಚತುರೋ ಮಹಾಮನಾಃ ಸಿಂಹೋ ಗುಹಾಂತೋಪಗತಃ ಶುನಾಮಿವ
 || 46 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ:-:- ಅಚಾಲ್ಯಮಾನಃ ಸಗುರುಃ, ಸಚಾಪಲೈಃ, ಅಸಜ್ಜನಾನಾಮ್, ಅಬಲೀಯಸಾಮ್,

ಇಹ, ಉವಾಸ, ಮಾಸಾನ್, ಚತುರಃ, ಮಹಾಮನಾಃ, ಸಿಂಹಃ, ಗುಹಾಂತೋಪಗತಃ, ಶುನಾಮ್, ಇವ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸಗುರುಃ = ಗುರುಗಳಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಸಹಿತರಾದ, ಅಬಲೀಯಸಾಂ = ದುರ್ಬಲರಾದಂಥ, ಅಸಜ್ಜನಾನಾಮ್ = ಸಮುದ್ರಸೇತುವಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನರಾದ, ದುರ್ಜನರುಗಳ, ಚಾಪಲೈಃ = ಚಪಲವಾದ ಚೇಷ್ಟೆಗಳಿಂದ, (ಅಲ್ಪರಾದಂಥ ಜನರುಗಳ ಮನಃ ಕ್ಷೋಭಕವಾದ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದ), ಅಚಾಲ್ಯಮಾನಃ- ಕಂಪಾವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರತಕ್ಕ (ಮನೋ ವಿಕಾರರಹಿತರಾದ), ಮಹಾಮನಾಃ = ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು, ಇಹ = ಈ ಸಮುದ್ರ ಸೇತುವಿನಲ್ಲಿ, ಚತುರಃ = ನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ, ಮಾಸಾನ್ = ಮಾಸಗಳನ್ನು, ಶುನಾಂ = ನಾಯಿಗಳ, ಚಾಪಲೈಃ = ಚೇಷ್ಟೆಗಳಿಂದ, ಅಚಾಲ್ಯಮಾನಃ = ಚಲಿಸದೆ ಇರತಕ್ಕ, ಗುಹಾಂತೋಪಗತಃ - ಗುಹ = ದುರ್ಗದ, ಅಂತ = ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಉಪಗತಃ = ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾದ, ಸಿಂಹ ಇವ = ಮೃಗೇಂದ್ರದಂತೆ, ಉವಾಸ = ವಾಸಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಗುರುಗಳಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರಿಂದ ಸಹಿತರಾದ ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಸಮುದ್ರ-ಸೇತುವಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕಾಲವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯವ್ರತಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಾಲ್ಕುತಿಂಗಳು ವಾಸ ಮಾಡಿದರು. (ವರ್ಷಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೀಟಗಳು ಆಹಾರಾರ್ಥ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗಬಾರದೆಂದು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಹಿಂಸಾಪರರಾದ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು ಸಂಚಾರ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.) ಆಚಾರ್ಯರು ಸಮುದ್ರಸೇತುವಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನರಾದ ದುಷ್ಟಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕಡಡುವ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದ ಚಂಚಲತೆ ಹೊಂದದವರಾಗಿದ್ದರು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಗುಹೆಯ (ಗಿರಿಯ ಬಿಲದ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ಸಿಂಹವು ನಾಯಿಗಳ ಚೇಷ್ಟೆಗಳಿಂದ (ಭಷಣಾದಿಗಳಿಂದ) ಚಂಚಲವಾಗದೆ ಹೇಗೆ ವಾಸಿಸುತ್ತದೋ ಹಾಗೆ.

ಸಿಂಹಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಮಸಿಂಹದ ಶಂಕೆ ಹೇಗಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ದುರ್ವಾದಿಗಳ ಶಂಕೆ ಇಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ (ಭ.ವ್ಯಾ.).

ನಾಯಿಗಳು ಸಿಂಹಕ್ಕೆ ಮನೋವಿಕಾರವುಂಟು ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ದುರ್ಬಲಗಳೋ, ಹಾಗೆಯೇ ದುರ್ವಾದಿಗಳಾದರೂ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಮನೋವಿಕಾರವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲು ಅಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದರು.

‘ಅಪ್ರಾಂಶ್ವಾದ್ಯಾಶ್ಚ ತತ್ರೋಷುಶ್ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಂ ತತೋ ವಿಭೋಃ |

ದೀಕ್ಷಾವಿಘ್ನಂ ಚಿಕೀರ್ಷಂತಸ್ತಾಡನಂ ಚಾಭವತ್ ಖಲು||'

ಎಂದರೆ ಸಂಕರಾದಿಗಳೂ ಸಮರ್ಥರಾದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ದೀಕ್ಷೆಗೆ ವಿಘ್ನವನ್ನು ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವವರಾಗಿ ರಾಮಸೇತುವಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳು ವಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಅವರಿಗೆ ತಾಡನವಾಯಿತು(ಭಾ.ಪ್ರ).

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,2,3 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 4,ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 46 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಸಮುದ್ರಸೇತುವಿನಲ್ಲಿ ಈರೀತಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟು ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಕೆ ಬಂದದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಶೃಂಗಾರಸಿಂಧುಂ 'ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಶೃಂಗಾರಸಿಂಧುಂ ಸ ಭುಜಂಗಶಾಯಿನಂ ಶ್ರೀರಂಗವಾಸಂ ಕೃತಮಂಗಲಂ ಸತಾಮ್ |

ಅಮಂದಧೀರ್ದೇವಮವಂದತಾಗತಃ ಕವೇರಕನ್ಯಾಹಿಮವಾಯುಸೇವಿತಮ್ || 47 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :---ಶೃಂಗಾರಸಿಂಧುಂ, ಸಃ, ಭುಜಂಗಶಾಯಿನಂ, ಶ್ರೀರಂಗವಾಸಂ, ಕೃತಮಂಗಲಂ, ಸತಾಮ್, ಅಮಂದಧೀಃ, ದೇವಮ್, ಅವಂದತ, ಆಗತಃ, ಕವೇರಕನ್ಯಾಹಿಮವಾಯುಸೇವಿತಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಮಂದಧೀಃ - ಅಮಂದ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಧೀಃ = ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಸಃ = ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು, ಶೃಂಗಾರಸಿಂಧುಂ- ಶೃಂಗಾರ = ಸೌಂದರ್ಯಸಾರಕ್ಕೆ, ಸಿಂಧುಂ = ಸಮುದ್ರನಾದ, ಭುಜಂಗಶಾಯಿನಂ = ಶೇಷದೇವರಲ್ಲಿ ಶಯನ ಮಾಡಿದ, ಶ್ರೀರಂಗವಾಸಂ -ಶ್ರೀರಂಗ = ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ, ವಾಸಂ =ವಾಸವುಳ್ಳ, ಸತಾಂ = ಸಜ್ಜನರುಗಳಿಗೆ, ಕೃತಮಂಗಲಂ- ಕೃತ = ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಮಂಗಲಂ = ಶ್ರೇಯಸ್ಸುಳ್ಳ, ಕವೇರಕನ್ಯಾಹಿಮವಾಯುಸೇವಿತಂ - ಕವೇರ = ಕವೇರ ಋಷಿಯ, ಕನ್ಯಾ =ಪುತ್ರಿಯಾದ ಕಾವೇರಿಯ, (ಉಭಯಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕಂಥ, ಜಲಸ್ಪರ್ಶದ್ದೆಸೆಯಿಂದ), ಹಿಮವಾಯುಸೇವಿತಂ - ಹಿಮ = ಅತ್ಯಂತ ಶೀತಲವಾದ, ವಾಯು = ವಾಯುವಿನಿಂದ, ಸೇವಿತಂ= ಸೇವಿತನಾದ, (ಉಭಯಕಾವೇರಿಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ), ದೇವಮ್ = ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ, ರಂಗನಾಥದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು, ಆಗತಃ ಸನ್ = ಪ್ರಾಪ್ತರಾದಂಥವರಾಗಿ, ಅವಂದತ = ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮಂದವೆಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ, ಮಂದವಲ್ಲದ್ದು ಅಮಂದ= ಪೂರ್ಣ. ಅಂಥಾ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಅಮಂದಧೀ ಎನಿಸುವ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಸಮುದ್ರಸೇತುವಿನಲ್ಲಿ

ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯವ್ರತವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟು ಬಂದವರಾಗಿ (ವಿ.ಟೀ) ಶ್ರೀರಂಗದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡತಕ್ಕ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥದೇವರನ್ನು ಪ್ರಾಪ್ತರಾಗಿ (ಭ.ವ್ಯಾ) ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದರು.

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನು ಶೃಂಗಾರವೆಂಬ ಸೌಂದರ್ಯ ಸಾರದ (ಭ.ವ್ಯಾ) ಇಲ್ಲವೇ ಸೌಂದರ್ಯ ಸಾರದಿಂದ (ವಿ.ಟೀ) ಸಮುದ್ರಪ್ರಾಯನು; ಶೇಷನಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದವನು; ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡಿದವನು; ಕವೇರನ ಮಗಳಾದ (ಕವೇರಮುನಿಗಳ ಮಗಳಾದ)ಕಾವೇರಿಯು, ಎರಡು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಿಯತಕ್ಕ ನೀರಿನ ಸ್ಪರ್ಶದಿಂದಾಗಿ ಶೀತಲವಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಸೇವಿತನಾದನು, ಉಭಯ ಕಾವೇರೀ ಮಧ್ಯಸ್ಥನೆಂದರ್ಥ (ಭ.ವ್ಯಾ), ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನು .

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 3,4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 1,2 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 47 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಹೊರಟು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ತತಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತತೋ ನಿವೃತ್ತಃ ಪರಮೇವ ಪೂರುಷಂ ಪ್ರಣಮ್ಯ ನಾನಾಯತನೇಷು ಸಂಚರನ್ |

ಪ್ರಕಾಶಯನ್ ಸ್ವಾತಿಶಯಾನಮಾನುಷಾನ್ ಆಶಾಮುದೀಚೀಂ ಪ್ರಯಯಾಸೌ ಕ್ರಮಾತ್

|| 48 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ತತೋ, ನಿವೃತ್ತಃ, ಪರಮ್, ಏವ, ಪೂರುಷಂ, ಪ್ರಣಮ್ಯ, ನಾನಾಯತನೇಷು, ಸಂಚರನ್, ಪ್ರಕಾಶಯನ್, ಸ್ವಾತಿಶಯಾನ್, ಅಮಾನುಷಾನ್, ಆಶಾಮ್, ಉದೀಚೀಂ, ಪ್ರಯಯೌ, ಅಸೌ, ಕ್ರಮಾತ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಸೌ = ಈ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ತತಃ = ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಷೇತ್ರದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ನಿವೃತ್ತಃ ಸನ್ = ಹೊರಟಂಥವರಾಗಿ, ಸಂಚರನ್ = ನಾನಾದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ, ನಾನಾಯತನೇಷು = ನಾನಾವಿಧವಾದ ಶೈವ, ಸ್ಕಾಂದಾದಿ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, ಪರಮ್ = ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಪ್ರಕಾಶಯನ್ = ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇವೇ, ಪ್ರಣಮ್ಯ = ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿ, ಕ್ರಮಾತ್ = ಕ್ರಮವಾಗಿ, (ದಿನಕ್ರಮದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ದೇಶಕ್ರಮದ್ದೆಸೆಯಿಂದ), ಉದೀಚೀಮ್ = ಉತ್ತರಸಂಬಂಧವಾದ, ಆಶಾಮ್ = ದಿಕ್ಕನ್ನು ಕುರಿತು, ಅಮಾನುಷಾನ್ = ಮನುಷ್ಯವಿಲಕ್ಷಣವಾದ, ಸ್ವಾತಿಶಯಾನ್ - ಸ್ವ = ತಮ್ಮ, ಅತಿಶಯಾನ್ = ಮಾಹಾತ್ಮೆಗಳನ್ನು, ಪ್ರಕಾಶಯನ್ ಸನ್ = ಪ್ರದರ್ಶನ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರಾಗಿ,

ಪ್ರಯಯೌ = ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಅಲ್ಲಿಂದ ಎಂದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಹೊರಟವರಾಗಿ ದಿನಕ್ರಮ ಹಾಗೂ ದೇಶಕ್ರಮದಿಂದ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು. ಅವರು ನಾನಾದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾ ವಿವಿಧವಾದ ಎಂದರೆ ದುರ್ಗಾ, ಶಿವ, ಸ್ಕಂದಾದಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ (ಶಿವಾದಿದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ) ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, 'ಪೂರವಃ ಷಾಃ ಷಡ್ಗುಣಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಂತೆ ಪೂರ್ಣಷಡ್ಗುಣನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು. ದುರ್ಗಾಂತರ್ಗತ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥ.

(ಇದರಿಂದ ಸಮಸ್ತಪ್ರತೀಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ನಮಸ್ಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿದಂತಾಯಿತು.)

ಮನುಷ್ಯ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರತಕ್ಕ ತಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು (ಜನರಿಗೆ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸ ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹಾಗೂ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ಪ್ರಕಟಿಸತಕ್ಕವರಾಗಿದ್ದರು.

'ಸ್ವಾತಿಶಯಾನ್' ಎಂಬುದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಭಾವಪ್ರಕಾಶಿಕಾಕಾರರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. -

'ತ್ರಿಂಶದ್ಧಾರಾಹಮನುವಿತ್ ಕಶ್ಚಿದ್ ಯೋಗ್ಯಾಯ ವಿಸ್ಮಿತಃ | ಸೂಚಿತೇಷ್ಟೇವ ಸರ್ವೇಷು ಮಧ್ವೇನಾಭ್ಯ ಧಿಕೇಷ್ಟಪಿ||'

ಎಂದರೆ ಒಬ್ಬ ಯೋಗ್ಯಪುರುಷನಿಗೋಸ್ಕರ ಆಚಾರ್ಯರು ಮೂವತ್ತು ವರಾಹಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದರು ಎಂಬುದಾಗಿ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,2 ,3 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 48 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ನಾನಾದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿ ಮತ್ತೆ ಪಯಸ್ವಿನೀತೀರದಲ್ಲಿ ಕಿಂಚಿದ್ವೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತರಾದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ತತಸ್ತತಃ' ಎಂಬುದಾಗಿ.

ತತಸ್ತತೋ ವಿಸ್ಮಿತಲೋಚನೈರ್ನರೈಃ ನಿರ್ಠೀಕ್ಷ್ಯಮಾಣೋಽತಿಸುಲಕ್ಷಣಾಕೃತಿಃ |

ಗ್ರಾಮೋತ್ತಮಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಪಯಸ್ವಿನೀತಟೀ ವಿವೇಶ ದೇವಾಯತನಂ ಸ ಕಿಂಚನ || 49 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ತತಸ್ತತಃ, ವಿಸ್ಮಿತಲೋಚನೈಃ, ನರೈಃ, ನಿರ್ಠೀಕ್ಷ್ಯಮಾಣಃ, ಅತಿಸುಲಕ್ಷಣಾಕೃತಿಃ,

ಗ್ರಾಮೋತ್ತಮಾನ್, ಪ್ರಾಪ್ಯ, ಪಯಸ್ವಿನೀತಟೇ, ವಿವೇಶ, ದೇವಾಯತನಂ, ಸಃ, ಕಿಂಚನ ||

ಅರ್ಥ:- ಅತಿಸುಲಕ್ಷಣಾಕೃತಿಃ - ಅತಿ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಸು = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಲಕ್ಷಣ = ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ, ಆಕೃತಿಃ = ದೇಹವುಳ್ಳ, ಸಃ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ತತಸ್ತತಃ = ಅಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ, ವಿಸ್ಮಿತಲೋಚನೈಃ - ವಿಸ್ಮಿತ = ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಲೋಚನೈಃ = ನೇತ್ರವುಳ್ಳ, ನರೈಃ = ಮನುಷ್ಯರುಗಳಿಂದ, ನಿರೀಕ್ಷ್ಯಮಾಣಃ ಸನ್ = ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟಂಥವರಾಗಿ, ಗ್ರಾಮೋತ್ತಮಂ = ಗ್ರಾಮಶ್ರೇಷ್ಠಗಳನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ಯ = ಹೊಂದಿ, ಪಯಸ್ವಿನೀತಟೇ = ಕ್ಷೀರನದೀತೀರದಲ್ಲಿ, ಕಿಂಚನ = ಒಂದಾನೊಂದು, ದೇವಾಯತನಂ = ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು, ವಿವೇಶ = ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ@- ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಗ್ರಾಮಶ್ರೇಷ್ಠಗಳನ್ನು ('ಗ್ರಾಮೋತ್ತಮಾನ್' ಎಂಬ ಪಾಠಾನು- ಸಾರ ವಿ.ಟೀ.) ಹೊಂದಿ, ಪಯಸ್ವಿನೀನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಗ್ರಾಮಶ್ರೇಷ್ಠಕ್ಕೆ ಬಂದು (ಛ.ವ್ಯಾ.) ಅಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಅವರು ಭಾಸಮಾನವಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ದೇಹವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲಿ (ಎಲ್ಲಾಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ) ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಆದರದಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡುವವರಾಗಿದ್ದರು. ಜನಗಳಾದರೋ ಆಚಾರ್ಯರ ದರ್ಶನದಿಂದ ಆಶ್ಚರ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ನೇತ್ರವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,2,4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ, 3 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 49 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಅಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳಿ, ಈಗ ಅವರನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳಲು ಜನಗಳು ಬಂದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಅಧೀತ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಧೀತ್ಯ ಧರ್ಮೇಣ ಷಡಂಗಮಾಗಮಂ ತದರ್ಥಸಂವರ್ಣನನಿರ್ಣಯಾನಿತ್ತಾಃ |

ಪ್ರಾಪ್ತುರ್ಧ್ವಜೇಂದ್ರಾಸ್ತಮಪೂರ್ವಪೂರುಷಂ ಜಿಜ್ಞಾಸವಃ ಸುಪ್ರಥಿತಂ ಜಗತ್ತ್ರಯೇ || 50

||

ಪದಚ್ಛೇದಃ -ಃ -- ಅಧೀತ್ಯ, ಧರ್ಮೇಣ, ಷಡಂಗಮ್, ಆಗಮಂ, ತದರ್ಥಸಂವರ್ಣನನಿರ್ಣಯಾನಿತ್ತಾಃ, ಪ್ರಾಪ್ತುಃ, ದ್ವಿಜೇಂದ್ರಾಃ, ತಮ್, ಅಪೂರ್ವಪೂರುಷಂ, ಜಿಜ್ಞಾಸವಃ, ಸುಪ್ರಥಿತಂ, ಜಗತ್ತ್ರಯೇ ||

ಅರ್ಥ:- ಧರ್ಮೇಣ = ವೇದಾಧ್ಯಯನನಿಯಮದಿಂದ, ಷಡಂಗಮ್ = ಷಟ್‌ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ,

ಶಿಕ್ಷಾದಿವೇದಾಂಗಗಳುಳ್ಳ, ಆಗಮಮ್ = ವೇದವನ್ನು, ಅಧೀತ್ಯ = ಪಠಣ ಮಾಡಿ, ತದರ್ಥಸಂ
ವರ್ಣನನಿರ್ಣಯಾನಿತ್ಯಾಃ - ತತ್ = ತಮ್ಮಿಂದ ಅಧೀತವಾದ ವೇದಾಂಗಗಳ, ಅರ್ಥ = ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ -
ಅರ್ಥದ, ಸಂವರ್ಣನ = ಛಂದಾಗಿ ವಿವರಣಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ನಿರ್ಣಯ = ನಿಶ್ಚಯದಿಂದ,
ಆನಿತ್ಯಾಃ = ಯುಕ್ತರಾದಂಥವರಾಗಿ, (ವ್ಯಾಕರಣ, ನಿರುಕ್ತ ಇವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ವೇದದ
ಅರ್ಥದ ಇದೇವೇ ಎಂಬೋ ನಿಷ್ಕರ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥರಾದಂಥ), ದ್ವಿಜೇಂದ್ರಾಃ =
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳು, (ಪಯಸ್ವಿನೀತೀರವಾಸಿಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರು), ಜಗತ್ತ್ರಯೇ=
ಮೂರು ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಿತಂ = ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಅಪೂರ್ವಪೂರುಷಮ್ = ಎಂದೂ ನೋಡದೆ
ಇರತಕ್ಕ ಪುರುಷರಾದಂಥ, ತಂ = ಆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು, ಜಿಜ್ಞಾಸವಃ = ಬಹಳವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿ
ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಇವರು ಎಂಥವರು ಇಂತೆಂದು ವಿದ್ವತ್ತಾದಿಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಿಸತಕ್ಕವರಾಗಿ,
ಪ್ರಾಪ್ತುಃ = ಪ್ರಾಪ್ತರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಪಯಸ್ವಿನೀತೀರದಲ್ಲಿವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರು ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು
ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಎಂದರೆ ಬಹುವಿದ್ಯಾವಂತರೆಂದು ಮಹಾಮಹಿಮರೆಂದು
ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು ಎಂತಹವರು ಎಂದು ವಿದ್ವತ್ತಾವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿ
ಸುವರಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತರಾದರು. ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯದಿಂದ ಅಂದರೆ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ
ಧರ್ಮದಿಂದ ('ಶಿಕ್ಷಾ ವ್ಯಾಕರಣಂ ಛಂದೋ ನಿರುಕ್ತಂ ಜ್ಯೋತಿಷಂ ತಥಾ | ಕಲ್ಪಶ್ಚ 'ಎಂಬುದಾಗಿ 1.
ಶಿಕ್ಷಾ, 2. ವ್ಯಾಕರಣ, 3. ಛಂದಸ್ಸು, 4. ನಿರುಕ್ತ, 5. ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ, 6. ಕಲ್ಪ ಹೀಗೆ ಆರು ಅಂಗಗಳುಳ್ಳ)
ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದರು, ಕೇವಲ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದಲೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರಲಿಲ್ಲ, ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ,
ಸ್ವಾಧೀತ ವೇದಗಳ ಅರ್ಥದ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣನಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯ
ಉಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು =ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಕರಣ, ನಿರುಕ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ಈ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅರ್ಥ ಎಂದು ಹೇಳಲು
ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದರು.

ಆಚಾರ್ಯರಾದರೂ ಮೂರುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೂ, ಆ
ಪಯಸ್ವಿನೀತಟವಾಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದ ಹಿಂದೆಂದೂ ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟಿರಲಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 1,2 ,4 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥವೃತ್ತ , 3 ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ
ಇಂದ್ರವಂಶೋಪಜಾತಿ || 50 ||

ಅವತಾರಿಕಾ:-ಕೇವಲ ವಿದ್ವಜ್ಜನರಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಬೇರೆಯವರೂ ಬಂದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಸುಸ್ಮಿತೇಂದುಂ'ಎಂಬ

ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸುಸ್ಥಿತೇಂದುಮರವಿಂದಲೋಚನಂ ಸ್ವರ್ಣವರ್ಣಮತಿಭದ್ರಭಾಷಣಮ್ |

ವೀತಭೂಷಮಪಿ ವಿಶ್ವಭೂಷಣಂ ತಂ ದಿದೃಕ್ಷುಃ ಕುರಲಮಾಪತಜ್ಜನಃ

|| 51 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- -- ಸುಸ್ಥಿತೇಂದುಮ್, ಅರವಿಂದಲೋಚನಂ, ಸ್ವರ್ಣವರ್ಣಮ್, ಅತಿಭದ್ರಭಾಷಣಂ, ವೀತಭೂಷಮ್, ಅಪಿ, ವಿಶ್ವಭೂಷಣಂ, ತಂ, ದಿದೃಕ್ಷುಃ, ಅಲಮ್, ಆಪತತ್, ಜನಃ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಜನಃ ಅಪಿ = ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಭಿನ್ನವಾದ ಜನಸಮೂಹವೂ ಕೂಡ, ಸುಸ್ಥಿತೇಂದುಮ್ - ಸು = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಸ್ಥಿತ = ಮಂದಹಾಸವುಳ್ಳ ಮುಖವೆಂಬ, ಇಂದುಮ್ = ಚಂದ್ರನುಳ್ಳ, ಅರವಿಂದಲೋಚನಮ್ - ಅರವಿಂದ = ಕಮಲದಂತೆ, ಲೋಚನಮ್ = ನೇತ್ರವುಳ್ಳ, ಸ್ವರ್ಣವರ್ಣಂ - ಸ್ವರ್ಣ = ಸುವರ್ಣದಂತೆ, ವರ್ಣಮ್ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಅತಿಭದ್ರಭಾಷಣಮ್ - ಅತಿ = ಬಹಳವಾಗಿ, ಭದ್ರ = ಮನೋಹರ (ಮಂಗಳಕರ)ವಾದ, ಭಾಷಣಂ = ವಾಕ್ಯವುಳ್ಳ, ವೀತಭೂಷಮಪಿ - ವೀತ = ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಭೂಷಮಪಿ = ಅಲಂಕಾರವುಳ್ಳವರಾದಾಗ್ಯೂಕೂಡ, ವಿಶ್ವಭೂಷಣಂ - ವಿಶ್ವ = ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ, ಭೂಷಣಂ = ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯರಾದ, ತಮ್ = ಆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರನ್ನು, ಅಲಮ್ = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ದಿದೃಕ್ಷುಃ ಸನ್ = ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಾಗಿ, ಆಪತತ್ = ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ವಿದ್ವದನ್ಯಜನರೂ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು (ವಿ.ಟೀ)ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು (ಭ.ವ್ಯಾ) ನೋಡಲು ಬಂದರು. ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಶೋಭನ ಮಂದಹಾಸವುಳ್ಳ ಮುಖವೆಂಬ ಚಂದ್ರವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು, ಕಮಲದಂತೆ ನೇತ್ರವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು, ಭಂಗಾರದಂತೆ ಕಾಂತಿಮಂತರಾಗಿದ್ದರು, ಅತ್ಯಂತ ಮನೋಹರವಾದ ಮಾತುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು, ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿದವರಾಗಿದ್ದರು, ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಜಗತ್ತಿಗೇ ಅಲಂಕಾರ- ಭೂತರಾಗಿದ್ದರು

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಥೋದ್ಧತಾವೃತ್ತ

|| 51 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಆಚಾರ್ಯರ ಅತಿಶಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಸರ್ಗವನ್ನು ಉಪಸಂಹರಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ವಿದ್ಯೋರುದ್ಯುತಿ' ಎಂಬುದಾಗಿ.

ವಿದ್ಯೋರುದ್ಯುತಿಧೀರತಾರಕತಿರಸ್ಕಾರೇ ಪತಂಗಾಯಿತೋ

दुर्वादिलेभकुतर्ककुंभदलने सिंहप्रबर्हायितः ।

लोलालोककलोकदृक्कुमुदिनिसंह्लादनेऽब्जयितः

संसन्मण्डलमण्डलनायितवपुः स्वानन्दतೀर्था बभौ ॥ 52 ॥

इति श्रीमत्कविकुलतिलकश्रीश्रीश्रीविश्वामित्राचार्यसुत-

श्रीनारಾಯणपण्डिताचार्यविरचिते सुमध्वविजयि महाकाव्ये अनन्दाङ्के

पञ्चमसर्गः समाप्तः

ಪದಚ್ಛೇದಃ -:- ವಿದ್ಯೋರುದ್ಯುತಿಧೀರತಾರಕತಿರಸ್ಕಾರೇ, ಪತಂಗಾಯಿತಃ, ದುರ್ವಾದಿಲೇಭಕುತರ್ಕಕುಂಭದಲನೇ, ಸಿಂಹ ಪ್ರಬರ್ಹಾಯಿತಃ, ಲೋಲಾಲೋಕಕಲೋಕದೃಕ್ ಕುಮುದಿನಿಸಂಹ್ಲಾದನೇ, ಅಬ್ಜಯಿತಃ, ಸಂಸನ್ಮಂಡನಮಂಡನಾಯಿತವಪುಃ, ಸ್ವಾನಂದತೀರ್ಥಃ, ಬಭೌ ||

ಅರ್ಥಃ- ವಿದ್ಯೋರುದ್ಯುತಿಧೀರತಾರಕತಿರಸ್ಕಾರೇ - ವಿದ್ಯಾ = ವಿದ್ಯಾ ಎಂಬ, ಉರು = ಬಹಳವಾದ, ದ್ಯುತಿ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಧೀರ = ಪಂಡಿತರೆಂಬ, ತಾರಕ = ನಕ್ಷತ್ರಗಳ, ತಿರಸ್ಕಾರೇ = ನಿರಾಸ ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಪತಂಗಾಯಿತಃ = ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಆಚರಿಸತಕ್ಕ, ದುರ್ವಾದಿಲೇಭಕುತರ್ಕಕುಂಭದಲನೇ - ದುರ್ವಾದಿ = ದುರ್ವಾದಿಗಳೆಂಬ, ಇಭ = ಆನೆಗಳ, ಕುತರ್ಕ = ಕುತ್ತಿತರ್ಕಗಳೆಂಬ, ಕುಂಭ = ಗಂಡಸ್ಥಳಗಳ, ದಲನೇ = ಸೀಳುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಸಿಂಹಪ್ರಬರ್ಹಾಯಿತಃ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಿಂಹದಂತೆ ಆಚರಿಸತಕ್ಕ, ಲೋಲಾಲೋಕಕ ಲೋಕದೃಕ್ಕುಮುದಿನಿಸಂಹ್ಲಾದನೇ - ಲೋಲ = ಚಂಚಲವಾದ, ಅಲೋಕಕ = ದರ್ಶನವುಳ್ಳ, ಲೋಕ = ಜನದ, ದೃಕ್ = ಲೋಚನವೆಂಬ, ಕುಮುದಿನೀ = ಕನ್ನಡಿಲೆಪುಷ್ಪದ, ಸಂಹ್ಲಾದನೇ = ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸತಕ್ಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅಬ್ಜಯಿತಃ = ಚಂದ್ರನಂತೆ ಆಚರಿಸತಕ್ಕ, ಸಂಸನ್ಮಂಡಲಮಂಡನಾಯಿತವಪುಃ - ಸಂಸತ್ = ಅಲ್ಲಿ ಮಿಲಿತರಾದಂಥ ಜನರುಗಳ, ಮಂಡಲ = ಸಮೂಹಕ್ಕೆ, ಮಂಡನಾಯಿತ = ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯವಾದ, ವಪುಃ = ಶರೀರವುಳ್ಳ, ಸ್ವಾನಂದತೀರ್ಥಃ - ಸು = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಆನಂದ = ಆನಂದಕರವಾದ, ತೀರ್ಥಃ = ಶಾಸ್ತ್ರವುಳ್ಳ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು, ಬಭೌ = ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶ ಮಾನರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ-(ಆ ಸಭಾಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ) ಶೋಭನರಾದ ಆನಂದತೀರ್ಥರು ಶೋಭಿಸಿದರು. ಅವರು ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಆಚರಿಸತಕ್ಕವರು. ಸೂರ್ಯನು ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಉದಯದಿಂದ ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ, ಹಾಗೆಯೇ ಆಚಾರ್ಯರು ಪಂಡಿತರೆಂಬ ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದರು.

ನಕ್ಷತ್ರಗಳಾದರೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ (ವಿ.ಟೀ), ಬಹಳವಾದ (ಭ.ವ್ಯಾ)ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವು. ಪಂಡಿತರೆಂಬ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಗಾದರೂ ವಿದ್ಯೆಯೇ ಕಾಂತಿಯು.

ಸೂರ್ಯೋದಯದಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರಕಾಂತಿಯು ವಿಲೀನವಾಗುತ್ತದೆ, ಅದರಂತೆ ಆಚಾರ್ಯರ ವಿದ್ವತ್ತಿನಿಂದ ಉಳಿದವರ ವಿದ್ವತ್ತು ವಿಲೀನವಾಯಿತು. ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಸಿಂಹಶ್ರೀಷ್ಠದಂತೆ ಆಚರಿಸತಕ್ಕವರು. ಸಿಂಹವಾದರೂ ಆನೆಗಳ ಕುಂಭಸ್ಥಲವನ್ನು ಯತ್ನವಿಲ್ಲದೆ ಸೀಳುತ್ತದೆ, ದುಷ್ಟವಾದಿಗಳೆಂಬವರೇ ಆನೆಗಳು, ಅವರ ಭಗವಂತನಿಗೆ ನಿರಾಕಾರತ್ವ, ನಿರ್ಗುಣತ್ವ ಸಾಧಕವಾದ ಕುತ್ತಿತಯುಕ್ತಿಗಳೇ ಗಂಡಸ್ಥಲಗಳು. ಆಚಾರ್ಯರು ಇಂಥಹ ಗಂಡಸ್ಥಲಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಿ ಸೀಳುವರು= ಆ ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸುವರು.

ಆಚಾರ್ಯರು ಚಂದ್ರನಂತೆ ಆಚರಿಸತಕ್ಕವರು. ಚಂದ್ರನು ಕುಮುದ ಪುಷ್ಪಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಆಚಾರ್ಯರೂ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಕುಮುದಪುಷ್ಪಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವರು. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ, ಚಂಚಲವಾದ ಇಲ್ಲವೇ ಸಂಭ್ರಾಂತವಾದ (ವಿ.ಟೀ) ದರ್ಶನವುಳ್ಳ ಜನರ ನೇತ್ರಗಳೆಂಬುವು. ಚಂದ್ರದರ್ಶನದಿಂದ ಕುಮುದಗಳು ವಿಕಸಿಸುವಂತೆ ಆಚಾರ್ಯರ ದರ್ಶನದಿಂದ ಸಜ್ಜನರ ನೇತ್ರಗಳು ವಿಕಾಸ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅವರು ಅಲ್ಲಿ ಮಿಲಿತರಾದ ಜನರ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯರು .

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಾರ್ದೂಲವಿಕ್ರೀಡಿತಾವೃತ್ತ

|| 52 ||

ನಮೋಽಸ್ತು ದೇವಾಯ ಸುರೇಶ್ವರಾಯ ನಮೋಽಸ್ತು ತೇ ಸರ್ವಜಗದ್ಧರಾಯ |

ನಮೋಽಸ್ತು ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ಸುರೂಪಕಾಯ ನಮೋ ನೃಸಿಂಹಾಯ ಮಮ ಪ್ರಿಯಾಯ ||

ನಮೋಽಸ್ತು ತೇ ಮರ್ಕಟಸಂಘರಾಜೇ ನಮೋಽಸ್ತು ಭೀಮಾಯ ಪರಾಕ್ರಮಾಯ |

ನಮೋಽಸ್ತು ಮಧ್ವಾಯ ಕುವಾದಿಮತ್ತೇಭಮಂಡಲೇ ಸಿಂಹಕುಲೇಶ್ವರಾಯ ||

ಶ್ರೀಮತ್ಕವಿಕುಲತಿಲಕ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ ನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯ
ವಿರಚಿತವಾದ ಆನಂದಾಂಕಿತವಾದ ಸುಮಧ್ವವಿಜಯವೆಂಬ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ ಸರ್ಗದ
ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಾಂಬುಧಿತರಂಗಿನೇ ಎಂಬ ಲಘುತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.